

Віднайдений рай (збірка)

Моя осінь

Улас Самчук

Сталось це несподівано. У дев'ять годин ранку до мене задзвонили. Хлопчисько з першого поверху сповістив, що мене кличуть до телефону. Я встав, застебнувся і піднявся наверх.

Ну, розуміється. Хто, як не він, лікар К., мій приятель, міг потурбувати мене в таку пору. Хто, як не він, невчасно згадає про мене, щоб задовольнити якусь чергову забаганку. Прошу вас. Кидай все і при бозна-куди до кав'ярні. У таку пору, у дев'ять годин ранку.

Але небавком трамвай число 4 вже ніс мене на вулицю Свободи до кав'ярні готелю "Амбасадор". Сонце, рух, ранішні новинки. За кілька грошів напхав себе відомостями про нові пакти, землетруси і хто знає які ще Абіссинії.

За чверть години я на місці. Лікар К. сидів у плетеному стільці з самого краю на терасі "Амбасадора", вткнув у рот товстющу цигару, попакував димком і посьорбував прохололу з битою сметаною каву.

Чому ні? Він може собі це дозволити. Він і ще більше може собі дозволити. З його зручністю, умінням і рештою дарів природи, він може собі дозволити багато.

– Ти мене кликав? Поважання!

– Розуміється, – сказав він вільним від цигари кутиком рота і байдуже, пожидівськи, подав руку. – Сідай!

Я відсунув плетений стілець і сів. Коло нас у здоровенній кадці – пальма. Сонце кладе по столу легкі від неї тіні, а над самим хідником гіпсова подоби́зна собаки, що тримає у роті табличку з написом: "Не лякайтесь. Він не кусливий!"

– Каву? Пиво? – запитав мене приятель, і не встиг я висловити свою волю, як його баритон уже наказував: – Альо! Пане кельнер! Сюди пільзнер! Ну, як? Чув останню новину? – не перериваючи тону, повернув він мову на мене.

– Яку?

– Ха-ха-ха! Чортзна які у них передбачення. Я сказав: виграю! І виграв. На тридцять п'ятому ході Тартаковер шах і мат. А ти подивись, що за гра, – і він висмикнув з бічної кишені клопоть списаного паперу. – Ось чорні, тут білі. На третьому ході утворюється така ситуація: атакують білі; чорні у великому напруженні ведуть оборонну лінію. А за кілька ходів... Ти подивись. Страшенно ризикованим і несподіваним стрибком кінь білих попадає ось сюди. І ти глянь: тут ось вежа. Тут у ряді зовсім нечинні три пішаки, а тут загрожена королева. Чорні, розуміється, майже задармо беруть коня, але тим самим вони замкнули собі можливість розвивати хід, і наслідки бачиш... Ха-ха-ха! Почекай! А знаєш, що сказав доктор Якір? Тепер білим "амба". Жахливий хід! І як вони могли щось подібного робити?

– Ай-яй! "Не морочіть собі голову білими", – кажу йому. "Ставлю п'ять тисяч, що білі виграють". – "Приступаю", – вирвався він. Ха-ха-ха! І уяви собі сьогодні рано його міну. Ранній "Телеграф" першим приніс цю звістку. Я ще був у ліжку. Протягаю руку до телефону і дзвоню Якірові. Так і так, добродію. Сьогодні дістанеш складанку на п'ять тисячок. Прочитай ранішній "Телеграф". До побачення.

– Колльосально! – нарешті виговорив слово і я та зробив при цьому справді здивований вигляд. Мій приятель урочисто, але коректно

тріумфував. Двома довгими, білими пальцями вложив він у рот майже погаслу цигару і сильно потягнув у себе дим.

Хідником проходить безліч люду. Широкою вулицею пролітають самоходи, автобуси, трамваї. Тераса кав'ярні поволі, але певно наповняється гістями. За якийсь час усі місця заняті, тільки проти нас іще один вільний стілець. Підходить якийсь, подібний на англійського бульдога, панисько і шепелявить понімецьки: – Чи це місце вільне?

– Ні, ні, ні! Пробачте, милий пане. Це місце зайняте! – швидко, ввічливо проговорив лікар К. Я зробив великі очі, і він це відразу помітив.

– Дивуєшся, що ми ще когось чекаємо?

– Признатися так, – відповів я так, щоб не виявити цікавості і одночасно щоб зрадити її.

Він посміхнувся у вус, пустив дим і значуще замовчав.

Мене цікавила зовнішність цієї блискучої людини. Його тіло, його дух, його краватка – один мазок маляра. Він ішов уперед рівно, мов найкращий мотор. Нічого не вплутувалось на його життєвому шляху між ноги, бо він був обережний, як лис. У його голові не поставав ні один божевільний плян, але виникало безліч комбінацій, що виконувались з математичною точністю. Ні, ні... Він не прагнув бути Наполеоном, ані Байроном, але йогоkonto в банку так певно і рівно росло, мов тісто на добрих дріжджах. Шкода тільки, що завдяки його вдачі, з нього не можна сподіватися ні Форда, ані іншого непосидючого дивака. На перешкоді цьому була його надто велика розрахованість та надто переборщене розуміння реального.

Робилося нудно. Перше захоплення перемогою Капаблянки, чи якого там тихого блазня, минуло, й ті п'ять тисячок набрали знов банального значіння. Що інтригувало, це порожній у цій гущавині людей стілець. Он

стоїть він, а посмішка мого приятеля набирає барв веселки. Ага, – сипалося з його очей.

– Ти цікавий? Почекай, що то скажеш пізніше, коли той стілець обернеться у щось зовсім інше. У дужках зауважу, що в душі я все ж, як і завжди, не міг стриматися, щоб не поглузувати з того банального, мов меблі, багатого міщуха, чоловіка. Я знав наперед, що він покаже мені чергову здобич "білого крука", в роді того, як колись сім років тому він промувався на доктора. І тоді він страшенно хотів, щоб коло нього було кілька "знаних", яких він у душі ненавидить і яким заздрить. Але вони потрібні йому, як тло, як обстановка. Він тоді ніби сам собі каже: то нічого, що я мало розумний, але вас, дурнів, я ще потраплю використати і купити за п'ять корон вашу до мене пошану. – Будь ласка... Як-ніяк, а посуди сам: чи я серед нашого суспільства не білий крук? – Я ж не мав ні грошей, ні людей, ні імени, а ось дивись – доктор медицини. Чи ж не варто дати замітку до часопису?

– Ну, розуміється, каже "знаний" і чи то з легковажності, чи щоб не позбавити "білого крука" певної частини тріумфу, "знаний" пише до часопису, робить йому рекляму, вихваляє його в гурті свого товариства. А наслідки очевидні. Так чи не так, а білий крук досягнув свого.

Це повторялося в його житті не раз. Воно повторялося багато разів, і коли б йому якимсь чином відняти цю рису, він став би великим. Він став би відомим міністром чи дипломатом. Тепер же з нього не вийде нічого, крім напханого грішми мішка. На це вказують всі дані включно до сьогоднішнього дня, коли то він без очевидної потреби викликав мене дарма, що мусить стратити на мене кілька, а може, й кільканадцять корон.

Широка вулиця Свободи розгойдується, мов гамак. Блискучі авта розкидають навколо пригорщі сонця і диму. Обвішені реклями палати нагадують муринських красунь. До готелю "Амбасадор" під'їжджають Шкодівки, Морцедеси, Цітроени, розвантажують чи навантажують барвисті предмети і від'їжджають. На їх місце під'їжджають нові – і так

безконечно, цілий день, місяць, роки і століття. Серед тої повені машин і людей зовсім не тяжко стратити почуття реального світу, і коли під'їхав один віз помаранчової барви, мені здалося, що це злетів екзотичний лебідь з казки Шехерезади.

Він підкотився так тихо, мов леопард, що підкрадається до своєї здобичі. З його нутра, що розкрилось, мов казковий футерал, виковзнуло якесь ніби-то людське єство, що звернуло на себе увагу принаймні половини гостей кав'ярні. А що те єство було жіночого роду і постаттю нагадувало одно з тих чудесних творінь, яким за законами вільно існувати дійсно тільки в легендах, тому воно ще з більшою силою тягнуло струми гарячих променів скупченої уваги. Кожний фрак, кожний ляковий черевик, кожний діамант чи топаз, чи найменш помітний Морз'ік панни Зузі – все сяяло, випромінювало цікавість і оберталося в сторону гості...

І яке було моє здивування (о, як він тріумфував!), коли побачив, що мій приятель... Так, так! Він піднявся зі свого місця, і достойна гостя підійшла просто до нашого стола.

Можливо, що я був надто довго самотній. Можливо, що серед цього мільйонного міста не довелося мені віч-на-віч зустрітися з подібними творіннями, і я ходив повз них не помічаючи їх дійсної сили та краси, а може, просто в мені прокинувся мій стародавній страх перед усім, що вище мене своєю красою, одягом та силою вислову. Досить, що я неймовірно зніяковів і навіть почервонів. Ритуал знайомства пройшов непомітно, і все, що лишилось від того, це тільки шматки голосу, окремі складки, барва уст, відблиск зубів. І аж дещо пізніше, коли я немов знов вплив на поверхню нашого схвильованого оточення і коли помітив, який сухий, зрівноважений і усміхнений мій приятель, тоді тільки я роздивився, хто сидів коло мене.

Це була чудова жінка. Так. Це була дійсно чудова жінка, одна з тих, за якими тужать, мріють і яких не знаходять. Зріст, одяг, рухи, барва обличчя і очей... Ах, до чорта! Як це все у неї згармонізовано! Як чудесно сіла ось на її щоці та ямочка, але вона там так само необхідна, як

полярна зірка на небі. Не можна сказати, що вона прочитала бозна-кілька томів, але, їй-Богу, вона видалася мені розумнішою за самого Соломона. Кожне її слово – бриліант. Кожне речення – грудка золота. Ми почали розмову про Марлену Дітріх з її останнього фільму "Одна ніч", і вона виявила стільки поінформованості про життя цієї фільмової зірки, що ми довідалися навіть, яких пахнил уживає вона при купанні свого песика Мі-Кі. Мій приятель не раз голосно і радісно реготався, але я не міг сміятися, бо боявся власного голосу.

Ах, Боже мій! Через такий дурний випадок людина може стратити не тільки свій спокій, але й свій розум. Повірте, що після того я ходив по місту, мов серед пралісу Африки. Мене душила страшна рівникова хвороба. На чорта радість! На чорта все на світі!

Але він, той западющий "білий крук", тріумфував, як ніколи. Ніколи він не нагадував так Морґана, чи ловця куниць Карба Бґої. – Ну? – питав він підморгуючи. – Що?

Я був сердитий і з приводу того сказав правду: – Не знаю де і як ти її вискипав і не бажаю того знати, але звідки і хто б вона не була, вона диявольськи цікава жінка. А це найважливіше.

– Е-е-е, приятелю. А ти думав... Я, брате, серед тисячі перлин вишукую одну, але таку, що заважить за тисячі, – майже нахабно висловився він. – А до того всього вона наша землячка. – І при цьому він аж цмокнув. – Батько її, фон Шнабель, походив з Катеринославщини. Був бароном. Мав маєток, стайню жеребців і копальню вугілля. Революція все те змела, батьки померли, а вона вийшла заміж за посла Боголепова. Жила в Тульоні, Марселі, Барцельоні і чортзна ще де, стратила свого посла і остаточно з'явилася у нас. Не віриться? О, про таких в газетах не пишуть, але повір – вони є, існують, живуть і то добре, як ніхто з тих, про котрих написано цілі томи нісенітниць. Такі люди потребують живих людей, сонця, і золота, і все те здобувають. На них подих нашої доби, нашого часу і нашого суходолу. Ні, вони не ізгої. Вони пани, вони в себе дома, бо вони знають, що життя – життя, а не стіна плачу. І я вже тобі

казав: мушу раз назавжди порвати з сентиментами своєї нікчемної раси. І дивись. Крок за кроком я здобуваю своє становище. Бери приклад з мене.

Більше цинічної людини, як він, я ще не бачив. Але що я міг сказати на його переконливі, як біль зубів, аргументи? Він елегантно одягнений. У кишені його камізельки на золотому ланцюжку золота "Омега". На вказному пальці правої руки перстень з каменем, якого назви навіть не знаю. У банку конто, а остання несподіванка з кав'ярні "Амбасадор" таки рішуче захитала мою віру у її скромні чесноти, якими ми, представники низької раси, цілими довгими роками кормили свої надії, свої прагнення, свої ідеали.

Ми справді заселявали всі піддашшя і всі сутерени – ті бастилі слабих і понижених, де разом з павуками та блощицями родяться іноді божевільні думки. І ми ходили між людьми зовсім інші від решти, екзотичні та кострубаті. Ми, здавалось, рослини, що не ростуть, а тільки цвітуть та одцвітають, мов пеляргонії у вікнах. Коло нас і в нас цупко трималася якась своєрідна атмосфера, якої ми не в силі були зчухатися і якої не могли знести всі ті, з якими доводилося нам зустрічатись у цій країні. Всі нам перечили, всі нам не вірили. Іноді нас кількоро стояло проти цілої Європи з усіма її танками та літаками. Нам роздавали карти і казали: "Відмовтесь. Ви диваки. У ваших руках не видно ні одного козиря. Піддавайтесь і будьте принаймні пристойні".

Але ми брали мапу, стелили її перед своїми очима, бачили двадцять шість барвистих плям і серед них жагуче вдивлялися в ту одну блакитну, чи зеленувату, що нагадує птаха з відбитим крилом. І це здавалось символічніш. Ми не думали ні про що інше, як про те, як здобути ту пляму і як вигоїти того блакитного птаха. З мансард і сутеренів дивилися ми на неї жадібними очима, боячись дихнути, щоб не сполохати синього птаха, тих мрій, тієї віри божевільних.

Ні. Ми не вміли інакше жити. Ми не вміли бути людьми. Ми не вміли кинути свою атмосферу і, злившись з мільйонами людей в капелюхах, йти з

ними нога в ногу на барикади за конта та золоті "Омеги". Зате... Я боюся це висловити. Мене висміють за це всі, не тільки міністри, але й шевці. Ми все ж у глибині душі чули силу, якусь вищу силу, що не дозволяла нам отак просто з мосту кидатися в каламутні води. Чи то трапився десь землетрус, чи підбивали нову Манжурію, чи коли Літвінов молився за англійського короля, ми мали повне право не повірити черговій передовиці урядової газети, а голосно висловити і зазначити своє становище. Ми вірили не так. Ми тішилися не так. Ми страждали не так, і ми знали, що в кінці ми рівні силою з тими всіми брехунами, що лають нас нашою мовою, як також і з тими, що будують свої конта на такому піску, що аж нам соромно ставало за їх дитячу наївність.

Ще того самого злощасного дня двадцять другого червня у дев'ять годин ранку, коли я несподівано опинився на терасі "Амбасадора", у мені зродився якийсь невиразний сумнів щодо мого приятеля. Я не вірив у забобони, бо ж я скінчив високу школу, але таки я чув, що тут щось не те. Мені зовсім не сподобався мій білий крук з усіма його усміхами. Я почув до нього упередження, мов жид хусид до свого оголеного земляка. Його мова, тон, рухи виразно зраджували в ньому упадок нашого стану. Я помітив, що та людина перестає бути ізгоем, диваком, фанатиком. Чорна пляма зневіри закралась у його душу і геть все до чиста там спустошила.

І ще гірше, що це почалось не тепер. Давно перед роками, коли ще й Бенеш не думав іти на поклон до московського папи. Розум та практичний змисл мого приятеля вже давно передбачали "гріхопадіння" Літвінова і весь пізніший ритуал вавилонської метушні. Тому й почав він пухнути та обростати контами. Тому то й погнався за своєю перлиною і таки знайшов її серед трьохсот мільйонів одну. Це зрештою нічого дивного, що він несвідомо забажав стягнути мене з мого престолу і похвалитися переді мною так саме, як перед Якіром тими тисячками.

Властиво нічого не сталося. Спека не збільшилась і не зменшилась. Сонце було те саме, що й раніше. Місто стояло на тому самому місці, що й тисячі років тому, але ми обидва змінилися. Мій розумний мішок

стратив рівновагу й перерахувався. Щодо мене, то до цього часу в мені не було нічого, крім великої туги. Доба моя була точно виміряна. Тих двадцять чотири години, впродовж котрих планеті дозволено обернути свої боки, я заповнював так, як і кожний скромний дивак з тугою. Я сумував, мов ідіот за свічкою, мов кажан за вогким вечором. Мій сум збігався... Ах, хай ліпше не вимовлю того імені! У ньому було все моє, все чисто, що може мати щаслива людина. Бурні води Дніпра, простір степу разом з Кримськими горами вміщалися в те ім'я і навіть не виповняли його берегів.

Але тепер. О, я остаточно здурів і не крився із своїм соромом перед білим круком. Перед моїми очима почали танцювати будинки. Доба стратила години. Планета з місяцем пішли намитусь. Ніч поблідла, мов п'яний мурин, а день зчорнів, мов головня. З очей моїх лилися дикі промені, що казали вертітись моїй парубоцькій постелі, а я, о ганьба! – божевільно горнув до себе столочену подушку. Я стратив себе, час, роботу, пляmistу мапу з усіми горами та степами і якось навдивовижу летів на краєчку існування в безодню, мов Європа на хвості бика.

Амвона відчула це зараз на другий день. Мій приятель здивувався, коли вона виявила бажання, щоб ми зустрічалися всі разом. Йому це не особливо подобалося, але не було ради. Я ж несміливо розгорявся, то знов гаснув, і треба було чиєїсь руки, що підливала б у мене вогню. Пізніше я став подібний на сором, на ганьбу, на той останній предмет з її туалетного стола. Протягни тільки руку – і маєш. Та вона надто делікатна і обережна. З крихкими речами вона обходилася, мов з квітами. Вона вела нас у місця гріха, але одночасно підводила під вівтар, де горів вічний огонь найбільших чеснот.

Нас було два, і ті два кружляли навколо неї, мов два сателіти навколо палаючої планети. У ній були всі загадки, що може вмістити одна жінка. Ми розгадували їх, ми чіплялися за них, мов наївні мушки за липку стрічку, ми носилися із своїми серцями, здешевивши їх до ціни прілого перцю, пропонуючи їй без слів уста, але з криком наболілої до банальности душі. Вона торкалася когось одного і відбивалася до

другого на подобу сердечка в електричному дзвінку; знов кидала нас, знов хапалася одного міцними своїми кігтями і ненаситно випивала з нас усе, що тільки можна було випити. І одночасно в кожному з нас лишала свій трунок, щоб заповнити ту порожнечу, що поставала у нас після того. І це божевілля тривало три місяці.

Стала осінь. Моя золота, моя бурштинова осінь. Як і кожна, любив я і цю неповторну, вибагливо загорнуту золотою габою, у сандалах. Вона не йшла для мене плавно, як колись, а танцювала, мов Муза на клясичній картині. І чи то спадало листя клену, чи втихав у сквері водограй із золотими рибками, я скрізь вбачав химеру саме її і, мов сатир, сміявся з тих жартів.

В ці дні я кидав сонце на шпильях готичного храму св. Віта і, струснувши порошок взуття свого, квапився на місце, де так особливо цвіло моє несподіване кохання. Хто знав про це і про всі ті муки, коли мені бракувало кілька грошів, щоб вирівняти рахунок за шклянку гірконого напою, який я мусів кожного вечора вливати в себе для того тільки, щоб продовжити свою муку? Повний огню, серед ночі вертався у свій льох, щоб там догоряти. Години тоді шалено бавилися в перегони, подібні на розжарені кусні заліза. Повітря наповнялося згаром. Поніч ріділа, або до того гусла, що ставала липка та гаряча. Моє життя пропікало нутро великого будинку, і мені здавалось, що я несу на собі весь тягар його п'яти поверхів. Нарешті я забажав смерті, або визволення. Осінь горіла блискучим огнеграєм, а мені не можна було, як бувало, вийти на місце, де тільки я та небо, щоб на дозвіллі розгорнути думу за думою, мов сувої велетенського списаного знаками мудрости полотнища. Я став дурніший від тварини з довгими вухами, і осінь втікала від мене, як від чуми.

– Досить! – кричав я сам собі. – Це ж мусить нарешті набрати якоїсь льогіки. Вона ж мусить пустити мене чи його. Де, звідки, яким вітром привіяло її? На якого чорта доля знесла мене з тим задоволеним ідіотом, що через свою бездонну глупоту пхнув мене у це божевілля? Я! Чуйте! Я не бажаю більше бути попихачем химерної куртизантки. Я піду й задушу її. Я накину їй свою волю і вбгаю її, мов подушку, у свої сугерени. Або... Ні,

ні! Ах, як усе це неймовірно! Я не покину її. Вона мусить бути для мене, і я це наголошую, бо ж більше на мому обрію нічого не залишилося для мене. Я буду до бридоти смілим, бо на це маю повне право. Хіба не все віддав я їй, хіба не став голий, мов лисина Сократа, хіба не спустів, мов хижа рибалок після буревію?

І нарешті, хіба я не знаю, що вона мене любить, як пес свого пана, а тільки підлота, впертість, розпуста не дозволяють їй відкинути того очучвірілого паскудника, щоб раз назавжди шубовснути зо мною у вируjące пекло надплянетного мого життя! Так! Я знаю це. Вона сказала мені це мільон разів, не словом, не мінами, а цілим своїм чудовим тілом, яке потворно бажає моїх мук. І я дам їй їх, я буду пекти її, я буду патрати її, мов кат, мов найлютіший чекіст. На її тілі мусять лишитись сліди моїх довгих ночей, такі саме чорні, як і вони. І коли вона танцює танго, а шовк її габи переливається у дзеркалах, розбиваючись на сто тонів, де ноги, груди, уста катують мене жорстокою симфонією, так стократно верну я їй кожную тремтячу хвилинку, кожний звихнений порух, кожний урваний віддих. О, я покажу їй свою силу, свою сутеренну силу, хай буде проклята вона навіки!

Ах, чому я так довго серед ночі чекав на сонце, ніс душу свою, мов дитину у білому перкалі до хресту, виглядаючи звідтам раю, звідки чув лиш скрегіт зубів? Чому не став одразу мішком золота, або не обріс коштами, як стара груша губками, щоб тепер не потребував розплачуватися кусниками своїх легенів і свого мізку, а просто щоб протягнув руку і взяв її, мов галузь манголії разом з цвітом і метеликами на ньому. Я зім'яв би її в гарячому кулаці ось так: раз-два! Бачите, як хижо грають ті жили на його поверхні, бо вони тремтять жадобою одним помахом спинити пекло і всіх грішників стократно простити, бо я знаю, що стало причиною їх упадку.

Вечір настав. От він нарешті той вечір, якого двадцять вісім років я виглядав. Місяць саме зійшов і засторчився між димарями пивоварень. Вітер гнав одну дужу хмарину, мов полоненого велетня з тих боїв на

Атлантику. Там пароплави гинули, мов комарі, і я знав, що це все творить моя осінь. Дужа, зрадлива і чудова.

І вона така. Невже це осінь зійшла і топить мої кораблі, мої вітрильники, мої чудові рейди? "Так", – казав стовп св. Віта. "Так", – відкликнулись собори, на яких від старости потріскала шкіра і позгорталася у барокові кучері. І я сам знав, що так, хоча всі собори відмовили б мені своїм бронзовим "ні". Я сам знаю, бо я люблю більше, ніж ви, люблю потворну осінь, що розкидає кораблі.

Того вечора я йшов назустріч чогось, чого сам не знав. Думав зустріти її в кав'ярні, там, де здебільша зустрічав її і ту нещасну жертву, яку я ще по непорозумінню і далі терпів, як свого приятеля.

Я ввійшов. На мені був старий смокінг, але він, як жінка, ховав свої роки і виглядав майже урочисто. Три кроки, і я коло того стола, де звичайно сидить вона в оксамитній сукні, мов примадонна опери. Кав'ярня досить порожня, хоча зухвало янчить сальонова музика і кілька пар, як і звичайно, танцюють каріоку.

І не встиг я оглянутися, як до мене крадькома підступив старший, подібний на покійного Бріяна кельнер і подав коперту. О, міліон дияволів! Ідіотськими шкрабулями мене повідомляв хтось, щоб я більше їх не шукав, щоб випив собі за їх здоров'я шклянку чого мені забажається і вертався спокійно додому. Ах, блазні ви! Ах, ви паскуди безіменні! Вони відійшли, мовляв, у вирій, мов двоє журавлів, бо ж осінь зрадила і посилає зиму.

Я хотів принаймні щось сказати. Я був переконаний, що це не вона писала. Ні, ні! Це він, хай мене грім вб'є на цьому місці, що він! А може, це кпини? І я бігав по кав'ярні. Переді мною переходили саля за салею. Я бажав розтрясти цю клятву будову і бігав між столами, щоб за щось зачепитися. Та не було за що. Все, що бачиш навколо – гладеньке, на

паркеті. Дзеркала горять усіми огнями, і нагі плечі тікають у безвість, мов пелюстки опалої під час буревію рожі.

Я кинувся до телефону, але клятуший апарат тільки проковтнув монету і мовчав чугунною мовчанкою. Погнався я на вулицю, поїхав туди, де мешкав він, опісля вона. Даремне. Двері, сходи і всі воротарі німі, мов китайський шпигун. І нарешті я опинився сам один серед цього міста, нагадуючи рибу, що її викинули з води. Я тріпався ще, я вертівся навколо себе самого, але у мені ніхто не пізнавав нікого іншого, як людину, що сильно впилася або збожеволіла. Мабуть, я вмер, і химерний чорт навмисне збудував для мене це виняткове пекло, щоб уже до решти знищити в мені все те, що за життя вважав я за святе і вічне.

І тільки пару днів після мого божевілья, коли я остаточно переконався, що все ж треба жити далі, я дістав листочок з написом: "Мій дійсно коханий! Цілую тебе з Трієсту. Твоя Ріда". Ага! Призналася! Я стрибнув до мапи і нагнав її пальцем над Адріятиком. Я бажав випекти те місце, яке я тримав, мов пійману блоху, і боявся, що воно виховзнеться з-під пальця і втече. Ще за пару днів вона цілувала мене з Венеції, далі з Ніцци, і останній цілунок за три місяці прилетів аж із Валенсії. Це був той вечірній пруг, за котрий зайшла моя зрадлива, моя злочинна осінь. Тоді саме "вона" до звичайних слів додала таке:

"У скорім часі до тебе вернеться твій приятель. Далі нема змоги тягнути його за собою. Йогоkonto вичерпалося, мов медова банька квітки, і найуважливіша бджілка не знайшла б у ньому для себе ніякої поживи. Він буде оповідати тобі кумедні штуки, але ти не вір йому. Для мене відчинялися значно більші конта, ніж його, і все, що він зробив мені цінного, це тільки те, що познайомив мене з тобою. Але я ограбувала себе найбільше, і я це знаю. Я забрала тобі твої ознаки сили, твою сутеренну віру і святість. Я нікого не просила вибачення, але тебе благаю: як хоч назви мене, але даруй мені цей гарячий жарт, об який я сама попеклася. І повір мені... якби не проклята моя вдача і батьківщиною був мені той клаптик землі, на якому видушують людей голодом, а не цілий світ, де купаються в золоті, я лишила б усе і пішла б

з тобою у твої сутерени, щоб жити так само, як ти, так само вірити і так само сподіватися. Писати не треба.

Я й так знаю твої думки, якими часто переймаюсь і якими у найбільше радісні менти живу".

* * *

На дворі настає зима. Каміння хідників притрушує легкий сніжок. Вечоріє. Газовий ліхтар освічує сніжинки, і вони видаються такими срібними, як тони тієї скрипки, що вириваються з вікна першого поверху та долітають до моїх сутеренів. Я сижу самотньо коло мого круглого, старосвітського стола, дивлюся на мапу і бачу там синього птаха з відбитим крилом, до якого знов спрямовую свій зір і свою вщерть наповнену нестримним прагненням душу.

На дворі

Улас Самчук

Люблю двірець. Люблю його рух, ритм, неспокій. І часто, коли нема куди, йду на двірець і там слухаю, вичікую, сподіваюся. Я там живу. От і вчора у бібліотеці зустрів свого приятеля.

– А-а-а-а!

– А-а-а-а! Як живемо?!

Він високий, стрункий, рудуватий... Кучері закрутились над чолом, ніби щойно з образу Мікель Анжельо знятий. Стискаємо собі руки пітні, гарячі, міняємось усмішками. Муркочемо один до другого і розгонно, по звичці, широкими кроками ступаємо по розпечених хідниках вулиці. Рух величезний. Авто бушують, ніби дельфіни перед бурею. Розмовляємо, захлискуючись словами, боячись, що не встигнемо виговоритися. Спішимо

на двірець, рвемось. Нас перепиняють вулиці та поліцаї, що кермують рухом. Часу брак, а висловитися хочеться... І весело, і радісно, і хочеться з себе щось велике та добре виплюснути.

Проходимось по галасливій велетенській залі двірця. Юрба облич, гори валіз. Голосник вигукує на цілу залю поїзди, що від'їжджають. Ми руки стискаємо собі востаннє, і він, ще з тою самою усмішкою, якою усміхався спочатку:

– Ну, бувай! Приїжджай! У нас і гори, і ліс, і сонця багато... Добре? Ах, добре, добре! Як мило їхати туди, де багато сонця, гір, де повно природи.

Провівши очима його вузьку, довгу спину, що потонула разом з купою інших у довгому проході на перон, повернувся, переступив вулицю і сховзнув у невеличкий скверик.

Розкіш! Доріжки погнулись, тверді, чисті. Палісадничок з моріжком стриженим, зеленим і таким ніжним, ніби хто тут широку хусту свіжого яскравозеленого шовку розстелив. А мережки які на ній! Хто так вимережив її? Яка дорога, любя рука? Хто хотів, щоб гарно було для мене, для вас, для тієї он купи людей, що густим вінчиком обсіла лавчинки навколо розмірежаної квітами хусти? Нема де уткнути себе, а присісти так хочеться.

Хочеться й собі не гір, не простору, не піль широких, а бодай мережану хусту палісадника оком попестити та віднести в самотню свою кімнату бодай ласкавий, тихий спогад краси. Хочеться радісно сміятися, і я дійсно сміявся широко та безглуздо; сам у собі, там десь глибоко, і цілий світ сміхом своїм заразити прагнув, усміхався усмішкою, яку виніс ще з залі від прощання з приятелем. Я обережно доніс її до парку, і хоча це виглядало дико та безглуздо, усміхався кожному просто у вічі, немов кпив з нього. А всі здивовано дивилися на мене та іронічно усміхалися й

собі. Дурнуватو це – знаю. Але, скажіть? Як не сміятися, коли сміх сам із грудей твоїх бринить та розпирає їх без запиту нахабно і свавільно?

Знайшовши клаптик місця на лавчині, сів я. Дійсно, сів собі посеред вінчика найріжніших людей, що оточили палісадничок та тихо, ледачо балакали, куняли, парили черева, хихикали або, насупившись, уперто дивилися десь в одну точку. Я саме до тих, що всміхаються, належав. Обік колінка якісь, круглі, випнуті, і хоча не в шовкових, та все ж жіночих панчохах. Намагаюся на них не дивитися, відвертаюся, хоча колінка вперто тичуться до очей. З другого боку куца грубенька самичка похитує дитячий візок, з якого між купою білих бебехів витикаються два рожеві, згорнені в кулаки, паросточки. Колись руки будуть – думаю. Кулачисті, загребуші. Хукай на них, самичко, хукай. Хай ростуть...

Над головою клен розтявсь. Ще не старий, чепурун. Вимитий, виплеканий. Закучерявлений, наоливлений, блищить, ніби щойно з першоклясної голярні вискочив. Сонце торкнутися боїться і сховзає скісно на мене та круглі капосні колінка обік, або з розгону цілою тяжезною масою впирається в маєстатичну корону кленового сусіди – бука. Він гордий. Патлата його корона масивом своїм закрила всю будівлю двірця, лишень золотокрилий орел двірцевої башти ніби хоче обняти широким помахом цілу ту масу, вирвати хижо з землі і піднести в безконечну глибіню великого неба.

Сонце у змові з орлом. Воно міцно, вперто б'є лютим боєм по розсипаних старих букових патлах, налягає розгонно дикими хвилями, змити його хотіло б, та відбивається, і як вираз його божевільного безсилля, густою жалобою лягає масивна тінь на величезний ланцюг авт перед двірцем. Сотні їх. Збились, сповзлись, деякі, утомившись, чмихають або понуро, дурнувато, терпляче, як наші мужики, чекають. Часом збуриться яке, шарпнеться і, відлучившись від череди, покотиться по м'якому асфальті, зрідка потакуючи. Решта стоїть, чекає вперто, терпеливо.

Ой ти, орле золотокрилий, що в яскравому соняшному морі гориш сам, як сонце, і вінчаєш висоту величі двірця! Це живчик землі... Звідси котиться бурливе життя по широчезних просторах світу, звідси виливаються в далекий світ тисячі тисяч люду, а на їх місце припливають тисячі тисяч інших. Тут якась велична сила міцно вкопала грубостінний двірець, укоронувавши його золотокрилим орлом, оперезала довгим чорним ланцюгом авт та посадила велетенський парк. Тут бурно й рухливо, ніби це якесь бездонне джерело, що вічно, нагально б'є.

Машин тут більше, ніж людей. Та й люди все якісь машинові. Швидкі, невтомні. Здається, що в них заложено якісь нові міцні мотори, і від цього їм легко, вільно, безтурботно. Викотиться така машина, обтяжена валізами, з широкого виходу двірця, підходить до другої машини, всунеться в неї, а та шарпнеться наперед і зовсім якось безвільно, байдуже погикує собі біжучи.

І я дивився на це широко відкритими, повними радості, очима. На золотокрилого орла, на величезну, осипану сонцем, корону бука, на вінчик людей навколо палісадничка... Сонце все навскоси б'є. Дощ ніби під скісним вітром, золотий, гарячий. Масивні купи квітів темно-червоних, ніби застигла кров землі, що виступила з її щілин і запеклася під гарячим соняшним дощем.

На доріжці з'явився молодий огрядний тип. Звідки він вийшов, не угледів. Виглядав стурбованим, оглядався на всі боки, ніби його переслідувано, а він шукає лише щілинки, куди б йому втикнутися. Оббігши довкола палісадника, він підійшов до мене і втиснувся без запиту, нахабно, в той невеличкий простір на лавчині, який відділяв мене від власнички круглих колін. Було тісно, ніяково. Ані встати та йти, ні лаятись з ним. Що хоч. Але він зацікавив не лише мене, а й інших.

Перш усього, зсунув він свою потерту шоферську кепку на запотиличник, оголив своє широке ластовинясте чоло, покрите маленькими крапельками поту. Одним махом широкої волосистої руки стер піт з чола, опісля витер долоню об полатані на коліні плюшеві

штани. Обличчя його цупке, жилаве, все в ластовинні. Карк міцний, бичачий, оброслий ясно-рудими волосинками, не дуже чистий. Плечі міцні, широкі. Ще раз витерши чоло, він рвучко заложив ногу на ногу, виставивши всім напоказ великий, тяжкий, широконосий черевик. З бічної кишеньки висмикнув зім'яту листівочку, олівець, притиснув ліву руку до довгої, як коров'ячий язик, латки на коліні і великим чітким письмом щось писав.

Хотілося знати, що... Що може та схвильована, груба рука там писати? Сонце було саме на ту руку, і руде її волосся горіло сріблом-золотом. Він написав пару слів і задумався; одірвав зір від листівки, подивився у простір, невідомо куди. Кепка його стирчала на потилиці, а широке, як скеля, чоло, видно, обертало тяжкі думи, бо на ньому засівались дрібно та густо краплини поту. Очі його глибокі, порожні, туманні. Вони ніби завішені були густою пеленою, сумовитою і разом грішною, якогось серпанку.

Після споглянув я на листівку, яку він так і не відривав від коліна. На ній великим, кривим, але чітким письмом по-німецьки стояло: "Лібе, зіссе Ґрете!" з величезним кривим знаком оклику. Той оклик ніби дійсно кричав, кричав безсоромно, на всю губу: „Лібе, зіссе Ґрете!". Кричав ті самі слова, бо більше те широке пітне чоло, видно, не в силі було з себе вичавити. Вираз його обличчя, крик знаку оклику, щільно та гнітюче якось лягли на мою тямку. Було ніяково, тісно, хотілося втекти або випхнути його геть.

На хвилинку увагу мою тяжку, як мокра темна дерга, підіймає і відвертає купа різнобарвних голубів, що розсипною ракетною зірвались з-під синяви неба і розсипалися на яскравій зеленіні. Впали, крилами затріпали, плюскаючи густим тяжким сонцем, а після щільно до холодної зелені волами поприсідали і ськатись почали. Вони були рахмані і спокійні. Бозна глибоко як кружляли у повітрі і з чистим голубиним сумлінням усілись у самий центр одного з бурних людських джерел на землі. Їм байдуже, що навколо клопіт та поквап, метушня двірця...

Їм байдуже, що змашиноване оточення до того очманіло, що навіть не цікавиться ними, тому й зрахманіли вони. Тільки одна жива істотка, одно мацюсіньке, розкаракувате створіння відділяється від гурту і шкандибає за голубами на травник. Хлоп'я куце, грубе, з виляючою від сонця тупою осячкою голівкою. На опецькуватих, пухких, у білих панчішках ноженятах, чапчики, якими воно смішно, по-качачи перевалюючись, чапотить на травник і бігає за голубами. Голуби майже не тікають. Очі всіх витріщаються... Ніхто не знає, де його нянька, а читати воно само не вміє. На травнику сувора пересторога не торкатись його, яка необов'язкова лише для голубів, дощу та густого важкого сонця.

– Киш! Киш! А киш!

Дитинча підкотиться до голуба, от-от наступить, от-от спотикнеться і полетить сторчака... Нагнеться вайлувато, розчепірить куці пальчики на опецькуватих, як прачики, ручках, і як тільки збирається голуба за хвіст цапнути, як той тріпне крилами, підскікне, а дитина дивиться з сумом на свою порожню, з розчепіреними пучками долоню.

На обличчях, на устах перебігає усміх, а в мене очі загоряються і паленіють... Мене лише острах бере, що от-от щось грізне згребне те хлопця, здушить і викине туди за будинки. І острах мій не був даремний. Вже здаля біг сторож засапаний, і тупаючи люто по доріжці важкими черевиками, наробив галасу. Голуби знялися і полетіли, а хлоп'я розкаракувате, маленьке сотворіннячко, гірко безпорадно заплакало.

Оглянувся і повів зором по всіх лицах навколо. Сонце посмажило багатьом чола, і вони від того більш випняті, більш кулясті, бронзові якісь. Мене пражило у ліву щоку вже тільки до половини. Воно спадало за величезний, шпичастий будинок з темною закуреною вежею, до якої прилип круглий, чорний, з білими цифрами годинник.

А коли звернувся до мого сусіди – він іще сидів над листівкою, на якій крикливий кривий знак оклику вигукував: "Лібе, зіссе Ґрете!" Його грубі ластовинясті, з рудими волосиками пальці цупко душили хімічний олівець. Шия, ніби закопчена шинка, все ще була червона та міцна. А вираз очей вже в'їдливий, залякано-гострий. А загалом від нього віє глибоким одчаєм...

Коли раптом на очі густі свої брови нап'яв, вколов поглядом десь далекодалеко у просторі невідомо який спогад, шарпнув різко листівку, подер її на дрібні, дрібні клаптики і тісно затиснув їх у долоні.

Я бачив, як корчились на його кулаці великі випнуті жили. Після цього він встав... Оглянувся навколо та зробив пару непевних кроків... Шарпко кулак тріпнувся над кошиком до відпадків і витрусив туди всі клаптики, які поволі падали, ніби пелюстки відцвілого квіту.

Ішов він, видно, зовсім забувши, що під ним твердо втоптана доріжка. Бідака уявляв, мабуть, що ступає по пливучих крижинах. Так поплився у напрямку двірця, до якого, видно, підкотив свіжий інтернаціональний кур'єр. А, видно, це було по всіх машинах. Всі вони насторожились. А під сходи головного виходу підповзли величезні темно-сині дві черепахи з великими бронзовими на здуховинах написами "Кюнард". Це відкриті мандрівничі автобуси інтернаціональної мандрівної компанії. Тяжкі, довгі. Мені видно з-під віття букового через дорогу тільки грубезні, подвійні шини коліс та до половини напис: "Кюнард". Підкотили і вкопались.

Заки я звівся, щоб і собі подибати ближче до більшої метушні (я завше тичу себе у всяку метушню), коли якась особа, що бундючно несла за пазухою два величезні рідкуваті кавуни, протягнула поперед мене песика. Песик поганий, білий, кудлатий, скидався на ковтуна старої заялозеної кожушини, увесь час упирався, сунувсь кожному під ноги, нюхав кожний кіпчик, підіймаючи при цім задню ніжку... Але особа ніколи не дала йому докінчити те, що годиться. Бідака хоч-не-хоч, а мусів волоктися далі за особою. От, думаю, коли б хто змусив її таку паскуду

по місті волочити, то було б гамору! А добровільно тягає. І ще задоволена.

Вона... песик відволікли мою увагу від мого ластовинчастого типа, і я на хвилинку стратив його з очей. Я підступив до гурту, до автобусів "Кюнард", і знову вгледів мого типа саме тоді, коли на шість м'яких шкіряних лавках автобусу засіли грубі задки, а над цілим оточенням загавкала якась незрозуміла гутірка. "Англійська", – хтось підказав.

Задки уможуються, гупають по м'яких сідалах. Народ Ніяґарою по сходах спливає та на всі боки розливається. На переді автобусу високий, довгоносий без шапки провідник, з великим рупором і – я вже не знаю, що таке сталося. Не вгледів. Я задивився на шофера автобусу "Кюнард", я залюбувався, як хоробро, вперто тримає він кермо. Скільки то, думаю, вивозив ти тих тяжких задків. Я тільки хотів видістатися з натовпу, щоб дати дорогу автобусові, зробивши пару кроків по сходах, коли побачив раптом під ногами знайому шоферську кепку мого типа. В той час саме сіпнула машина. Руки пасажирів затріпали білими хустинками. На сходах фотограф притаковився і все цокав, і все цокав. Гостей, видно, якихось важних мав.

І в той час крик якийсь вирвався з метушні. Я оглянувся. Під автобусом щось лежало, щось знайоме ніби. І поки я встиг зробити крок уперед, побачив голову якусь, і як подвійні тяжкі шини коліс накотились і розчавили ластовинясте обличчя, розчавили, аж череп хруснув, ніби хто горіха вилущив... – Ет, подумав я, був тип, а тепер чортзна-що... лемішка... І гірко, ох, як гірко мені від цього стало. А тисячі машин заповзали, як переполохані мурашки, в різні сторони. Бо не знали, що сталось. Крик! Вереснув крик якийсь! А який? Вереснув і вже.

І на вереск той сповзлись тисячі машин і тиснулися на купу, щоб зиркнути на розквашену лемішку. Я виліз з юрби з величезною натугою і разом виніс з собою хрускіт розчавленого черепа. Він так глибоко вліз, всмоктався у мій мозок, у мою кров і нерви, що пополотнив моє обличчя,

скорчив м'язи на шиї і витрясав з моїх грудей захололе в кусень льоду серце. Я нічого більше не бачив... вибачте, бачив!

Бачив того поганого песика. Той білий, брудний клопоть кожушини якось вплутався під ноги машин і гірко скавулів. Боже, як перлася його груба пані, як випнулись у неї перестрашені очі, як почервоніла... І де вона вискипалася? І нащо вона притягнула ту брудну кожушину сюди, саме сюди, нащо перелякалася? Кудлатий цуцик скавулів гірко-гірко. Ноги по ньому топтались, по його ковтунах, а повногруда спіла пані дуже лаялась непристойними словами.

Хрускіт черепа прогнав мене геть. Льодове серце калаталось, перлось з грудей. Я тікав, геть нагору тікав, по трамваєвій лінії 22, перся так швидко, що трамвай ледве-ледве перегнав мене. Якби який-небудь поганенький, то може не втяв би. Я біг, як дикий буйвол із стрілою у серці. Я Велзевул, що крила підсмалив об священний огонь величного жорстокого божества. Я жебрак, якому по п'ятах гналась ненажера смерть. Боже, як я біг! А сонце тим часом зникло і стало зовсім пусто на широкому небі. Стало порожньо. Скрізь порожньо. І на небі, і на землі. Тисячі гарячих перламутрових озер палало десь в уяві, і я бачив їх так чітко, ніби і зараз чую виклад священника про вічність буття...

Ох, вічносте, вічносте! Яке ти обтріпане, миршавеньке слівце! Якого зробили з тебе віхтика, щоб витирати розчулені очиці баранів, козлів та іншої погані в людській подобі. Брехня! Я – вічність! Я! Чуєте? Я – той, що відкрив завісу жорстокого кінця. Як я люблю тебе, о моторний ранку, коли туманні ріки несуть тяжкі води поволі і цвітуть на них гострозорі лілеї краси! Я люблю тьмяний повний день, коли гаряча земля прискорює свій гін і гурчить, і стогне, і рве, рве в далечінь! Я люблю вас, димчасті вечори, що зриваєте душі мільйонів з землі, ніби зів'ялі квіти, і несете їх під небесну височінь, щоб вмочити у свіжий трунок вічного неба.

І нарешті і ніч люблю! Божевільно! Люто, жорстоко! Як звір хижий!...

І нащо? І нащо зриває хтось мою велику любов тоді, коли я не хотів, щоб її зривали?

Я крикнув: "Я вічність!" Але, повірте. Це моя велика скарга, безбережна іронія над тим проклятим "Я". Я згідливо хитаю головою... І з голови моєї спадають сиві волосинки, як срібні струни, що грають... грають... Ні, вибачте... Я вже не скажу, як вони грають... Вони вже властиво дограють... Даремне я втікаю від того хрускоту, даремне. Все... Все, мої милі, треба хоробро зустрічати. На те й двірець. Він привозить, він і вивозить... Нікуди не втечеш... О, нікуди!... (Хитання сивої голови, з якої спадають срібні волосинки). З високого неба також падають срібні зорі, бо вже під осінь.

Другого дня в деяких ранішніх часописах була така замітка:

"Вчора, в годині 1/2 19, на двірці "Ікс" шофер інтернаціональної пароплавної та мандрівної компанії "КЮНАРД", Ігрек Зет, кинувся під автобус тієї компанії. Причини не відомі".

Образ

Улас Самчук

Германові Блюме

Сидів у старинному шкіряному кріслі перед круглим, чайним столиком, покритим темно-червоним настільником, і думав.

Закрутило в носі і, довго збиравшись, чхнув так щиро, як тільки може чхнути людина самотійна, самовпевнена і задоволена... Від цього пропав ніби й той смуток, що не давав довгий час спокою, ніби він, обернувшись в якусь вибухову матерію, вискочив з луском геть. Встав і, підійшовши до вікна, відхилив фіранку і дивився з другого поверху на мокру, освічену ґазовими і електричними ліхтарями вулицю... Сюди й

туди сновигали трамваї, клацаючи якомсь сентиментально, ніби три дні не їли, вічно одним і тим самим тоном, який добре вже набрид... По верхах дерев шумів вітер, і падали рівно до землі лапаті сніжинки.

– Фу, як гидко там! – думав.

– Де там? ...Хто, задумавшись не раз, питає себе самого про щось, часто відповідає на дурні свої питання подібною відповіддю. Опісля механічно одягнувся в пальто, натягнув рукавички, насунув капелюх, вдарив рукою по кишені, – чи є ключі і гроші, і вийшов.

Дійсно, погода чорт зна що. Небо, та неба то й не видно. Самі ліхтарі, зігнуті постаті і час від часу трамвай або авто. Направо, два кроки далі, кав'яренька, і там бринькає сальонова музика.

Штовхнув двері, вступив туди, опинився у світлі й теплі і спитав кельнера, де телефон.

Ще хвилинка, і він у мому посіданні. Сполучився...

–... Гальо!.. Прошу на хвилиночку панну Даду. Дяку... Добрий вечір, добрий вечір, Даду... Так. Дуже радо... Ах, чому... Я хотів би зустрінутися з вами сьогодні ще, зараз. До смерти нудно. Ах киньте ту роботу. О-о-о!.. Це щось зовсім інше. Безмежно радий. Значить так? Де?... Міст Лесінґа? Дякую... За півгодини. Досконало! Всього... Дякую...

Повісив слухальце, заплатив п'ятнацять феників і вийшов.

Лапаті сніжинки вкривали пальто, капелюх, били в обличчя, зазирали у вічі і роставали. Скрізь мокро. Вітер шарпає дерева, але лише вгорі. Йшов до мосту Лесінґа, куди було якої чверть години ходи... Це добре. Принаймні розворушу кістки і наберуся нових вражінь. Що то за вражіння – не знаю. Та мені завше здавалося, що на вулиці, у найбільшій юрбі, де люди як у круговороті переливаються масово перед очима, я набираюся

вражінь, бо слідкую за ними, і напевне кожна людина, що раз проходить переді мною, полишає у мому оці на сітківці свою фотографію... і лише фотографію. Може, це й погано. Та що ж? Ах, погода гидка! Глибше у комір голову... Дома нудно, на вулиці заважають люди із своїми фотографіями, а все разом якась нісенітниця.

Ми йдемо далі... Ми мусимо на перехрестках вулиць ставати і дивитися, поки поліцей дозволисть переходити. Люди масово напливають і стоять тісно. Поліцей показує, куди йти, і публіка, як приплив води, з обох боків переходить...

Це, звичайно, так багато публіки лише перед святом, вечором перед сьомою, поки всі ще не розлізуться по своїх норах і не засядуть в гурті рідні за вечерею.

– Але я не піду додому. На квартирі нема рідні. Самотність обридла до огиди, і краще от, краще зустрітися з Даду, яка вже десять разів казала, що не хоче зі мною зустрічатися, та, мабуть, через моє нахабство ні разу ще не відмовилася, навіть сьогодні у таку погоду.

Нарешті, о, радість, біля мосту! Перейшов я довгий міст і опинився коло статуї Лесінґа, що блищала від стопленого снігу під ліхтаревим світлом. Далі університет – цей знайомий будинок, де щодня крешеш чобітьми каміння, слухаєш лисого професора і такі інші речі. Зазираю до свого годинника. З нетерплячкою, чи краще з такою цікавістю, ніби очікую засуду смерті і від цього залежить моє спасення. П'ять хвилин іще. Страшенно довго. А погода, погода пребридка!

Кожна жіноча постать, що проходить повз, видається "нею". Що то вона, що нарешті ми разом. Так, так, тут можна б багато дечого сказати, але... Не час. Хутко пролетить п'ять хвилин, і Даду, моя Даду, вже безперечно тут. Ми протягаємо одне одному обидві руки, так що я ніяк не можу підняти капелюха, не можу, хоча й хочу. Вона всміхається мені у вічі, а я починаю:

– Ну, про що ж тепер? Балакайте. Я буду лише слухати...

І ми пішли берегом ріки, вода лише злегка рябіла від маленьких хвильок і відбивала тисячу вогнів від будинків, що по ту сторону. Але вода брудна і, мабуть, холодна-холодна. Ух!... і я навіть здригнувся.

– Вам холодно? – спитала Даду.

– Ні, мені хочеться тепер мріяти.

– Ха-ха-оо!... Так, краще було дома. Чому викликали?

– Було нудно страшенно. Хоч яке страшне це слово, та й воно не змалює моєї нудьги. Тепер я слухаю, а ви оповідайте. Уявіть собі, який я ще дивак... Уявіть собі, наскільки у мені ще пережитків старого, того ще, що було колись, коли був дома у пів-Азії. Уявіть собі, що у мені ще до біса тих пережитків, як, наприклад, туга. Та я не хочу балакати. Хочу лише слухати, як колись, коли ще був маленьким гімназистом і вертався над ранок додому з вечорниць з тією, яку найбільше кохав. Чи кохала й вона мене? О, байдуже, мене це не цікавило. Ми йшли помаленьку, оповиті такими смішними мріями, що ще тепер хочеться сміятися з них. Ми йшли помалесеньку, немов неслися на хвилях сну, чи краще тих смішних мрій, і човник наш лише злегка хитався на тих тихих хвилях. Даруйте, я знов хочу розмовляти... Спомини... Чи не воліли б зайти у кав'яреньку?... Тут і не тихо, і не привітно. Гайда!...

Мабуть, Даду й не любила мене тому, що завше не давав я їй прийти до слова, хоча плів найбільші дурниці, які тільки може мужчина у мому становищі.

Очевидно, ми таки зайшли до кав'ярні. Пройшовши ще десятків два ліхтарів здовж ріки, зайшли у гарну модерну кав'ярню... Величезну, з морем світла, яке невідомо звідки лилося, обиту шпалерами кольору, що голубить зір, сіруватого, із такими самими килимами на долівці...

Чудова обстановка... Чудові кольори!... Світло і колір зливаються й творять маленьку ніби тінь, а в ній заховалася знадлива, дратуюча нерви приваба, приваба гостра, як приваба нагої жінки. Два ряди чотиростінних кольон, які помалу, починаючи від середини, подібні до величезних розжарених у горні брил заліза, що розливають світло і тепло. Зі стелі лилися м'якенькі, як котячі лапи, потоки світла з кубічних фігурок, причеплених коло якихось кружечків. Столи і столики мармурові, а крісла оббиті матерією кольору обстанови.

У глибині сцена, і там танцюють. Властиво це якийсь кабарет, де давала ревію пречудова танцюристка муринка, під звуки риплячих, як ненасмаговані українські деревляні вози, саксофонів "Крісталь Паляст".

І моя Дадю, коли ми вмостилися любонько у затишненькому куточку коло мармурового круглого столика, прийшла нарешті до слова. Я замовив дві кави і цигарки. Вона безмежно любить такі місця... (Ми курили... дим огортав нас). Особливо, коли уявити собі наш степ, український степ, під цю пору, зимою... Там сніг, сніг, сніг... Сніг і мороз.

Вона, до речі, була тут одинокою українкою, а властиво, навіть не українкою, бо батько її, латиш, звався Барухзен, мати колись була на Україні... Перед революцією вони жили на Україні, батько був інженер на одній шахті..., а пізніше їх благородно вигнали большевики... Ну, й тепер за кордоном... Гм!... Вона вчиться в університеті, малює, живе з матір'ю, бо батько давно вже помер, мусить заробляти сама. Їй щось коло 25-ти, що на європейський рахунок зовсім небагато. Та Бог з нею.

Вона часто казала: "Наша Україна, наші степи, наш Дніпро" й інші приємні слова, які не пасували до її носика.

По-українськи вона ні слова, балакали здебільш по-російськи або по-німецьки; вчити її по-нашому все одно даремна робота, тому збиравсь я часом спитати її: чому вона думає, що Україна є дійсно наша, а не чужа, що ті степи є дійсно наші, і дійсно широкі, і дійсно хороші... Кортіло

спитати, але не наважувався. Розмовляти про Україну для мене справа великої відваги... Хто дав мені взагалі право помітувати цим словом по кабарегах у теплі й купелі м'якого світла, у пахощах жіночого тіла й рипінню саксофона?

Та вона розв'язалася і говорила без кінця. Говорила, а я, дійсно, лише... ні, навіть не слухав. Я мав намір розказати їй краще лоскотливу історійку...

Курили... Дим, мій милий, смердючий дим! Як люблю тебе. Ти дійсно віками дурманив наші голови, і що вартий був би світ тепер без тебе? Ти огортаєш мозок пеленою мороку, і в нього, через неї, лізуть якісь божевільні думки... А там почуєш якесь нове джімі... І коли саксофони, як кажуть нові поети, почнуть виливати пісні новими устами старих янголів, стає не раз від щастя нудно, чудно від диму, саксофонів, пахощів тіла і танців, від яких по твою тілі пробігає таке почуття, ніби хтось лле без перерви у твою нутрі гарячий, міцний пунш... Самці при цьому часто туманіють, самички часом закривають на одну малюсіньку хвилинку очі... І коли вискочила була сама дебютантка, ім'я якої починається буквою Ж., то, певно, всіх занудило... Чого тільки не виробляв її живіт, який блищав, як витерта руда халява, і на якого адресу Даду посишала часом влучну заввагу.

Ми далі куримо, далі грає музика, сидять навколо парочки, дівчатка здебільшого у коротесеньких спідничках, які, на диво, подобаються кожному, бо не закривають того, чого не треба... Та це між іншим... Даду балакала й балакала. Ми зовсім випадково, а може, й не випадково згадали, що у нас дома сьогодні кутя різдвяна. Даду, видно, любила спомини... Видно, добре колись жилося; видно, багато краще, ніж тепер бігати в інститут щоранку по півгодини, малювати на замовлення лубочні картини, давати лекції і пильнувати хвору маму. Видно, краще було. Було та минуло...

Гай-гай! Вона вся поринула у спомини. Її досить гарні оченята, невиразного сірувато-зеленого кольору, повилися туманом смутку, який

ще згущувався хмарою димку, що час від часу вилітав з її, не сказав би рожевих, а так напіврожевих, усточок. Заложила ногу на ногу, так що коліно, це гарне, кругле, щільно обтягнуте панчохою зі штучного шовку коліно, опинилося під самим моїм носом. Її голівка легенько нахилилася на бік, її цигарочка, яку вона поетично тримала двома рожевими пальчиками лівої руки, димилася тоненьким струмочком... Над іншими головами мій дим та її дим мішавсь і тримався синюватою, мелянхолійною хмаркою.

Чи й душі наші так мішалися? Хтозна. Казала, що хотіла б уявити себе тепер у степу, у широкому, майже безмежному степу України, їхати саньми, загорнувшись у кожух, і мріяти про ось такий кришталевий палац.

– Із муринками, – перебив я.

– Так, – кинула разом з димом, – із цим... Ми страшенно відстали від Європи. Ми знаємо лише наші Марусеньки і Калиноньки з соловейками та Гриців під вербою... Чи сняться нашим дядькам, які, наївшись тепер товстих вареників, запивають їх самогоном чи хандрою, ці кришталеві палаци, ці павільони, де так дешево купити все, що дає щастя, все, що викидає душу з буденних (це дослівно її слова) стисків сірого оточення... Тут людина отруїлася розкішшю і тоне у ній, а там тонуть у гною смердячої ріллі, у чаді самогону.

– Заждіть, – перебив я знов... – Не гарячіться. Вам так їх шкода?...

– Що хочете цим сказати?

– Нічого... Он музика грає...

І дійсно. К-р-р-а-а-ка-ка-ка, – рипів саксофон.

Ми курили... Сьорбали каву і мовчали. Може, я й занадто грубо перебив потік гарячих, як окріп, слів Даду. Посередині сновигали, чи краще літали, як м'ячі, кельнери у фраках і щиро накрохмалених манішках, помахуючи серветками.

Навколо море голів...

Мене перекинуло також в інший світ рідне моє, власне почуття. Видавалося, чи, краще, я уявляв собі, що ті широкі, блискучі двері кав'ярні відчиняються і звідти раптом показується моя мати. Коли б у цю пору раптом ударив грім і зворушив увесь цей натовп, і то, думаю, не викликав би більшого здивування в юрби, як поява цієї істоти. Так не пасує вона сюди. Я бачу її у такому вигляді, як звук завше її бачити, з негарним, зовсім висохлим обличчям, з запалими, ніби силою вбитими глибоко очима, у порваному кожусі, з якого на всі сторони стирчить вовна, у великих чоботях. Вона йде просто на мене і простягає руки. Чорні, жилаві, висушені, як осикові тріски. Вона несміливо просовується поміж мармуровими столиками, залишаючи сліди гною на сірому, м'якому килимі. Вона наступає на чистесенькі жовті черевички елегантних пань...

І що ж я?... Що зробити мені? Чи обернутися серед цієї репишної юрби і тричі сказати: "Не знаю?..." Чи, схопивши голову, дико вереснути, вдати божевільного і втекти? Чи просто брутально, разом з льокаями випхнути на вулицю її?... Ту, яка, пам'ятаю, один раз на кутю, як і сьогодні, вечором обняла мою голову, гладила по ній шорсткою рукою і казала:

– Я добре вишпарила тебе сьогодні, але ти заробив. Не бий Василяни, вона мала ще й дурна...

– Мила мамо!... – я мало не крикнув голосно, та схаменувся і лише сказав: – Завтра день моїх уродин, Даду.

– Знаю, – відповіла вона, нахмурившись, бо легенько накопили губки на мою мовчанку. Я вже сказав, що вона, либонь, двадцятий раз питала, пощо кличу її, коли не хочу розмовляти. Я ж лише думав, як їй не набридло завше одно й те саме питати й чого, коли так, іде зі мною.

Покликав кельнера і заплатив. Він приніс нашу гардеробу, ми одягнулися, підняли коміри і покинули "Crystal Palace".

Зимова, мокра, убрана у світло електрики вулиця мала характер зачарованої прірви, де міститься все взагалі, що потрібне людській істоті. І коли б уявити себе там, де ходив ти колись, серед простору, обмеженого лише небосхилом, де бачиш лише себе, землю і блакитну глибінь, коли станеш не раз повний почувань, що розривають без болю груди, а твої уста не наспівують якоїсь обридлої "Сузани", а хочуть крикнути: "Осанна!..." Хочуть крикнути: "Небо!... розгорни свої груди, відкрий свою мудрість, бо я бог, я хочу бути богом, хочу досягнути твою глибінь!.." Так, тут, ось тут у юрбі, ти лише хробак... Чорні постаті сновигають сюди й туди, равкають авта, під ліхтарем нафарбована, змерзла повія, до якої підходять і відходять постаті, видно, не торгувавшись... Так. А там іде дядько Григор до якоїсь Мотовилівки, а дядько Сидір до Гаврилівки. На півдороги зустрілися...

– Далеко до Мотовилівки, дядьку, добрий вам день?... – питає Григор.

– А ще п'ятнацять з гаком, доброго вам здоров'я! – відповідає Сидір.

– Го-го!... Ще шмат, не завадить і поснідати. Чи не присядете й ви?

І сідають обидва край дороги, виймає Григор засохлу шкоринку чорного хліба, трощить її порепаними пальцями і дає кусок Сидорові... Сидір має воду, і їдять, і п'ють вони, і дякує Григор Богові за добру погоду, а Сидір жалується на кепський врожай, і ця тема захоплює їх, і довго-довго, години три пробалакають вони про погоду і врожай, і ще розходячись, не можуть скінчити цікавої розмови.

Зміст і повнота життя... Для означення цього тяжко дібрати слів. Зміст. Висмокче людина-паразит усю мудрість, увесь той зміст із землі, скує її нещасну залізом, здавить, а вона із своїми містами, які так таємничо витріщилися в її грудях, помалу здихатиме і дійде до того, поки, зробивши останній поворот, зірветься з орбіти і потоне в просторі...

Ну, до цього не дійде. Це смішно! І дійсно смішно. І мені смішно... Але мрію. Часом, коли відчуваєш себе якимсь маленьким дурником, мимоволі хочеться помріяти. Я ж мушу бути таки людиною. Таки мушу бути нарешті. А ви як думаєте, Дадусь?

Вона не вміла відповісти, а я боявся. Ми два різні світи, два світи з різними думками й світоуявленнями.

Хутко наблизилися до вулиці, до тихої і глибокої, як прірва, вулиці, де жила Дадусь. Було не темно, але і не так яскраво, як у центрі.

Мені раптом чомусь стало шкода її. Ще недалеко від дому, де вона живе, я щільно притиснув її лікоть до свого боку, так що вона глянула мені у вічі. Дадусь зирнула так, ніби дякувала... І мені стало ще більше шкода. Здавалося, що між нами чогось бракує, що дійсно я – падлюка, завсіди лише дратую її.

Очі її, боюся сказати, чи відбивають вони її душу. Бідна істотка!... Вона часто на мене сердилася, і навіть дуже часто. Вона кричала, що я дикун, нахаба без темпераменту... себто про темперамент завше йшло, коли ми де-небудь під музику сьорбали каву і курили.

Я ж дійсно ніколи не уявляв собі, щоб вона стала моєю любкою, не вважаючи, що ноги її такі гарні і що спідниця така коротка.

Аж сьогодні, після довгого дратування, після того як вона так хотіла балакати, а я так довго мріяв, навіть ніби не звертаючи на неї уваги, мені стало шкода її... І коли б це не на вулиці, а в кімнаті, я напевно погладив

би ту милу, шовкову голівку, яку звуть "бубікопф". Я навіть не цілував її, бо її уста видавалися мені такими сухими, що тратили всяку насолоду. Вони не мають тієї отрути, яка приносить часом стільки нещастя. Ні...

Вона ніби відгадала мої думки, і коли ми стояли вже коло дверей дому, де жила, вона сказала: "Зайдіть. Мама буде рада. Ми послухаємо радіо. У нашого господаря гарний апарат".

Ну, я й зайшов. Жила в партері великого дому, наймаючи з матір'ю в одного купця дві гарні кімнатки.

У першій, яка була і їдальнею, і сальоном, зустріла її мати, висока, струнка; не вважаючи на те, що голова вся біла, мала постать молодої дівчини. Одягнута в чорну сукню, а на грудях її теліпався моноколь. Вона не дуже радо зустріла мене, але мирилася із становищем і була привітна. По десяти хвилинах від нашого приходу вона почулася вже втомленою і, попрощавшись, пішла спати. Я не шкодував її відходу, а дочка?... Вона, присівши в куток темно-зеленої канапи, підперла ручкою підборіддя і дивилася ну... куди? Просто у простір. Що думала вона? Байдуже. Я поглядав часом на неї, пробував навіть зазирнути у вічі, хотів розпочати розмову, та не знав, звідки. Нарешті наважився нагадати про радіо. Вона байдуже і не встаючи простягнула до столу, де стояв телефон, зняла слухальце.

Вона питала у господаря, чи ми можемо зараз слухати радіо.

Дістала відповідь "так", і перейшли до просторної кімнати, де було досить холодно. Господар, чи може його син, бо молодий і як коноплина тоненький, наставив апарат і по хвилині вийшов, сказавши з янгольською усмішкою: "До побачення", чисто, як часом у великій крамниці, де люди бувають до неможливості чемні.

Achtung, Achtung!... ага, Берлін... Почав чогось шукати українського. Варшава, Прага, Катовиці, Рим, Париж, Москва... зупинився на хвилинку.

Там співала співачка... якісь горлові звуки. Де ж Україна? Не можна знати. Видно, кепський апарат. Даду починало це дратувати, вона хотіла слухати яку-небудь легку музику, я ж шукав Харкова. Нарешті натрапив. Там якийсь виклад... Дужий, неукраїнський голос, балакав по-українськи, часто ломаючи слова, мішаючи багато російських, казав про якийсь обман. Видно, антирелігійний виклад. Дурнувато балакав, та видавалося, що він каже щось наймудріше, що може лише сказати людина. Я милувався лише звуками рідних слів, хоч і фальшиво вимовлюваних.

Дадусь гнівалася...

У космосі, у просторі, у темноті, що огорнула нашу кулю, несуться хвилі, несуться без перерви, нестримано, не знаючи ні кордонів, ні рас. І принесли вони з далекого, рідного краю з собою щось невимовно болюче, але таке рідне. Хто відірвав кусочок мого серця? Хто крає, хто шарпає його, хто двігає по ньому тоненькими дротиками, хто довбається в ньому брудними пальцями, хто обсипав його червоним приском?!... Хто?!... І обертається поволі земна куля, а на ній Україна. На ній малесенька плямочка, що зветься Україна. Я бачу її, я чую її, я схожу з верхів і бачу тебе... Чим ти багатий?! Гей, мовчать, злидні, мовчать!... І коли б сонце було добре, воно зродило б і нам долю. Я чув... радіо казало... "...І коли, товариші, Україна, ета, каторая так много перенесла, которою угнеталі, ето все було дякуючі богу, блаґадаря реліґії"...

І я обернувся на вершині гори своєї мудрості, вистрілив сам у своє серце і крикнув блюзнірські слова прокляття.

Мені хотілося бути циніком. Хотілося перебрати всі слова лайок і послати тим, з вини яких страждає наш край. Хочу зірвати з них манливу корону і топтати, топтати... Мені не треба мудрості, не хотів я і не потребував жодного права. Було шкода лише чогось, шкода до такого глибокого болю, який, мабуть, відчував Христос, ронячи на камені криваві сльози.

...Де ж твої міста?! Де ж твої сталеві обручі, які обхоплювали б світ?
Де твої... ах, та геть з цим!...

Схопився, прискочив до Даду, сів коло неї і, міцно обнявши, почав
голосно і довго цілувати її. Цілував так голосно, що вона злякалася,
встала і зробивши більше світла у кімнаті, здивовано всміхалася, а по її
обличчі розлилося полум'я... Навіть оченята, здається, блиснули.

– Що вам? – спитала,

– О, як я вас люблю, Даду! – кричав, коли ми перейшли знов до її
кімнати. – Може, я й дивак, та ви не дивуйтесь!... При тому всьому, при
такій обстанові...

– Якій? Яка тут обстановка?...

– Ах, знаєте, радіо... І... ні. Я сходжу з гори і зі степу. Кланяюся
культурі. Я кланяюся вам, Даду! Ох, мила, милісінька, Дадусь! Коли б я
умів так ніжно вимовити ваше ім'я, як вимовляють признання два
листочки берізки рожевого ранку на Україні, то й і то було б мало.

– Ви любите її?

– Хо-о-о! Я бачу там дядька з великою матнею, у постолах, з довгою
чуприною, як віхоть, розкуйовдженою, з неголеною бородою. У чуприні
повно бруду і вошей. Він іде у свою берлогу, де також бруд і воші... Його
діти у вошах... Брешу я?... Ні... Тисячу разів ні, Даду!... Я вродився сам у
бруді і вошах... Уявляю собі, що мати при мому народженні обмотала
мене брудною шматою, баба Виліта зав'язала пупинку і баста... Наш
мужик і колупає землю, вичерпує з неї її соки і мудрість свою немудру і
живе, чи, краще, животіє, не помічаючи сам свого життя. Та коли наша
мудрість виліється в один великий чин, у могутню повінь, та прорве
береги своєї гатки, вона створить щось могутнє, щось, що здивує й
струсне світ. Коли розум охопить той безмежний простір – той степ, який

омивається хвилями моря, або синім краєвидом неба, то здається, що де, як не тут, зродитися силі, де, як не тут, почерпнути міці і слави? І так, у снах і на яву вірю у свою сплюгавлену країну, в її будучність, вірю в її силу і невичерпану мудрість. І моя віра не дозволяє кинути прокляття країні тій, яка так довго спить у зневазі. Звідки та віра – все одно... Я висав її з молоком моєї матері – мужички!

– Та не кричіть так. Матір збудите.

– Так. Може, я й кричу. Але повірте. Я вірю, і як не вірити, коли віра сама лізе у вічі...

У круговороті, у димному хаосі, який обертається поволі у космос, родиться ідея. Вона така умовна, що трудно про неї щось сказати, але вона родиться. І вам відомо, що наша ідея залежить від нашого степу. Це вже правда. І все наше горе, що степ творив людину-бога, а не людину хробака... І ми мусимо вбити нашого бога... Ми внесемо у степ світло електрики, яке затьмить світло сонця. І коли зникне на нашій землі остання солом'яна стріха, коли степ опережеться густою сіткою доріг, коли вся наша земля обернеться в одну машину і сконає в душі останній бог, і Дніпро не зареве порогами, не нагадає більше запорожця у синіх штанях – зникне мужик, а з ним і воші, зникнуть соловейки, натомість народяться голі ноги, шовкові сорочки, заграє пісню саксофон і згасне сонце... Бо тут його нема... Але мені час іти.

– Ваші завтра іменини?...

– Ні, вже сьогодні, бо по дванадцятій, а я народився опівночі.

– У свято?

– Так.

– А вмрете?

- Байдуже, я не вмиру. Не стане терпцю. Краще жити.

- Браво! Я поцілую вас. Так. Гарзд.

- А ось що... Я приготувала вам оце... Вона скочила до бюрка, витягла звідти течку, де була картина...

Картина, звичайнісінька лубочна картинка, на якій намальована прехороша жінка, неубрана, як Бог творив. Вона розляглася на препишному килимі...

- Що, негарна? Ну хто це?

Вона любесенько зазирала у мої очі і раділа вже моєю радістю, очікувала, що я скажу...

- Ну, хто це? Ну... вгадайте...

- Das muss eine Hu... sein, - сказав я.

- Владе, - крикнула Дадю, - ви мерзотник!

У цьому окрику було дійсно багато болючого. Опісля вона плакала.

Я надягнув пальто і капелюх. Дадю хлипала, уткнувши голову у кут канапи, і

рвала на шматки свою картину. Я постояв хвилинку над нею і вийшов.

Уже в сінях у мені відгукнулося ніби луною: "Мерзотник", кинуте жінкою в образі. Мусів вернутися.

Присівши тихенько коло дівчини, яка плакала, дійсно плакала із сльозами, хоча це не модно тепер, я просив пробачення, цілував ту руку, що порвала порнографічну картинку, цілував, поки слід образи не розтопився.

– І як ви могли, – промовила вона нарешті. – Скажіть, як ви могли... Найбільший падлюка не зробив би цього. Я ж малювала, думала, тішилася... Тішилася, що зроблю вам приємність... Думала, що ви станете нарешті людиною, звичайною, простою, без дивацтв. І до чого все йде? Чому ви граєте вічно комедію?...

– Я образив вас. Простіть. Але ми не маємо права виставляти сороміцької її наготи. Я думав дійсно, що це якась повія. Ми мусіли б хоча чим-небудь прикрити її...

Собака у вікні

Улас Самчук

Під дахом на п'ятому поверсі кімната трохи довга, невисока, з низенькошироким вікном без завіски, холодна і непривітна. На п'ятому поверсі під дахом...

Що за висота, що за широта понять! І які вигляди звідсіля на місто, і як можна почуватись тут близько з Богом. Неприємно лише – вічний сморід мишей. Знайомий вам цей запах? Ні? Але мені знайомий. Він пригадує мені батьківський край, село... комору з засіками, де зсипають пашню... Отам до біса цього запаху; декому він не подобається, та як звикнеш... Все справа звички.

– І звідки ця погань тут береться? – кричить не раз Андрій, цей "неспокійний ідіот", як зве його Йорданов.

Вечір уже. Так коло восьмої. Весна хутко, але ще ні. Йорданов лежить уже в постелі під периною і по звичці гладить рукою злегенька шерсть власного коліна, що робить йому приємність.

– І як ці миші забредуть сюди? Сюди, на п'ятий поверх, під дах?... Яка нечиста сила завіває їх сюди, це ж не бацилі!

Андрій метушиться... Він вічно метушиться, вічно питає, мучить флегматичного Йорданова, якому зовсім байдуже, як та погань сюди забереться, як вона влізе сюди і чи це бацилі, чи яка інша непотріб. І яке йому до цього діло... Виспатися краще порядно та вчитися... На те, мовляв, і в Європу приїхав...

– А як ти, ідіоте, сюди заліз?! – питає так, ніби сто гармат вистрілило одною сальвою. Це вже тоді, коли той "ідіот" абсолютно виводить його з рівноваги.

– Як ти сюди забрався на п'ятий поверх під дах? Ти ж не бациля... Знесла ж тебе мати де-небудь у лісі волинським, чи у поліському багні, а що тебе сюди пригнало? Так само й миші... Принесло вас повітря мені на муку!

Йорданов, як болгарин, невибагливий, але Андрій любить вибаги і красу. Як любить – це інша річ. Він любить натягнути найкращий свій одяг – чорний, уже раз перешитий, який ще сяк-так тримався, піти, напевно на останні гроші, де-небудь у таке тобі, як він казав, "чортове ревю", де так пречудово витанцьовує півнага парочка, отакого тобі "чарльстона", у пребілих манішках і комірчиках, підсісти до панночки-ляльочки і запустити їй туману у вічі, мовляв, чужинець... Auslander...

Мабуть, у кишені не порожньо, коли і по ревю волочиться. Лише як прийде до замовлення пляшки якогось там бордо, чого вимагає панна-бубікопф з міною шовкової кицьки, яка і муркоче тобі під ушком, і лапку у блакитному черевичку, з гарним коліном напоказ виставить, – то

чужинець сьогодні тут випадково, але завтра у кав'ярні "Корона" чи, допустім, в іншій зустрінеться з нею. Вони беруть авто, їдуть де-небудь... ну, скажемо, до пристані на ріці, а там пароплавом можна. Або залетить літаком бозна-куди, під хмари і вище, поки стане атмосфери. Але панна останній раз його бачить. Він завтра не прийде (бо де його того гроша наберешся!). Мудра панна, мудра шовкова кицька. Вона, мабуть, уже з двадцять п'ятим муркоче і виблискує коліном. Чи, може скажете, плаче?

А він пре додому у свою кімнату на п'ятому поверсі, і мучить його щось таке і... найбільше його дратує, що ті животи прегарні, круглі, як цибулі, що миготять ще досі перед очима, – що їх показують на сцені лише у великому дзеркалі!

Лицеміри – виставляють напоказ, але лише у дзеркалі! Чому не зовсім? Чи не злочин це, чи не гідота?

Він не раз далеко заходить у своїй злости, громить все це, виринає з корінням розпусту, а зупиняється найчастіше знов-таки коло дівчини, але з дуже червоними устами, як пурпур, як рубіни. Очі – дві нори у синьому тумані, а над ними дві чорні дуги. Ці панни стоять здебільшого під ліхтарями, щоб видно було ті пурпурово-рубінові губи. Андрій не з бажання, а зі злости підходить:

– Wieviel?

– Zehn Mark...

Плюне шпарко і хльостко, і біжить далі.

Прибігає на своє горище сердитий, будить Йорданова, шугає по кімнаті, верещить, валить стільці й плює (в останні часи цей приємний спорт господиня ласкаво заборонила. Репетувати, ломити меблі і плювати годі). Але хіба у сплювачку так щиро виплюєшся?... Мусить розраховано і обережно.

– Бідний, божевільний ідіоте, – флегматично казав розбуджений Йорданов.

– Бракує тобі баби! От і все... Бракує тобі твоєї Яринки, до якої забрався би денебудь вечором у закутку. Гей, ти, блазню, і якого чорта нечиста мати тащила тебе сюди? І що ти тут почнеш і чого навчишся? Лягай краще хутчій спати!

– Цинік ти й падлюка... І як тобі не соромно казати такі речі? Чи ти розумієш?... Ти ображаєш мене, мою поезію, мою розкіш. І як тобі не соромно, коли на світі є ще така сила дійсно хорошого, незіпсутого. І от тепер (дійсно десь унизу награвав хтось буйного Штравсового чи якого іншого марша на піяніні, з другого кінця хрипіло радіо) чуєш, як нарізують? Лише не розумію, що таке музика. Чи ти розумієш? Ну, кажи, розумієш? Ні, ти скажи по честі, від серця. Ти ж знаєш, що всі люди лише дури світи...

– Ха, ха-хо-хо-хо! Ха-ха-ха – хо-хо! — реготався раптом Йорданов, гладячи коліно.

– Нащо іржеш, коли тобі зовсім цього не хочеться? Ніхто не заплатить. Лиш ти послухай! Я про музику. Речі поважні... Та все обман – мана. Я думаю і міцно в тім переконаний. Все мана. Уяви, на сцені у дзеркалі показують нагі тіла. І в таких тобі позах, у таких позах! І чому? Чому ж у дзеркалі? І для чого це? Для мистецтва? Ну, кажи. Ти звеш мене ідіотом, але чи й ти не зідіютиєш? Ти розумієш цей ідіотський витвір – музику, що виколупує з твого серця такі болючі кусні? Чи ти це розумієш, а чи розуміє це та, що виконує, а чи розуміє якийсь там Ваґнер чи Бетховен, пишучи ці божевільні звуки? І нащо писали їх? Нащо? Щоб дратувати нас, щоб нервувати, щоб на десять літ швидше увігнати в могилу, або щоб не пустували жовті дома? Ну, кажи ж ти мені, кажи!...

Засапаний спинився, вп'ялив очі на Йорданова, ніби на правду хотів відповіді. А той думає, думає і ляпа:

– Причеши краще твої патли, зовсім походиш на дідька, та не рви кишень... Останні пристойні штани, і ті подереш. І на лекцію не вилізеш, не то у кабарет. А що ти хочеш за музику мати? Саксофон? Ці різні джези? Так. Знаю тебе, голубчику. Тобі втікати з землі, далеко втікати. І легше б їй було без тебе, бо багато ти псуєш на ній повітря. А Ваґнерів і братію не чіпай, бо розумієшся на них, як баран на зорях. А що ти за ферт такий з'явився тут? Звідки тебе, яким вітром привіяло? Сидів би ти краще на своїй брудній Волині та збільшував на який тузин ідіотів статистику населення. А коли вже приліз, то мовчи і дякуй, що добрі люди вважають тебе за людину, а не ґориля, якого ти не варт мизинця. А тут ще й паном тебе звуть, і університет тобі відчинили, і слухаєш Ваґнерів, і білий хліб та ще з марґариною жуєш, і поліцая тобі поставили на перехресті вулиць, щоб не розчавило тебе авто, коли задивишся на ноги манекена у вітрині. Знаю тебе, соколе. Сам ти не знаєш, чого хочеш. Ти хочеш цієї розпусти, ти сам її множиш, а сердишся... Тебе мучить злість, найгірша, ріднесенька, жовта злість. Що, мовляв, чортові буржуї, понаробляли, скрізь і мури під небо, і цепеліни, і мудрі до біса, і Ваґнери, і саксофони, шовк, блиск, і жіночки, що тільки... Та ба... Не нам... Ха-ха!... Лягай краще спати і мені дай спокій...

Оба мовчали. По хвилині Андрій:

– Не смій ображати... Хочеш розкажу?

– Но-но-но!... Залиши для своїх нащадків. Затягнеш панахиду... Знаю...

– Я казку тобі розкажу...

– Ще гірше...

Андрій заточувався, весь знервований, до постелі товариша і хотів там сісти. Йому хотілося сісти коло нього, обняти його... Він же розуміє все, все... Лише удає... Та Йорданов крикнув, щоб він відступив.

Відступив і механічно сів на стілець, що стояв перед круглою залізною грубкою, де жаріло ще вугілля, дотліваючи і злегка вкриваючись попільцем, який від подуху звивався, як пух. Сів і не дивився на Йорданова. Спер лікті об коліна, обняв чоло долонями, а пальці запустив у довгу чуприну. Дивився на дотліваючий жар... Але йому все ж хотілося щось говорити... Йому все ж треба розважитися. Йому ж засіло поперек у горлі, мов сучок, щось, що мусить вилізти. Він почав, що байка гарна, мовляв, коли вона разом стає і мрією. Він казав, що найкраще віддатися зовсім мрії, віддатися ввесь-усенький, а уста нехай мовлять що-небудь. Що – байдуже. Що-небудь.

Йорданов реготався, але Андрій уже відплив у палаци своїх мрій і уявляв собі щось... Рожі... кущ рож... Кущ великих італійських рож... Як вони попали сюди? І хто б сказав! Рожі рожеві під сонцем ранковим, у росі... І роса блищить і грає... Великі пелюстки, між ними краплі роси, промінь сонця гладить їх... Я, казав він, торкну рукою великий, повний, прудкий кущ рож з росою... Саме сходить сонце. Ще холодно. Мої очі заспані, але кущ бризне росою, бризне стовесельчаними перлами і здригнеться... Бризне просто в мої очі... бризне росою, пахом, красою і розкішшю... Я бачу, я нюхаю, я відчуваю... Я відчуваю холодні росяні перли з роси. Рожі шлють мені пахощі, ті пахощі, що світ їм дарував, що дарувала їм вічність. У ніздрі й груди тиснеться вітер і гоїть їх, гладить ніжно-ніжно і охолоджує їх горячку... Вони високо хвилюються, високо здіймаються. Чи розумієш ти розкіш моєї уяви? Чи уявляєш? Напевно, ні. Мені хочеться обняти цей кущ... та мало обняти!...

Я зірву квіточку – рожу так обережненько, щоб не струснути ще з неї роси. Вона і свіжа, і запашна. Піднесу її до уст і, тісно-тісно притиснувши її, п'ю... П'ю, як павук п'є кров своєї жертви, п'ю її аромату... І мало мені того, і невдоволений я, і хочеться більше, о, безмежно більше, хочеться з'їсти рожу!

І я її їм...

Опісля я встромляю обличчя у кущ. Палюче чоло оббризкує роса, гострі колючки ранять і викликають приємний-приємний біль. З ранок капає кров, кров капає на рожі. Моя чудова, молода кров на свіжі, свіжі, як перший поцілунок кохання, як сонце, рожі... Ох, рожі, ох, кров моя!... Ох, небеса високі! Мені мало й цього... Я хочу обняти кущ, вирвати з корінням і мняти, мняти у своїх обіймах. Його колючки болюче жалять, я пишу від приємного болю і качаюся з кущем по землі, і рву його; він мене коле... І дзюрчить моя кров цівками, і легка моя сорочка в шматках, і зімнятий кущ окровавлених рож...

А далі що? Далі я можу і вмерти. Мені байдуже. Я пізнав кожну колючку, я випив усю отруту, пах і розкіш. Що, думаєш, цей кущ? Дівчина? Так? Не вгадав! Це життя, воно і з рожами, і з колючками, і так я ним тішуся і черпаю з нього свою мудрість, мудрість просту, та світлу, і здорову. Я тішусь його рожами і колючками. І вмерти я хочу по заході, щоб мати і ранок, і полудень, і смеркання...

І знаю я ще другу рожу... Це вже не кущ, це лише рожка з куща. Її хатинка стояла край села гень-ген на горі, як їхати до Саківського яру. Це все там, на тій брудній Волині. З півдня від хатинки тягнеться ген до небосхилу поле, лиш на обрію здалека видно ряд вершків ялинок. Видається, що там, там далі почитається безконечність, а ці ялини лише брама до неї. З півночі садок. Він постелився до долини і річки, якої прозору воду щоденно колотять табуни горлатих гусей. Річка маленька – струмок. Хатина низенька, у три вікна – на схід, південь і північ. Від дверей стежка поміж кропивою і бур'яном до річки, до перелазу.

І от до цього перелазу іду щовечора, вже тоді, як пастух Денис жене череду з поля і гукає на підпасича:

– Гей, гей, Мироне! А смикни Красулю палюгою по ратицях... А куди Періі-іста, а очі тобі злегенька вилізли б!

Щовечора стояв я коло перелазу і бачив це. Щовечора сонце заходило на моїх очах і пільма заставляла мене тут. Лежу в траві, у густій, де до біса ворухиться і кричить різної непотріби, яка не вгамовується навіть по заході – і кости відходять, натомлені косінням. Але спати... Гей би, що б то за хлопець спав у таку пору! Он від дівчат луна ярм широко розкочується. Вертаються від буряків з копаницями на плечах. Я кохав ту луну, ту широку луну, луну свого краю і степу. Я чув її там голос, і я кохав його. Вона хутко прийде, бо чути вже:

– Добра-а-аніч!

– Всі блохи на ніч!...

– Мені одно, а вам рядно, ха-хо-хо-о!!!

І чого вони сміються? Вічно, вічно скрізь і всюди вони регочуться, ніби у цьому все. І ось чую, як бір-трава шумить, це вона летить. Вона не з золотими косами, не зі струнким станом. Вона зі станом звичайним, який може мати дівчина у селянському одязі. Одяг багато впливає на стан. Але її груди і повні, і прудкі, і гарячі, довгі, важкі коси заплетені в тяжку косу. Прудко ступає вона босими ногами, мало не гнеться земля. Раз-два, раз-два, раз-два! І серце б'ється.

Вона йде навмисне не тудою, де я лежу, навмисне, хоч знає... Треба ж подразнити... Ох, ох! Як далеко зайшла культура вперед, коли мусять тут і дзеркала великі для цього брати. Так, так... Я ловлю її. Вона уривчато сміється... Вона ставить копаницю, і ми вітаємося... і... довго, довго стоїмо тут коло перелазу. Пора б і розійтися, та шкода. Хто ж почне втікати? Я, чи вона? Ніхто. Як півні заспівають, як затьохкає вдалі соловій і гегне десь гуска спросоння, хіба тоді... Часто ми коло перелазу. Вона з одного боку, я – з другого. Лиш наші руки разом. Вона співає:

Вернися, козаче, вернися, соколе,

То впущу до хати, щоб не чула мати.

Це контральто такими тобі спокусливими змійками, як живе срібло, котиться в нутро і, обвиваючи серце, лоскоче його. Я хоча вже і не козак, але вертаюся... Але що та ніч, та ще й весняна? Одна лиш хвилиночка.

Хатина низенька, солом'яна. Вже хутко вмирати їй. І вмере... Ха-х!... За бугаєм у запічку спить сам Каленик, у якого торік перед Покровою померла жінка... Микита спить на вишках, або по вечорницях, а Яринка на постелі, що стоїть під південним вікном, якраз під самісіньким вікном. Я сам умів уже відчинити двері до сіней, я знав уже, де застромлений під стріхою ключ, щоб відвернути завертку, й тихо, навшпиньках, щоб не збудити Каленика, прокрастися до ліжка під віконцем. Гарно якось і лоскотно, коли вже бачу білу подушку, неясні контури обличчя, чую молоде дихання і як хвилюється вкривало. Я намірююся тихенько його здійснити.

Зимою інакше. Завівало снігом навколо, зникало все; все – лиш море снігу. Під саме віконце і вище намело замету. Для вікна Каленик прокопав нору, щоб світло боже увірвалося до господи. У цій порі, у вікні, якраз над постіллю моєї рожі вмощувався завше спати великий, кудлатий Дунай – цей мій колишній ворог, тепер найприємніший сон, сон, що беріг мою казку і рожу, сон з великою кудлатою львиною головою, з великою пащекою і розумно-поважними очима. Він зустрічає мене завше своїм глухим гав-гав, серед абсолютної тиші, коли лиш місяць лизав снігову даль. Я кидав в його пащеку скоринку, кістку. Пащека клямцала великими зубами і верталася під вікно... А коли я схилявся над білою подушкою, пащека закусувала, киваючи мені патлами. З хати ясно видно освічену місяцем кудлату голову собаки. Я любив ці кудли, любив бачити їх уночі за вікном, коли він, догризуючи скоринку, звивався і лягав клубком...

Йорданов хропів, і Андрій схаменувся. У кімнаті темно, лише на його нічному столику блищить електрична грушка у шовково-зеленому абажурчику. Андрій плюнув, плюнув хльостко і не в сплювачку, а на

зомліле і почорніле вугілля у грубці, він хотів щось ще сказати, чи крикнути, чи скочити з ногами на живіт товариша і топтатися, і роздушити його, щоб не хропів. Хотів... Підійшов до низько широкого вікна. "Наволоч, – думав він з серцем, – і родиться така нечутлива худобина!" Відчинив вікно.

В обличчя дихнула ніч міста з усіма її оздобами. І приморозок, і грубі зорі вгорі, і дахи, як кострубаті хвилі під промінем місяця, що зачухався саме за фабричний комин, і блищить світова рекляма, на якій бавляться в піжмурки літери. Внизу ревіли на всі лади сирени авт і без перерви шуршали і клямцали трамваї. Музика, космос, концерт без дисонансів! Ген, висота піднебесна, і радість розпирає груди. І хочеться, і плачеться. І не дістану.

Зложив Наполеоном руки і дивився на це видовисько, на місто. І поховано в ньому багато незрозумілого, і дивне воно, і сторчить, як сфінкс, якого хтозна нащо ставили єгиптяни. І витріщив очі в даль, і стискав руками серце, дике серце з гарячою кривлею, яке щохвилини кричало: "Вискочу – тримай мене!" І калаталося у грудях дзвінко... І гірко йому від цього, і нудно. Нащо ж йому все це дано? Нащо йому очі, що мечуть мечі, і маска, сто двацять п'ять в квадраті, кров з молоком, як кажуть кацапи? І рукою Бог не скривдив, звинув стовп Геракла, як волосинку. І на що все це, коли стільки, стільки цього, що не знаю, що мучить, просить, манить і лоскоче!

Унизу, до десятої години, хтось вчиться, видно, грати на фортепіані. Звуки поодинокі і гострі, як краплі топленого олива, капають на серце помалупомалу. Хто вас родить?... Диявол?! Десята. Капнула остання крапля, і ранка помалу у серці гоїлася. Десята б'є на башті, десята б'є на ратуші, десяту б'ють тисячі годинників... Блищить ще реклама... Але скрізь стихає музика. Холодне повітря освіжає чоло.

І от він у постелі. Навколо майже темно, лише світло, що від реклями б'є у вікно і падає саме на портрет генерала з грубим п'яним обличчям...

Думи, думи, думи. Скільки їх! І спати не дають вони. І чути когось коло себе...

Чує подих вічності, чує чари скритої, заклятої насолоди... І чує навіть, як кров переливається у жилах швидким темпом і хлюпоче, як струмок у бур'яні душного-душного літнього полум'я.

Вибиває свій такт серце... і мріється, мріється безконечно, довго, болюче довго. Гострі почування, тверді, кострубаті. Порою томливі, що тіло гумовим видається. Хватає за мускул, під лівим плечем, на серці, збирає у пальці і тягне, ніби хоче впевнитися, чи не гумовий. І шкіра не болять. Може, й гумова. Далі якісь неозначені почування... Якась гадюка, розпечена, червона, як прут заліза у горнилі. Чується, ніби повзе вона на тіло, обмотується навколо кільцями, гарячими кільцями, пече – припікає, що аж шкіра шкварчить і сиплется гарячий присок у нутро. І при цьому вдалі ніби хтось клекоче як скоростріл, чи краще, як сміх молодої, здорової жінки. Чи чули ви цей сміх? Напевно чули. Кожний окремий звук його, дійсно бойок скорострілу, що випихає кульку. "Фі-ів, фіів!..." – шмигають ті кульки куди завгодно – в небо, в землю, а часом у самісеньке серце. А далі нічого немає.

Картина ґенерала з п'яним обличчям тоне. Натомість виступає віконце. Рама, чотири шиби... Обличчя ґенерала прибирає довгу форму... Його їжакувата чуприна обертається в якусь гриву, ніс витягається вперед, очі кругліють, і чути у них і гнів, і доброту собачу.

– Дунай! Собака у вікні!

Б'є світло місяця у вікно, б'є й освічує білу подушку. На ній овальне обличчя з двома чорними ямками і дужками над ними. Дві гадюки довгих чорних пучків волосся на білому тлі. У вікні собачо-львина голова, і коли Андрій на пальцях наближається до постелі, чути гарчання. Собача пащека широко відкривається і видно довгий язик і два жовті клики: "Гар-р-р!..."

Видно, забув Андрій кинути йому скоринку, і він злий. Він охороняє недоступний скарб... Скарб близько, і взяти його легко, але не можна. І тому він скарб... Він хоче і боїться, він рветься, а собака гарчить.

Вона ж поволі дихає, груди, як море перед бурею. Чути, ніби навіть буревісників клекіт. Візьму!...Візьму!... Ще крок... Протягається рука, щоб зірвати покривало, та пащека собаки звучно і злісно робить: гар-р-р!

Здригнувся і опритомнів. Сіріло. Пахло мишами, а внизу, по асфальті, котяться авта. Вертаються додому... Там був не сон!

Авта котяться... Гомінка луна їх сирен б'є у низько-широке вікно над дахом.

Сильвестер

Улас Самчук

Грок і Ламчинський просто із сходів першого поверху, без жодного попередження стуком, пхнули незамкнені, облізлі від часу двері і ввалилися до кімнати. Темно і запах, ніби в чоботі, який саме скинуто з ноги; але розгойдане хропіння, що несло з густої темряви, кричало голосно, що тут живуть.

Грок лапнув рукою коло одвірка, кліпснув закруткою, і простір усміхнувся блискавично жарівкою, що висіла під стелею. "Хропе bestія", – промовив голос.

...На розложистому ліжку, майже поперек, у білих, брудних бебехах, хропів на цілу губу Кравченко. Рот нагадував дупло, в якому гніздяться весною птахи, а щирий храп – чвірку борзих огирів у шаленім гальопі. В кімнаті непорядок. На плиті спиртівка, брудний кухіль з недопитою рідиною, мабуть, какао; при тому валялося кілька лушпайок бананів та недогризений кусник святочної бабки. На низькій шафці краєчком з-під

облізлої кепі виглядала пара книжок. Він колись читав, пару років тому, захоплювався; дійшов навіть був в одній до тридцять шостої сторінки та й застряг. Від того часу кинув. "Гей ти, румпель! Чи встанеш ти сьогодні?" – ревнув над сонним Грок і любовно стусонув його під ліву лопатку.

Храп урвався на півтоні, ніби утятий раптом гострим мечем. Сонний тріпнувся, блимнув очима і схопився на босі ноги. Здоровенна, суха, як терлиця, постать, гострий, довгий ніс, довжелезні з шорсткими долонями руки, глибоко запалі, як свіжа могила навесні, очі, розпатлана чуприна – все кричало, що власник їх був утомлений і перепрацьований літами, від чого й мав оцей хортачий вигляд. – Агуджа! Га!... Зая!... і, безперечно, хорт пустився б навприсядки сховзати по скибах безгранично-широкого поля.

Він позіхнув розмашисто, широко, мало рота не роздер, шкребнув сердито по черепі в чуприні та почав натягати панчохи... Штани повісив просто так, на пустоті, бо живота нема. Хребет на спині випинався гребінчастим луком, ніби зубчата шестерня, та гострі клуби випирали кишені... На них то й загачилися штани.

– Проспиш Сильвестра, – шкірив зуби Грок. – Горло хрипить, а зжер би крокодила.

Кравченко скривився, махнув долонею, щиро лайнувся і післав в куточні порохи сердитий сплювок.

– Нічну шихту маю, – зачав він, схиляючися і ллючи з погнутого дзбанка в мидницю воду. – Тут не Сильвестри, брат! – руки його шелестіли, ніби суха недублена шкіра. Він тер байдуже випнуті вилиці, запалі очі, хлюпнув пару пригорщень води в чуприну і намилив її звичайним милом густо-густо. Усе робив помалу, байдуже, автоматично. Товариші тим часом розмовляли, сміялися, не знати з чого: "Це ж Новий рік! Сильвестер!" Сильвестер гуляє і котиться, мов повинь рве й тащить у

царство забуття робочий люд. А там його! Ха, ха!... В шинку, о Господи! Там трясє ними чортяка, зібравши в купу дрантя всього світу.

Умившись, почав жувати. Він краяв на скибки зачерствілого лобка і злегка штукатуриє їх американським смальцем. Скибки переминались в щелепах і зникали. Все обіцяє в душі залити щиро пивом, там, унизу...

Двадцять хвилин пізніше товариші з гармидером спускались риплячими східцями з розломаними поручнями на двір.

Він – вузький, брудний, неосвітлений, з рядком хлівців на вугілля. Напроти, тут у куті, блищить навіть з потилиці шинок. Вікниська так і зяють. А холод колосить, мов колоски ячменю за плечима. Скорш туди!

Влізли задніми дверима. Назустріч їм сипнули п'ятьох бідних чортів, які тріпали рвучко рука в руку й поволокли у простір, заставлений столами, кріслами й істотами обох полів. Під стелею хмара диму й смороду, на тисячу способів перемішувана скрипучою джезбенд-орхестрою кацапських балалайочників. У роті терпкий смак тютюну, по жилах з булькотом переливається трунок, серце тисне і чмихає, як паротяг, якого замість вугілля напхано мокрими дровами. А очі блищать, мов той фосфор.

Уздівши Кравченка, орхестра гримнула гопака, а пара тузинів голів повитягала шиї. Але Кравченко не розкотився як часом. Підійшов із Гроком наперед, перекинув у горлянку одну по другій п'ять зелених чарок, що блищали привабливо, мов благородні камені на дзеркальнім прилавку, а потім труснув чуприною. Це значило, що у кров його влилося щось... Він веселішав. Сонливі очі загоралися, ніби зірниця перед сходом сонця; тіло оживало, мов зів'яла рожа, орошена знеацька. Ех, екзотична орхестра тне!... Хоча у ній одиноднісінський "з Расеї" умів, встаючи на ввесь свій куций зріст співати "Ямщика", баранячо виводячи:

...Ямщик унила напева-а-а-я

Качает буйнай ґалавой...

А сам з Одеси був, семіт. Решта тутешні, косоворотки надягнули. Ніхто не розумів тих співів, і неважно. Головне – джезбенд, екзотика, схід. Гуляй, душа! Зустріньмо гідно новий рік! Циганську шкварили, аж іскорки мигали... Та нагло урвали на найвищій ноті... неначе вибух, гук розлягся. Кравченко встав. Танець!... Поля!... І затремтів під розмальованою стелею в диму гопак розкішний, дикий, що дзеленчав стогучно, громотів, ніби шалена буря градом у бляшану стріху. Із блискавичною швидкістю розсунулись столи і заблищав запльований паркет, а в тісноті переверталися й бились кухлі, поливаючи пивом, ніби дешевим робітничим потом, долівку.

Бочиниться і дметься Кравченко, чекаючи, аж спалахне той динаміт, торкнувшись з електричним током. І раптом: раз! Пі-і-ішов!... І закресали дрібно закаблуки поміст, який скрипів і вгинався від буйних присюд.

Дай лиха закаблукам,

Дай лиха закаблам!...

– Дай, дай, дай! Греми! Ти ще живий! Шпурляй цибулястими жижками, звивайся прудко, звірем скачи, розсипся дрібним леготом, щоб потім знов збудить безодні океану – лютий бій!

І він звивається, викресує утіху з орди, яка застигла колом своїми прилизаними черепами з парканом довгих і різних зубів, що скаляться, ніби пекло регоче...

Уже залив танцюрі піт усі ямки на виду так, що чуприна згубила зовсім свій вигляд. Під шиєю біленький комір щезає, розкис крохмаль від поту. Ще присядка, метнувся круто – й досить! Знов біжить до столика. Знов вливає в себе палючу рідину і майже розпливається від гострої приємности. В нутрі перебігають й котяться кошлаті огники... На нього

напирають. Його потріпують з усіх боків долоні, які він вириває сіпко, щоб уціліли при ключинах.

– Що, Грок, – тріснув його по плечі Кравченко, – чи не присісти б нам?

Обвели поглядом салю – голка не впаде. Голів... голів... Мішалися жарґони німецького й слав'янського світу. Дим хвилює, блищать жіночі плечі, і бюсти гойдаються на димових хмарах.

На!... Уздрів. Он, у кутку, під стінкою. Там покоївся над пивом кельнер.

– Ти, там, – моргнув на нього Грок, – не зробив би ти, румпель, нам місця?

– О, як же, охоче!...

Кельнер схопив свій недопитий кухіль з пивом і ввілляв у себе. Але... він... він не сам... Показував очима на свою товаришку. "К чорту", – махнув рукою Грок, кидаючи кельнерові промовистий погляд. І останній у ту саму мить шепнув на вушко стриженій голівці. Обоє встали і поплелись у простір. Скромні, відразу видно. Зате Грок із Кравченком розвалились, Ламчинський згубився в юрбі... Фертом підскочив кельнер, тріснув страшенно брудною серветкою.

– Ну, ясно-світлого, та поміцніше!...

– Прошу ласкаво!... – і знов тріпок серветкою. А Кравченко нахмурився. До нього тріпцяє вже одна поміж стільцями, ледве протискується. – Ну, – шепнув він Грокові, – почнуть воловодитись! Дама підійшовши – руки обом простягає.

– Місця тут нема, – промовив Кравченко правим кутом рота, поза люльковим цибухом.

– Ви б... краще спати б, – докинув таким самим тоном Грок.

– Анатеми прокляті, ви хочете піячити, а я що?...

– Та, ти? Ти баба, ясно!... Не носорожець!

Кравченкові слова в копиці диму плутались. Та дама образилася, спідничку підсмикнула, а зуби далі цокотіли у нафарбованих густенько берегах:

– Піду, та ти гляди!... Присунешся, небійсь!.. Ти!...

– О, чорта з два. Умру, а не піду до неї! – і стукнув об стіл кулаком.

Грок всміхнувся йому в вічі, бавився поглядом. На сусідньому столику ляпали карти. Для них і Сильвестер – це лише гра. А балалаєшники вилазили із шкіри, нарізуючи вже якесь терпке і безконечне танго. Столи сплелися у гуртки, а маса вся, ніби драглі, зліпившись в один шматок, так ледве-ледве коливалась, ніби засмоктана багном безодні. В диму хтось вистрілив із пугача. Між лямпіонами шурнули конфеті, що плутались по розгорячених тілах і розкисали на спітнілих плечах.

– Ну що ж, – промовив Грок, – чого насупився? Що поробляє твій колега?

– От думаю про нього. Упокоївся. Здорово придушили його. Уяви собі, заліз між возики. От йолоп! Три роки ж ходить там. Він був унизу на Йоганці, чотириста шістдесят глибоко. Минулого року і я там був. В самому проході перед вітрокачкою.

– Значить, довоювавсь?...

– Мішок мішком і є. Баба зв'язала, це ясно. Задумався, а там, брат, одна мить, і скосить тебе. Вози, брат, що вганяють один за другим, їх треба розщиплювати, а не ловити ґав. Тримайся цупко; це тобі неначе стерно човна у бурю. Казав йому торік: осел, не зв'язуйся... Та й знайшов! Ти знав її? – він хотів сплюнути, та не було куди. Запив пивом.

– Та кикимора. Чукча. Сміття яке, їй-Богу, коліном ззаду і в воздух. А тут і виплодки пішли... Чи їм вони потрібні? Щонеділі лазить і, одним словом, усе тут тобі... Ет!...

Саля гойдається. Шкварчать люльки. В'ється таким тобі хвертом димок.

– Мене то і дивує, – продовжував Кравченко. – Ти не повірив, коли я натякнув, що Маньку кину... Кину, їй-Богу, кину. Вона, знаєш... Не лише шкура, ні... Зв'язало мене з нею усяке таке... Ну, знаєш... У тім ночліжнім домі... Там, брат, і святий вовком загуде. Хоч би білизна; ну, колотив її спочатку сам, обридло. Та білизна до всіх чортів подібна стала. Усі прачки пізніше відмовились. Зустрів спідницю. Ну і... Але тепер геть! Погибнути як той через бабу? А хлоп з нього, як сам знаєш, на всі лопатки. Пиво глушив порядно... Він, знаєш...

Тут Кравченко шепнув мало не в ухо Грокові і засміявся. Обидва реготались...

– Їй-Богу, не брешу... Отакий стос маю... Самі вірші... І уяви які!... Ну, чорт, та за всю оту громаду паперу ніхто гроша не дасть... А писав. Або за оцю дрянь... Гляди!

Кравченко висмикнув із задньої кишені портфелик.

Ні, ясно, він не зовсім того... йому щось бракувало, далєбі – тут двадцять штук кіноартисток, все фотографії... Ха, ха, ха! От рило! Усякі!

Ондра, Юго й тому подібні... Ти лише, глянь – він тасував, ніби колоду карт. Він ніби зважував усе на широчезній своїй лапі.

Якась Ля Плянте, вся шовк, з нагими стегнами, такими, що лише...

Гойдалася під самим носом Грока, який окурював її копицею міцного диму із своєї люльки. До того криво всміхався і загребнув своїми киптями її...

– Ну, дійсно, ідіот був твій товариш. А звідки він?

– Полтавець. Та ти не знаєш. Розмазня така, галушка, як у нас кажуть. Та все ж таки земляк... один лиш примірник і був.

– Ще не досвідчений.

– Ні, бачив не одно. Пригадуєш ще його маску? Шрамів мав до біса. Уся пика розкоклошена була в капусту. Воші чрезвычайські, породисті годував, і сам не раз пригадував, як жував старі кальоші, щоб одурити шлунок. Ех, тут не те... Тут... та хіба тут розбереш? Чу-удак!... Кравченко голову відкинув, дим випустив і знов: – Він розумів і ні... Він ще перед тим днем... Ну, як мало його придушити... Іду я, знаєш, з ним надвечір... У мене шихта нічна на Юльці, знаєш?

– Ну?

–...Ну йду. Що, вип'ємо? – питаю. Та краще, каже, в кіно. Якого чорта? "Та йдім", – морочив. А там така нісенітниця, не хочеться, але врешті: "Ходім, кажу, чорт з тобою". Зайшли. Ну, ясно, як у кіні – бреньчить фортепіан, мигають тут і там, та все баби. Ну, отой дурень розлігся, як клочаний батіг... Коли вже вийшли вечором, зайшли до мене, збираюся на шихту... Він був смутний, а я все реготався...

Вхопив я його за комір, труснув.

- Ти що? - кажу... - Ти плачеш?

- Кинь, - заквилив і давай розводитись про своє село і все таке, ніби там то пуп землі для нього. Реве за пупом тим, вдарив себе кулачиськом у груди:

- Ну, ти, мудраль, кажи мені, - ревнув, - кажи!... Чи правда те? Все там, що грають? Правда? Чи дістануся я, каже... (ну тут я розреготався!). Чи дістануся коли на рідне кладовище? Так і ляпнув: кладовище! Тут мені душно, - репетує.

- То люки відчини, - сміюся. А він розійшовся ще більше, на мене з кулаками преться:

- Я, - каже, - під землею лажу, груди її верчу, рию її, як хробак точу, оця для мене дійсність, що? Ну, - каже, - говори! Ну, що? Там, - каже, - о-о-о, простору скільки! Дивись, дивись і не надившись, і овиди, каже, там розмірені не для тутешніх душ. Та я ж - як ті цербери, там наган носив, наказував... А тут? Що тут? Що?! Ну!... Чого мовчиш? Чого! Кажи, прокляття, а кажи!

Запінівся, пику роздуло всю, аж гидко...

- Та йди ти до чортової матері, - від серця геть сказав. - Чого вчепився?... Тут маєш, наволоч, ковбасу, а пиво то по-твоєму ніщо?... Чому не сидів дома? Чого в контрреволюцію поліз?... Ну, й заробив...

А він тут у плач. "Ну-ну, - кажу. - Вспокойся. Кров не на місці твоя..." Не слухає, руками повз себе розкидує, пінить:

- Чортяки!... К сволочі!... Коли ти що про контрреволюцію, так тут тобі каюк! І заявив... Так! Коли життя моє тріщить, тоді є й контрреволюція... Я ж жити хотів, ти знаєш це?... Жити! Я хотів лиш дома жити!... Я хотів... На нас же напирала всяка голота з Москви... Е-ет! Та ти

не знаєш. – Стий, брат! Куди? "А на Україну... жевать хатім"... Ах, ви замурзані! Як большевичились, стіжки у нуль цінили, пускали з димом, робили "революцію", а тепер жувати? У нас же, знаєш, самих дітей макухами тоді годували, полову за петльоване лиш для годиться хоронили... От тут, клянусь тобі... Ти розумієш?... Хай ти й "невоєнноплений", у комуністах лічишся, та разом же ми дихали рідним повітрям і разом риємо отут ямки в землі, змочуємо засохлі її груди потом своїм. Та слово чести, там прийшли до нас...

До мене заглянув один, – пику – о-о-о, як розігнало! Розпухлі скісні очі, а в мене жінка не стара. Сіпнувся один до неї і шкірить, сволоч, жовті зубиська... Ну, що? Мовчиш? Що мені революція?! А жінка, а діти?... Боронити їх, чи для "революції" віддати? Тішся, мовляв, п'яна пико... На... Але зась!... Ревнув йому і тут же лусь у пику... Мов і не стояв. Уже рачкуючи в коцюбни, випльовував з кров'ю кілька зубів та тут же кинувся: "Контр-ривалюція"! – верещить. Тьху! А я за гвинтовочку його, та і накритий його, як курку, мішечком. Стиснув, не жалувал. Плюнув герой, храпнув щось раз і облегчив цей світ. На... А вечором заніс в ополонку... Там і шубовснув... Якесь, кажуть, начальство був... Ну, а після... Не згадувати краще... Каже, дізналися, пішли нишпорити, а носи чутливі мають, а я в повстанці. Не хотілося під стінку, то аж сюди дістався. Хату Богові в хвалу з димом пустили, а жінку все одно, мабуть...

Тю на його!... Він вже й плакати перестав. Вже видно було жовч в очах, так і кипіла, та дурень він... "Гади, гади! Румсаки прокляті... Я тобі кажу", – гатив у стіл уже ввесь палаючий Кравченко. Йому там баба. Тьху! Гидота, дрібний рід... Греби отут глибини, копайся, чорте, як жертви так жертви!... То що ти з тими полінами... "Революція"...

– Та ну їх усіх діяволові у брюхо, – одгризнувся Грок... – Ви, йолопи, на Сході сто революцій зробите, пожиратимете всі вибльовки Європи, як ідею, а самих воші загризуть...

"Ша! Досить! Тут новий рік, Сильвестер. Ти не танцюєш? А ну закрутись з онтою! А цю непотріб подри", – тикнув він киптем (мав обтяті на правій руці пальці) – на фотографії.

Той уже шарпнув. Останні дивно-дурні спогади про друга земляка... А коли подер й зложив у попельничку решту, встав, труснув патлатою головою і підійшов до дівчини, що стояла поблизу:

– Підемо, що?

– Ну, – відповіла вона і зараз закрутилась у юрбі... Коли раптом чує Кравченко, що ухо його задзвеніло, мов металеве. В очах замиготіли золоті іскорки, в мізку ввесь намул сколочно, ледве на ногах устояв. Це що?

– Ти мою дівку нащо взяв?! – сіпається п'яний.

– А-а-а! Так! Прийми сатисфакцію! – Кравченко дусонув партнера так просто межи кляпи. Аж чвакнуло. Гість захитався в одну сторону.

– Ей, ти там, мацни його під ліве, не дай упасти, – хтось підхопив на боці, та так флегматично, що добре побажання зникло в загальному реготі.

Що? де? кого?... Збурилась юрба, пре грудьми просто до середини салі, здушивши танцюристів.

– Кравченкові ллють! – хтось прокричав. "Роздайсь, юрба!" – репетував хтось ззаду. Валючи вправо й ліво, розбив юрбу Грок і опинивсь у центрі. Його дебела постать з кошлатою гривною заметушилася, як фургало, і посипалися удари. Усією п'ятернею згрібнув потилицю напасника, що той аж квакнув. Один стусан – і той простягнувся. Обличчя залялося юхою, а з горла почулося якесь невиразне хропіння.

Юрба все налягала. Пробігла пристрасть, і блиснули очки, зачувши запах крові. Сторонники збитого тиснулися й собі до середини, де бушував уже Кравченко. Йому шуміло у голові, і він валив направо і наліво, кого попало. Юрба знов рухнула назад, заревла дико й валила столи та стільчики. Забрнчало скло, сипалися склянки. Хтось поважний тарабанив телефоном. Але поліцаї, сполошені галабурдою, вже бігли до середини. Блиснули ляком шоломи, замиготіли ґуми по плечах та по смокінгах святочних...

Свист різкий:

– Полі-і-і-ція... Геть з нею!... Хтось вискочив на крісло: "Товариші, – запінився, – товариші"!... "Кричав і ще щось, та хвиля нова набігла, грохнув ніби із скелі у прірву. Хотів ще щось говорити. Мав червоне обличчя, залиту пивом маніжку, а краватка на стороні вже примостилась, під ухом... для поетичності. Невдячна юрба... Кравченко чув, що його підхопили під руки і міцно пхнули в юрбу на бік, та тягли до виходу. "Ну, поліцаї," – думав, та, оглянувшись, бачив розчервонілі пики Ламчинського і ще одного.

– Втікай, коли ребра цілі маєш, – засичало під вухом. Пручався ще, пізнав, що тут ще має десь капелюх і плащ. І в голові гуло на всі боки, але не акордом, у розтріпану. Бійка розлилася на загальну. Коло дверей Кравченкові мигнула перед носом високо піднята недопита пляшка якогось лікеру, яка безвучно опустилася на чиюсь прилизану блискучу голову. Кравченко відхилився від відламків, які розлетілися навколо, а лікер полився по помості, перш скупавши голову, що похилилась до землі. Цілий гураґан хлинув на нього. У коридорі, за дверима туалети, лежав непритомний поліцай. Шолом його геть відкотився, вид залитий юхою. Два робітники, ніби круки, довбали, смакуючи, його в боки носками своїх лякерів. Побачивши Кравченка й інших, знялися та зникли.

Пробігли темний двір і зникли у норі, яка вела на сходи. Аж у кімнаті опам'ятався і відсапнув Кравченко. Фу-у-у, ти!... Оце так, так! Це значить – свято. Все сталось, ніби спало з громом серед ясного неба. Він засвітив

світло і глянув у дзеркалі. На чолі ґуля вже синіла, поспішала дозріти..., а вуха ніби на дріжджах нагнало, свербіло. Та в ту саму мить надворі збився знову галас: "Лови, лови! Сади його! Бий!" Чути було, як хтось по сходах тупотів, сопів. Кравченко згасив світло і повернув ключ у замку. "Ша, ви, – погрозив на товаришів, а сам тремтів, як зірвана коняка. – А може, це Грок?" – подумав.

У ту саму мить почув: "Гальт!". Це те жандармське гальт, яке пізнає кожний. "Руки догори!" Це поліцаї, ясно. Чути було глухі удари, тягнули, видно, когось у діл. "Ну, як заглянуть? Заберуть собачі сини. І шихту стратить... А-а! Дійсно! Шихта", – згадав і автоматично подивився на свій, з фосфоричними цифрами, годинник. Саме минав старий рік, ото ж угору чарки! Та чарок не було. Він вступав в обсяг нового року і разом міцно стеріг, прилігши до дверей у темноті, щоб не ввійшли тамті. Та хутко все втихло. Він засвітив знов і почав скидати з себе зімнятий новий одяг, готуючись до праці.

Гута, де він працював, не знає нових років. Залізна річка, що пливе з печей, не має права зупинити свого бігу. Знадвору гул і галас. Сотні фабричних і копальняних гудків, дзвони, постріли сипались назустріч новому рокові. „Гей, товариші! З новим роком!" Він потискав гарячі руки товаришів. Ішло щось могутнє, надзвичайне, і радість рвала груди. Кравченко не втерпів, відчинив настіж вікно своєї буди і на все горло ревнув у темну ніч: "Здоров новий, – і грізно потрусив кулаком у небо. Та раптом щось згадав. Чого ревеш?... Здурів? Там лиш темрява тремтіла, куди пішли й товариші. Він зачинив вікно. На вулиці стояли поліційні авта на ґазах, почмихуючи, готові щохвилини шарпнутися вперед. Гудки гули, гатили у дзвони, лилися ріки пуншу й вина, диміли комини, чаділи потом, а на підлозі у шинку служниця зішкрабувала розлиті калюжі крови.

Коли Кравченко одягнувся у свої лахи і вийшов на вулицю із дзбаночком кави у відсталій кишені подертого лапсардака, панувала тиша. Властиво, що це значить тиша? Гудки щойно замовкли. Так само грізно на ґазах стояли авта, сталеві поліцаї блищали шоломами від відблиску блідих огнів холодної електрики. Так само сновигали повз них

п'яні робітники, викрикуючи прокльони, ображаючи республіку. Але поліцаї ні мур-мур. Гуло так само в шинку, бренчали балалайки, а збоку шіснадцять коминів рядком вмочали свої шпилі у бруд неба, яке зтушовувало пасма диму...

Деякі димарі плювали час від часу полум'ям і, мов велетенські смолоскипи, кричали огненною пащекою на цілий світ, що тут ось, тут, топлять залізо, що тут вичерпують всі сили землі, що тут людська праця й розум координують свої досягнення; що є стільки багатства, що й нужди, стільки розкошів, що і страждань, стільки музики, що тут є ридання.

– А де Грок? – думає Кравченко, йдучи асфальтовим хідником повз довжезну електрівню, яка трусила поверхню землі гігантськими маховиками, що робили триста п'ятдесят зворотів на хвилину.

– Мабуть, сидить... – він підійшов до брами гуті, перед якою горіла велика лампа, освічуючи напис: "Гута Юлії". Хто це та Юлія, якій присвячена ця фабрика?... Яке мені діло! Байдуже. Саме перерізував, клямцаючи, поперек дороги довгий ряд возів з рудою, котрі тягнула електрична льокомотива. Мигали синяві блискавки на вузликах електричних проводів.

Байдужий увійшов у браму, пройшов повз коксовню, де поливали з сикавок водою щойно випхнутий з печей червоний кокс, від якого вода оберталася в пару, ще не доторкнувшись до нього. Рядок лампок на протилежнім боці коло гутських печей блищав крізь пару притьмарено, ніби берегові світлячки, які висять в повітрі. Машини скавучали, гули, брязчали, гупали. В ливарні, де переливають старе залізо, скрипіли металічно підхапні машини, що бігали на бльоках, по величезнім торі, укріпленім високо під залізним накриттям. Кожний цей звук машини, кожний зойк пресових валів чи цявкотіння бльоків, був знайомий Кравченкові. Він так уже звик до них, як і колись, ще дома, до шварґотіння горобців під солом'яною батьківською стріхою, чи до млосного тьохкання розвеселеного соловія у вишняку.

Озброївшись довгим залізним оджогом, він змінив товариша коло одної з печей, яку за кілька годин будуть виладовувати. Він продовжував почату роботу приготівлювання формочок у піску, куди випустять залізо, та рівчачка, яким решта заліза стікало у чани, що їх відвозять просто до ливарні. Він зігнувся, кидав довгу, неясну тінь від саява печей переливарні... Зробивши це, мусів зачекати з півгодини на наказ дежурного інжинера...

Підперши бороду на оджог, він вп'явив погляд у копошню ливарні напроти. По рурках до печей плив з тихим муркотом ґаз, який розпалював руду до сімохсот ступнів. Автоматичні черпаки, ніби клешні велетенських раків, сновигають перед розгорілими отворами печей, всипаючи до них старе, поржавіле залізо та стружки. Здавалося, що робить це якась невидна розумна людська рука. Казково!..

А далі, з гримотінням, бігали понад землю якісь хапуни, які вихоплюють із форм червоні, застигли вже кусні заліза, що здаля нагадують бурштинові цибухи, й відносять їх до прасових валів. Ніби процесія, йдуть вони рядком, покірно лягають на вічно рухливі вали, що гонять їх під прасу. Із скреготом ковтає червоні галушки прасівня, розкачує, вертає знов, знов ковтає, витягує у довгу штабу, кришить в куски й кидає в бурливу воду. Чисто, як баба котить галушки і сипле в окріп. Кравченко дивиться на все, все мигтить, зливається перед очима, міниться... Сяйво палаючої печі бавиться його віддутими вилицями та запалими щоками, які від тіні видаються норами. Нудьга змагається з величчю. Стальні вежі в небо заглядають, в брудне... Сніг по верхах десь пролітає, та до землі не має доступу, тільки знов здійсмається в простір. Заушника дістав, свербить...

– Ех, розгульнутися б, та ба... бракує місця...

І мускули помацав. Вони хоча сухі, та є ще...

– Ти що? – завважив з боку товариш. – До боксу?

– Як хочеш, почешу лопатки, – відповів і знов замовк...

Час відкривати піч. Сині окуляри наложив і підважив замуровку. Гух, гух!... А ну ще, ну наляж!... Бур-р-р!... Бурхнув потік рідкого, іскристого, полився гадюкою мінливою, як сонце, в форми... Вдивлявся він у той потік не день, не два, але сьогодні якось особливо він блищить. Підкотились по рейках чани у каналі, і бурхонував струмок з висоти двох метрів, – залізна Ніаґара! Бурбонить, хлюпає, піниться, сходить, ніби сметана, шляка на поверсі. От плигнути б туди...

І раптом думка промайнула: "Залізо ж те звідти! Продане, рідне, своє, пекуче... З Кривого Рогу... Ох, бурбуниш ти у чужі чани потоками, зводиш гігантів, вибрязкуєш мільйоннотонну свою пісню чужині? Ти залягло у нетрах рідних земель, тебе продано за безцінь, привезено за тисячі верстов, степами, лісами, горами на чужину... Ким? Кому? За що? На що?... Ось тут он Іван Кравченко спускає... Ах, та дайте спокій!... Рачкують плазом по брудній землі, а не шугають, як колись, по всіх найвищих шпилях. Залізна річка сама тепер заворушила все нутро... Ех, доле! Так би й загриз тебе! Висвистує він пісню через щербину... Зуби десь під Варшавою лишив, аж з Москви туди його погнали, балачка з підсвистом, із підсвистом і пісня над залізною рікою.

А доля... Про неї власне... Колись хлоп'я було, скакало босе по полях з нарвалою п'ятою, яку пробив десь на стернину. А під кінець... Ось другий уже десяток літ, мов на сковородні смажиться... А край далеко..., а доля... Колись, як ще весела грала в грудях, підходила вона стихенька, клепапа по ватованім, прорванім плічку – пора – каже – збирайся! Та обережний будь, світ такий великий! Щоб не пропав у метушні... Там люду, що тобі тих бур'янів. Не перелічиш. Цупко тримайся, інакше загризуть.

– Невже пора? – і страх непрошений поліз у дрібну душу. Поточитися хотів. – Стій, брате! Коли земля мала, пнусь на зорю. Тепер уже пізно, марш!... І пошкандибав у світ... Властиво погнали... Сіро було. Скрізь ешелони... вони, ще вони... і безконечно. Земля тремтіла, оберталася на

воти, що тріщала несмарована, гула, з-під ніг втікала, замість оздоб смертельні птахи з луском лопали... Полон... І розгорнувся було світ, та знов зімкнувся кільцем навколо. П'ятнадцять років у копальнях шкварили, один лиш вишкварок й лишивсь, та й ще не решта. Коли міцніше припечуть, то, може, й ще що вичавлять. Доосадно!.. І де воно береться? Згадав поля батьківські... які ж широкі, як ті віки біжать вони у даль і никнуть з виду. А пашні!... А пшениця!... Так і лоснить... Ну, щире тобі золоте море, яке колошкає свіжий та такий пахучий пустій-вітер. А поверхня отак мачком притрушена, червоним маком, в яким і роси блищать, і коник виграє, і перепілка, ця безтурботная вдовиця, підподьомкає.

І волошки там мигають, ніби одного разу блакить небес заплакала і покрипила золоте плесо своїми слізками...

А зло, ніби їжак колючий, розправлялося в грудях. Яку вже грубезну мав луску, та й та тріскала скрізь, ніби перестигла. Вдивлявся у пливке залізо, а звідти маки рідних ланів з волошками кивали..., а там ніби навмисне показав зсинілого язика роздушений земляк.

– Тьху! Нечисть. Згинь!

Із клекоту заліза ніби полився регіт розкотистий.

А топлене залізо все лилось у чани... За нею, ах, лють моя!... Колись заїде

мо, – думав. Та так заїдемо! Тим, що нам його вкрали, а нас тинятися погнали світами.

Отак би й кинувся в потік, черпав би голими руками і кидав би назад, хотів би випити... Куди і куди пливеш, злощасне, горяче, пекуче, рідне? Куди? В чиї моря, з чиїх джерел?...

Устав, піднявся. Хряснув на всю довжину вишкварений кістяк. Головою труснув, щоб сон здмухнути. В суху гармонію грудей на місце гливко-міцного зідхуна поллялась аж липка, смердяча мішанина від коксовні.

Залізо перестало литись. Вже випікла і здохла піч, лиш ґаз усе муркотів, мов кицька. Начиняй наново... В каналі напруживсь струною із дзвеньком заглухлих тонів ланцюг і поволік один за другим наповнені рідкою брагою заліза чани до ливарні.

Скинув нарешті сині шкелка і споглянув уже дійсними очима в глупий той морок, що налягав з усіх боків... Лише ліхтарі боролись з ним, та й ті блідли. Виринав, крадучись поволі, перший день Нового року...

По-справедливому

Улас Самчук

Величезна глупа ніч, затиснена жагучим, лютим вітром у розмашні обійми, стогнала, квила, билась, як пристрасна черниця, в сталевотвердих обіймах розшалілого мисливця.

Мисливець різко висвистував рогом своїм, – від пересердя охриплим; сурмив дзвінками сурмами в далечінь безконечного степу: "Поля! Гей, поля мисливцеві – вітру!.." І, схопивши під вугляно-темне крило своє непритомну красуню, осипав її колючо-холодними сніжинками, як срібними іскрами, що никнули від подиху любки, і з п'яним реготом ніс її у безвість.

Гей, хто там поночі шаліє?! Гей, хто там регочеться реготом смерти; реготом, що, як залізний град, брязкотить по дзвінкій броні мисливця? Чий то меч блискавично вихопився з піхви і простягнувся жорстокою погрозою над тремтячою бранкою?

...До глибокого корита балки, що прорізала від півночі на південь широкий степ, під'їхало п'ять чорних постатей... Їм не страшні ні бурі, ні громотіння меча. У тяжких темних бурках, з гострошпилими ворками, п'ять вугляно-чорних тіней на темному тлі ночі під розшалілий посвист вітру їхали степом і стали.

Коні м'яко вкопалися в розквашеній осінніми дощами землі і, нагостривши чуйні вуха, витягають довгі шиї, зачувши відпочинок та їжу. Хочеться їм заржати, подати вістку про себе, та чорні гостроверхі бурки щільно стискають їх запалі боки.

Тихо. У безконечній ночі десь чатують чуткі вартові, що, як хижі вовки, уважно нюхають повітря, і зустріч з ними навіть чорним буркам у цю чортову пору небажана.

Хорунжий Дядюра, що в бурці своїй скидався ззаду на якогось гостроверхого кентавра, круто повернув коня персами до товаришів:

– Стоп, братці! Темнота зрадлива! А гляди, на заставу наскочиш.

– Пахне червоними, чи що? – прошептав молодик Кузька, піднявшись на стременах, щоб заклакні ноги розпростати.

– Селом пахне! Стій, братва, тут, а я звідаю. Свисну – під'їжджайте....! хорунжий нечутно, плавно сковзнув у густу, як топлена смола, поніч. Тихо і порожньо. Гарячі серця десь глибоко під намоклими бурками тривожно б'ються... Чути спереду, як копита хорунжового коня цілюються звучно з мокрою землею, аж поки простір та вітер по ширині степів їх не розпорошив. Ні огника, ні зірки – ніч... Часом тільки довжелезним виттям собака глибоку балку залле. "Ех, закурити б!" – стріляє думка у кожного... Бісова жага геть розжовує твердість мускулів, а нерви, наче порвані струни, з болючим бренькотом опадають. Гострі верхи ворків, ніби підтяті тополі, поволі хиляться до м'яких, мокрих грив

кінських. Та вітер подихне, присне в обличчя жменю холодного дощу, столочить раптом сон, і ворки знов струнко стають.

– Фїї-їть! Фїї-їть! – сковзнуло в безодні темноти і поміж землею та небом помчало у простори.

Вісім острогів без слова, з куцим бреньком, в один такт, гостро, дошкульно торкаються кінських здухвин, і ворки поволі креслять знов на тлі ночі нерівні риси в напрямку свисту.

– Ну, чортові мішки... Швидше, рухайся! Півгодини, черепахи, повзете... Тут сіно, стіжок... Значить, і заночуємо.

Фігура хорунжого – ніби неясна на чорній стіні тінь коня.

Козаки під'їжджають до самого стога з затишного боку, разом, як на команду, підіймають праві ноги, переносять через кульбаки сідел і ступають на мокру землю.

Козачі заляклі ноги під тягарем власного тіла підгинаються; вони тупцяють, розмахуються довгі руки, розтираються задубілі кулаки.

Розгортають кобурі при сідлах, виймають замерзлий, твердий, як цегла, хліб. Хильнув два-три рази самогонки, і заграла швидше кров, розцвітає душа, як скроплена росю квітка.

Сіна понаскикували, не роздягаючись, полягали. Не бачать один одного, але їх серця б'ються в один акорд і їх істоти творять щось одне, міцне, неподільне... Бо козак з козаком, що гриб із грибом, може рости тільки разом і разом переносити і недолю, і тяжкі болі, і радощі великі, які лише зна велика душа, і люту, гірку смерть; так само, як радісно під звуки кобзи вибивати з товаришем буйний танок. От воно плем'я велике, що на краю скитських земель, на бурних водах могутніх козачих рік широким табором постелилося.

Але нагло кінь хорунжого, що стояв посередині, жуючи з іншими, метнувся злякано назад, підняв гостро вуха й гучно захропів. Інші враз увірвали хрупання, ніби зненацька хто сікнув їх по носі...
Насторожилися...

Рука кожного рушницю згребнула, і розсипались навколо, як кулі шрапнельні, козаки.

Хорунжий підскочив до коня, шарпнув за уздечку...

– Що, чортове кодрло, хропеш?! Гей, що тут? – хльоснув він нагаєм по сіні.

– Хто там? Виходь, не то як жабу простромлю! – і метким рухом руки вихопив шаблю...

– Стійте... ой... – писнуло в сіні.

– Що за ой?! Вилазь, а не ой... Чого полохаєш коня? Тут щось живе є, хлопці... Сюди! Чорні бурки збіглись, збились між кіньми у велику темну брилу. Цікаво, що то з сіна вигулькне?

З сіна виповзла невелика лахмата постать. Не розбереш за темнотою... Одежинка довга, голос чисто тобі жіночий...

– Баба? – гукнув хорунжий.

– Го-го-го! Баба!.. – і козаки понахиляли свої ворки, муром смоляночорним оточили...

– Грицьку, подай-но світла швидше... Ану пильніше, хлопці, та світла в степ не випустіть...

Чиркнув бензиновий запальник.

Бурки ще щільніше стискаються. Блиснуло світло, і п'ять суворих, загорілих пик потягнулось наперед. Лице бліде, носик картопелькою, тремтять уста сині. На голові подобизна кепки. На гострих плечах лантух повис, ховаючи цілу хлоп'ячу постать геть з руками...

Хорунжий розпахнув бурку, взяв хлоп'я, огорнув його, всівся глибоко в сіно, посадивши малого собі на колінах.

– Дай-но котрий флягу, – звернувся до козаків.

Чотири руки з флягами потягнулися до хорунжого.

Хлопець хильнув самогону раз, другий... Оченят навіть не плющив.

– Ну, тепер їсти, що?

Понакривані дергами коні спокійно жували далі. Хлопець на руках хорунжого спав. Тягар голови росте, ніби у неї хто гарячої оливи підлива. Підгорнувши під себе ноги, накрившись з головами наквашеними бурками, всі віддалились на ласку та неласку козачого ворога, сну.

Один вартовий, що покинув зрадливе тепле кубло в сіні, вертівся під гострими шарпками налягаючого степняка та чутко прислухався до тяжкої темноти.

– Братва! Ей, братва! Ану ворушись! Світає! – гукав вартовий.

Ранок. Злющий дощ ушух, зате вітер чортом дере. Зараз же хлопця згадали:

– Живий? Бач розігрівся... Спав добре?

- Спав, - промовив хлопець, розминаючи кулаками очі.

- Їсти не хоч?

Малий дещо відповідав, та не все. Довідались, що в селі большевики та що й звідти ж є хлопець. Але чого він тут сидить та чому не йде додому, не казав.

- Чому та чому? Не йду та й вже! А вам зась до того.

Козаки заґеґали.

- Слухай, - сказав хорунжий, - а з нами ти б не поїхав?

- Чому ні, - кивнув хлопець.

- Ну так драпайсь на коня... до мене! І підхопивши лівою рукою, майже вкинув його на сідло. За ним і собі махнув на коня. Козаки також всілись і рушили.

- Дорогу ти знаєш, малий? Ну то - гайда!

І в сірій ранковій імлі п'ять верхівців обережно та тихо, оминаючи село, від'їхало в безмежний простір степу.

* * *

Таким чином козака стежа хорунжого Дядюри придбала собі нового козака Пилипа, якому додали назву "з сіна".

"Пилип з сіна" швидко підправився; одягли його спочатку в що попало, в якісь підрізані штани, нап'яли на нього мундир з обтягними рукавами на посміховисько козачні, папаху, що проковтнула його по

пояс. Але пізніше він уже гуляв собі, що тільки стій і дивися. Папаху заломить, цигарку в зуби, за плечима обрізанка бомбає, словом – картина.

– Покурюєш? А скільки тобі літ? – питає якийсь дядько.

– Стільки, скільки й зим. До твоїх зубів не заглядаю, так і мовчи.

– Ну й суворий же ти, бачу. Тебе б на большака от нацькувати. Перекоклошив би як стій...

– І піду! І гордо, під загальний регіт козачні, розкурюючи цигарку, відходив на сторону.

При козаках він поповнів, навчився чудесно лаятися, твердо та сміло у вічі кожному давитися... Ба, навіть коли у нього, як казали, обрік заграє, то й запорозького такого, під розтяжну гармонію, встругне, що тільки ахнеш з подиву. Але для цього мусить хтось йому чарку замовити. Інакше ні... Зате коли замовить хто, тоді гоголем підходить до прилавку. Прилавок високий по самий ніс, аж мусить голову задерти, та гукає:

– Вахмістерської там мені!

Але міру знав. І за свої ніколи не гуляв. Гроші збирав, де тільки міг, і складав. Усім відомо було, що за Пилипом гроші водяться, і з цього приводу також бували балачки:

– Пилипе, нащо тобі ті гроші? Женитись думаєш?

– Нащо? Ясно нащо. Хату свою відкупити маю.

– А де ж та твоя хата?

– Хм... Де? В селі. У Нестерівці.

– Нащо ж тобі її викупляти? Та ж батько має хату?

– Яке там має, коли й самого батька чорт має. Жид у нього виманив, бо батько був п'янюга, ну й продав. От, сукин син, "обдув". Здорово, сволоч, обдув. У батька хату видувив за п'ятдесят карбованців, що той під плотом витягнувся... Ну, думаю, гляди ти, ратице, порахуюся з тобою. А він, сволота, в комуністи перекинувся й давай в селі хозяйнувати. Убить його хотів, та не вдалося. Тому і в сні опинився. Попадеться він ще в мої руки...

– Але гроші – нащо тобі?

– Тю, дурні... Та хату ж мушу відкупити, ні? Зберу от п'ятдесят карбованців, прийду в село, то перш за все хату відкуплю, а потім жида повішаю.

– Хо-хо-хо! Нащо ж тоді відкупляти?

– Нє, – каже Пилип, – я по-справедливому. Дудки. Купив він хату? Купив. Значить, гроші мушу повернути.

– Так ти, значить, за хату свою і воюєш?

– За хату. І знаю за що. А ви то от і не знаєте! Воюєте собі й воюєте. А за що, спитай його... Отак, аби воювати...

– Ех, козаки! – змінив він тон із сердитого на поблажливий. – Топчете ви чужі землі, а свою лишаєте ворогам топтати...

– Бач, зморщок. І сам, туди його, в мораль поліз. Пороху – йому понюхати та вичхатись.

– Гадаєш пороху злякаюсь? – зривається Пилип. – Краще, ніж ти, утну! Хм, пороху! Найшов чим налякати?.. Ох!

І дійсно, від цього часу Пилип знов почав налягати, щоб хорунжий Дядюра взяв його до бою. Він вже й обрізанку як слід припорядив, і коня знайшов, і сідати на нього способу дібрав. Не дістане ногою стремена, так він тобі за гриву, метнеться спочатку на шию, а там і на сідло. Всяде – що тобі приріс. А коничок хоч невеличкий, та жвавий. Як пригнеться Пилип до гриви, гикне, пришпарить нагаєм по боках, то тільки курява хуртовиною мчить за ним...

– Ну й смола ти, їй-Богу, – сердивсь Дядюра. Візьми! Але куди! Знаєш ти, впоперек твою, що значить бій? Та тебе злижуть там, як стій.

– Ого! Це ще побачимо, кого злижуть... А злижуть, значить злижуть, тільки візьміть.

Випадок поспішився сам допомогти йому. Ясний одлижаний день. Розкинувся по степу соняшний безвітряний. Видно, весна заграла. Вночі мороз та сонце здмухнуло його, пришпарило, підсипало огню й безжалісно лизало сніг. Злисів далекий степ. Ніби на білій пелені брудними латами латаний видавався.

– І чорт... Хто б міг чекати нападу такого ранку?

Село залізло під горбок над невеличкою без назви річкою... Там верболози... Гурточок худощавих верб, а впоперек, від церкви в пригорок, урізався яр, що геть, верстов із п'ять на північ, простягнувся до сусіднього села.

Там наші. Навколо й запаху червоних... І раптом – грім на голову серед ясного неба. Червона кіннота! Козачня метнулася і на степ висипалась. Коні огонь зачули... Ех, як пустилися в гальоп! З копита. А ну

притисни, а ну пришпар!... Аж вітер свистить, тільки козаче гукання по степу розсипалося.

Дві бурі злетілись, вдарились грудьми об груди... Жахнуло щось і, відорвавшись, покотилось по безмежному просторі.

Та бурі ті в силі своїй нерівні. Козаків жменя, шабель отак з півсотні, а червоних, що того вороння, тьма-тьмуца налетіло, і пре все просто на козаків. Дехто вже до сирої шалепнув, щоб не встати більше, а решта навіткача... Тут то було! Мчить козачня, рвуть швидконогі скакуни, аж присідають.

Про Пилипа забули, а він із своїм коником вплутався у саламаху і при відступі відстав. Під самим уже селом кущ. Бузина якась... Пилип пригрів боки своєму лошакові і тільки хотів за бузину скочити, як назустріч гульк! Перед ним большевисько... У-у-у, здоровеча ломака, вдвоє за Пилипа більша... Шаблюка розмашисто знялась... Тільки раз! І готовий Пилип.

– Тікай, малий, роздавлю, – гукнув большевик. Та не встигла та шабля одну лиш мить утриматись, щоб з розмахом впасти на голову малого, як коник звився на диби, крутнув, і в той самий час гукнув вибух Пилипового обрізка. Большевик затріпав руками, шабля, ніби підтята, впала на голову власного коня, а з голови велетня разом з папахою відлетів з бризками червоної юхи мізку черепок... Ті з большевиків, що бачили цю штуку, припинили на хвилину коні, ахнули й кинулись за Пилипом.

Пилип пришпарив, пригнувся, кинувся до найближчого поваленого плота, коник плигнув останній з поля бою, а назустріч, ніби витаючи його, дружньо і жарко затеркотіли скоростріли бурею суцільною... Сіпнулись врозтіч кіннотники. Мов переспілі груші, падають до землі. Кінь якийсь ранений звивається, мчиться, болюче, різке іржання разом з кульками скорострілу розсипає... А ж нарешті червоні відступили тим самим яром, яким прийшли.

Козаки оправляються. Засапані коні віддихуються. Рахують, бракує кого...

– А Пилип? Де Пилип, чорт!...

– Пилип! Пилип з сіна! Сюди, сучий байстрюк! Живеш ще?

– Ось тут Пилип! – відгукнулось з сусіднього подвір'я. – Хто там горло дере? Пилип сьогодні не Пилип, а султан турецький!

Дійсно, не один був свідком, як ловко скинув він большевикові черепок з голови. Здмухнув, ніби й не було. Мати, як має її, не дочекається... Така, собаці, значить, доля. Пилипа з сіна, ось, мабуть, на те й родило, щоб черепок той кацапський згубився Богзна-де, на козацьких ланах. Не лізь...

Після цього випадку у Пилипа ще прибавилося якоїсь не то гордості, не то поважності, не то чогось такого, від чого хочеться йому посміятися і задуматися, і згадку вчинку свого не то що забути не в силі, а часто хочеться й посмакувати нею, ох, хочеться.

Хвалять його. Всім він ніби рівний став. Ті величезні, жорстокі мужчини, що оточували його, здається, зменшилися в його очах до його зросту, і він спокійно та презирливо глядить понад їх голови. Дивиться він, ніби носив у собі гріх якийсь, якого збувся через першу заподіяну ним смерть ворога. Він чистий, легкий, як юний сокіл, радісний, хотів би не раз вискочити отак на розмайораний весною степ... і там химерно, залюбки скидати комусь з голови черепки. Він, словом, уперше пізнав задоволення бути паном чужого життя, уперто відчув у собі ясно інстинкт звіринності, бо, не зазнавши любови, минувши її, вилив себе в жорстокість та помсту... за кривди... Так! За кривди! І бути жорстоким – це все одно, що й любити, коли те й друге чимось дійсно життєвим оправдується...

Весна жагуче на степ накинута... Як пристрасна, запопадлива господиня, квітчала його квітами, мила дощами, чесала вітрами, сонцем заливала цілі моря, ах, куди там моря – океани квітів і квітів... Та чорт на це звертав увагу, коли війна сто раз весни буйніша розгорнулася... По степах коні, коні й коні... То не трави хиляться від вітрової долоні, то не хвилі далекого моря ревуть, то не степові лисиці брешуть, як колись на щити... То гострозорі праправнуки скитів, тюрків та русичів, улившись в одну розбурхану ріку, ревуть та рвуться з берегів, бажаючи власною повинню залити ті простори навколо, що поливалися віками їх кров'ю, мов росю ярою.

І там, де ще недавно штикульгали скалічені Москвою льокаї, тепер всевладно підіймають голови стрункі юнаки, сідлають швидконогих своїх, і було не було – бій. За волю! Скачіть, скакуни воронії, несіть на спинах своїх юнаків... І вони несуть. З весною потягнулися понад шляхами безконечні гармотливі вигуки "Яблучка"... Повзуть і повзуть обози, мають прапори, – що гурт, то інша барва. А вітрам що? Їм все одно. Чи маяти червоним, чи трибарвним, чи жовтоблакитним, чорним, чи зеленим... Їм, пустунам, що вирвалися з далеких гір на вільний степ, це зовсім байдуже... Змагайтеся собі. Змагайтеся...

За що ж змагались козаки? Гей, козаки! Вітри земель ваших давно в царстві червоних квілять та питають за вами: за що вони змагались? Скажіть! Цілі віки... за що? Їм відповів Пилип "по-справедливому". Пилип із сіна. Він тепер уже зовсім зручно тримає держало шаблюки, а його носик картопелькою зовсім збронзовів на крицевому обличчі.

Рушили в похід козаки. Бій за боєм креше вогонь, гартує юначе Пилипове тіло та душу. Мрія його, як буйний цвіт, щогодини все більше та більше розквітає. Він певний у власні сили, промчить бурею вулицями рідного села на заздрість товаришів своїх та ворогам на кару. Вженеться в село. "Гершко ще є?" – буде перше його слово... "Є, є!" – відповідають. "Ей, козаки! Є мій той чорт! Ану пополюєм. Хто там якого посторонка має? Ха-ха-ха! От сміху буде! Знай, мордо хамова! Бач, як тріпочеться! Ха-ха-ха!"

– Хто б міг подумати. І це Пилип? – шепочуться дівки. – Оксентів? Оте шмаркате? Господи! Отже дивись, якого вигнало, ну-ну... У танець би з ним... Пилип собі шапку збив на бік, прикурнув, прудко димком попірскує... Ах, що йому дівки? Бач, аж коли пізнали, чортова бабня!... І він погордливо приходить на музики, подивиться, постоїть мовчки і піде...

Пилип усе більше, все сильніше розпікає свого мрію про те, як він у рідне село приїде. І чим більше близилися козаки до його села, тим неспокійніший ставав малий. Ходив, щось думав, усміхався сам до себе, червонів, балакав рідко з козаками. Гаряче билось його жорстоке маленьке серце. Вирватися б йому на вільний, світлий простір. Так ні, в тісних грудях казало йому десь калататись.

"А що, як сучий пасинок утече?" – шибав думка. І все про того, що йому колись кривду заподіяв. "А що, як дійсно висковзне із рук?" Ах, і досадно буде! Він же по-справедливому хотів. І при цім стискає десь коло серця твердий пакуночок із грішми. Хату свою там носить, свою власну, теплу. Матір свою, що десь по наймах вештається, знайде... Ой, ой!... Він не міг... Йому снилося це все, ввижалося такою яскравою, барвистою картиною. І як не всміхатися йому? І як не забути за думкою все, товаришів й оточення. Ще крок лиш, мить... Один ще бій!... Ось і шлях знайомий... Ось він як положився, ніби сталеве лезо серед збіжжя. Втоптав його Пилип. Ох, потоптав його своїми босими репаними ноженятами! Он обчухрана пара верб, ніби їх трясця обтрясла. Вітряк он розмахався, мов п'яний дядько Архип Довгов'язий, – над усім ген небо яке, погляньте! Синє, синє, свіже якесь, аж пахне, аж бренить, дістати б його рукою, щоб шматок удерти собі з любови, і ним теплим, запашним окутатися.

Довго повзло сонце по широчезному степовому небі, спинилося, як вкопане, на заході і жахкотить, ніби останній раз... Ніби от-от зірветься і полетить кудись, невідомо куди, назавжди. Бач, шельма, жахкотить... Пилипе, глянь! Оглянься, оглянься, покиньку, і обійми його велике... Світило ж воно і для тебе так само, як і для інших? Так. Воно по-справедливому. Пахуча, м'яка тінь стелилася...

З Нестерівки затеркотіли кулемети. Спочатку порідку, та з притиском. Запахло боєм, значить.

Пилип готовий п'ястуки до крові гризти. Він бачить, чує, он воно, село його. Який там біс ще не пускати сміє... його, Пилипа? Хіба не воно це його на світ виблунуло? Його серце мале росте, розпихається, бухає кров'ю. Чує він команду. Коні тремтять, атаку чують, як лист у затишку перед бурею... Там он яр та вітряк, та розкішний свіжо-зелений килим пшениці. Там видно пригнутих стрибунів, – оточують... А звідси, від того місця, де стояв стіжок (з нього вже й сліду не було), головний напір, просто на селянські садки та городи.

Шлях раптом у село западає. На нім, кулеметчики примостилися й січуть, як скажені...

Пилипа лють бере. Не втриматись йому. Бушує ним, рве наперед! Гей, козаки! Вперед! Рванемось, один скок – і наше село... Що? Майнуло в голові малого. Страх? Геть із страхом! І метнувшись, він миттю відігнав від себе все, всі думи, почуття, перелившись увесь в одну пекучу жагу перемоги. Він не спостерігав навіть, як він жорстоко краяв нагаєм коня, який аж присідав і, обливаючися піною й широко роздуваючи ніздри, мчав уперед. Земля в його очах видавалася розпеченою, леткою кулею, що жарила йому огнем обличчя. А гостро із свистом, разом з кулями ворожого скорострілу, летіли поля, збіжжя, верби. Коник плигав через межі, рівчаки. Пилип щось вигукував, вихопив свою маленьку шабельку і, стративши геть себе, обернувшись ніби й сам у щось гостре, як ніж, готовий з розгону затопитися в людину.

Він мчав. От уже село. Ось перші плоти, садки. Сміючися, кивають віти, здається, простягають рамена, щоб обняти його, сховати. "Стережись, малий!" – гукали йому віти. Та хіба він чує? Хіба він знає в гарячці бою те, що знають віти? Хіба він знав, що в них причаїлися московські кулеметники, які обсидали ціле поле тисячами смертей? Хіба він чув, що там його товариші-козаки йому гукали? Ні. Він не знав, він не чув, він не бачив. Він знав, чув і бажав лиш ціль одну – перемогу. В ньому

щось їдко-болюче було, що гнало його на що завгодно, аби вперед, до перемоги. Помста, люті, кривда – гнали ним.

А кулеметник, злий, з палаючою в розгарі пикою, мокрий від поту, що струмами лив по випнутих крицевих вилицях, запалих щоках, тік за комір... Збивши на потилицю будьонівку, присів в яскраво зеленому листі саду, строчив. Він, може, так само, як і Пилип, забув за все, крім одного: перемога! Він бачив, як по зелених, злегка хвилюючих ланах, що останнім промінням заходячого сонця осипалися, летіли темні точки, летіли стрімголов просто на нього. Він присіда, строчить. Точки летять, збільшуються, деякі падають і никнуть з гарячого зору кулеметчика. Довжелезні їх тіні головами своїми вже його самого торкають, і це підсичувало снагу його, несвідомо підсичувало.

І от на нього, гарячого, повного жару і жаху за щось, що може вирвати з його очей сонце, світ, поля і все, наскочив такий самий, горючий таким самим жахом Пилип. Кулеметчик пригнувся, ніби над ним уже занесена шабля, рванувсь наперед, кинув скоростріл і схопив щось останнє. Що? Рушницю? Так хватає рушницю, рвучко, гарячково до плеча її прикладає. В оці видно не Пилипа, ні. Видно йому власну свою смерть, і він, чуючи її кожним нервом, відпорно і різко б'є: ж-жох! Щось тріснуло, обірвалось... Точка, – смерть кулеметника, шарпнулась назад і викрикнула щось. На полі димок невидний розлягся.

Пилипів коник рванувся, звівся на диби і, дико заіржавши, кинувся стрімголов по полі вздовж балки. Пилип відчув, що його ніби шарпнуло щось, цупко і рішуче. Він здригнувся ввесь, підскочив і розгорнув праву долоню, шабелька відлетіла. Кінь з іржанням ще раз став дуба, струснув з себе Пилипа, що полетів наліво, торкнувшись рукою землі... Шапка геть відлетіла, якийсь удар, не болючий, але дзвінкий, від чого задзвонило все: сонце, небо, яке до того опасалося тисячами блискавиць. Кінь востаннє рванувся, і хлопцеві окривавлені уста та зуби заорали по шорсткій, сухій землі.

Далі все зірвалося, вертнулося, линулася темнота, як тої зловіщої ночі, коли його знайшли були в сіні. Сонце зірвалось, загуло і зникло. Все зникло. Кінь згубив Пилипа, відбіг до яру і покотився по кручі, шелепнувши покривавленою масою з висоти в прірву. Пилип лежав уже тихо. Кров ще лилася через уста, що соковито цілували землю, свою любку болюче кохану, нічим, ніколи, ніде незамінну, цілував криваво останнім, довгим поцілунком.

За Пилипом так осторонь, долиною, мчав хорунжий Дядюра. Вигулькнувши на пригорок, умить побачив він не Пилипову смерть, а смерть його коника, що із скелі зірвався. Побачив він і кулеметчика, ввігнався, здійняв шаблюку і сікнув, не знаючи й сам по чому... Щось чавкнуло, зідхнуло голосно і простяглося...

* * *

Ген-ген пізніше, по війні, в гурті товаришів хорунжий Дядюра не раз оповідав, як блукаючи з чужими військами по Україні, в селі одному жида вішали. Розповідав далеко від тих степів, вітрів, тих балок на бруку європейського міста... Розповідав довгу казку про Пилипа з сіна та про його гроші, які хотів "по-справедливому"... ага!... "По-справедливому".

Зате газети всіх країн розсурмили "справедливі" вістки про "погроми". Чому не рознесли вони вісток про Пилипа, що запашного весняного вечора, зрізаний кулею чужого зайди на власних ланах, довго цілував свою землю? Що кров, яку мав, гарячу кров свою віддав випити їй одній... їй! Палко кохав він землю, своє небо, своє сонце. Хто відібрав це все в нього? Яким правом?

Останній могикан

Улас Самчук

На м'яких бруднуватих бебехах ліжка, збитого "натимчасом" знайомим п'яницею, столяром Харитоном, лежить Ігор Михайлович, покурює та думає. Ноги свої, взуті в спичасті, шеврові (яких він, між іншим, терпіти не міг) черевики, відложив на приставлений до ліжка стілець.

Думка його... не розбереш... заборсала, неясна, тупцяє, ніби очаділа, на місці... мотається собі в ковтунчиках димку, яким попакував химерно кільцями, або цідив крізь рідкі, невідомо якою поганню зіпсуті шоколадні зуби. І не розбереш, чи думає про дим, чи про свою останню писанину, п'єсу, для якої хоч убий – найголовнішого героя не знайде.

Чоло його велике, гранчасте. Дум у ньому тьма-тьмуца, але вчорашній перепій геть збаламутив їх. А щоби тяжко опали капшучками, обтягнувши шкіру на вилицях, залишивши лише під очима бузові мішечки півмісяцями. Бруднувата барва обличчя злегка злиняла, собі на користь, ніби він основніше цього ранку помився, хоча це неправда. Рано (а зрештою хіба це було рано?) мився він занадто похапцем, та сердито... бо спізнився на обід. Довго з льокаєм своїм Яковом лаявся, навіть раз було мало ногою не копнув його.

П'єсу свою назвав "Останній могиқан", – з життя останніх поміщиків. Усе гаразд, усе добре. І Ібсена разів із п'ять перечитав, і в ролю ввійшов, і побут людей, до яких має шану сам належати, знає добре одно, чорт би його забрав! От дійсно! Штука сказати? Герой! А його то самого й не добереш... Страшенно гидко.

Повний досади і злоти, насаджує на ніс пенсне, тяжко підносить своє м'яке, вже трохи розплиле черево та починає ходити по кімнаті.

Вона невелика, порожня. Вікно просто у цвітучий бузник виходить – відчинене. На квітах погань всяка цвіркотить та до вікна заглядає, та сонце десь над заходом отак тобі чудесними, манючими мечами січе

жагуче яскраву зелень, як молодий пустун-хлопчина яку-небудь кропиву, коли себе уявить лицарем.

Під вікном стіл, довгий, широкий, саодикий. А на столі чудесний непорядочок, як слід... І між ним красується чорний зшиток – дорогоцінний рукопис без героїської п'єси. Збоку, в куті, між ліжком і столом – маленький мармуровий, розколуплений посередині, круглий столик – рештки, Богзна-яким робом збережених розкошів минувшини. На столику шахи. Власне ціла купа шахів, і то все розкидано, в безладді... Я Якові то й казав, наказував, просив. Ні, хам хамом. Грає пан, ну що ж, хай, значить, і складе. Припекти, припекти...

І дивлячись на розкидані шахи, на стіл, рукопис свій, постіль – усе його патрає, шарпає за кінчики нервів, скрізь у всьому знаходить лише тільки кпини над собою, над своєю творчістю. Коли б хоча хто-небудь поблизу був, щоб лють зігнати, хоча б вилаятись прилюдно.

В ньому, починаючи від живота, щось буриться... Хотілось би на стіну скочити, але він круто-різко повернув і твердо ступив кілька тяжких ступнів. У роті покотилася раптом слина, і він ткнувся в кут до сплювачки. Не вспів порядно виплюватись, коли наскочив на нову неприємність. В куті, коло сплювачки, за невеличкою, з поколупаними дверцятами, шафкою, ще від учорашнього стоять не чищені його улюблені черевики. А він і забув. Цю погань гостроносу взув і носить, а добрі стоять собі до біса, обліплені болотом. Вчора лив дощ. Багнюка страх яка. Телепався пішки поночі з села і знав, що з черевиків лишилось два квачі. Присунувся п'яний, на постіль перекинувся...

Яків якось там розував, ну й бестія проклята, так і залишив у багнюці найкращі черевики. А він мусить оті шпичаті носити, щоб лише нерви собі псувати. Тьху! – гидота! – Плює він злісно і не в сплювачку, а одночасно копає гострим носком обдріпані черевики, що з них аж багно куснями на боки сипнулось.

Він іще раз плюнув, знов круто повернув і для заспокоєння сьорбнув пару ковтків застоюної води, що стоїть в карафці на нічному столику. Сьорбнув, зідхнув і по звичці уявив, що це йому відразу допомогло, потер ґранчасте чоло, ніби пригадуючи щось. Пригадував таки довго. Рука груба, куца, обросла волоссям прилипла до чола й не відставала. У животі, ніби далечезний відгук грому, щось завурчало. Завурчало поки що спокійно, розкотисто, ніби молодий хижий звірик, в якого раптом засвербів ніс.

Те вурчання, що так свавільно і нерозумно, проти його свідомости та волі, від самого нутра поволі починає підійматися знизу, ніби луна по тілі, нервах до мізку, приводить письменника знов до нормального стану. Це був штовхун, живий, звіринний. „Жерти треба, а не дуріти“, – нахабним стусаном нагадує здоровий шлунок... "Мій шлунок, та-а-а-к, як жорна... реміння переварить", – хвалився він не раз.

І Ігор Михайлович пригадує відразу все ясно, чітко, відриває від чола руку і вголос сам собі заявляє: "Досить творити!" А глянувши на годинник, побачив, що до двох годин, які він щодня між обідом і післяобіднім чаєм призначає для своєї творчости, бракує тільки минут десять: він рішає кинути працю та йде в їдальню.

Кімната його знаходиться в "флігелі", а щоб потрапити в їдальню, треба зробити пару кроків через подвір'я, опісля через досить довгий, зовсім темний коридор, де завше пахло своєрідним пахом недбайливої кухарки Пріськи (до речі, тут обабіч була її кімната). Та треба ще перейти такий самий передпокій із трьома облізлими, скаліченими за революцію дверми й аж тоді у простірну, з довгим, непокритим столом їдальню.

Тут порожньо і тихо. Стіл, як завжди, стоїть довжелезний, широкий, облізлий. На ньому, як завжди, самовар бокатий. Навколо столу з тузин здебільшого поломлених крісел. У куті під малюсінькою іконкою Матері Божої Почаївської на помості невеличкий, трикутником, засічок з мервою, де спочиває велика бронзової барви собака Натт – розсадник таких самих огрядних бліх. А в протилежному куті коминок... Коминок не

коминок, а так на те скидається. Якесь закопчена нора, яка завжди злостила нашого письменника, але яка необхідна була його старій матері... Не для тепла, а так... Для звички, щоб подрімати перед нею після поганої вечери.

Ігор Михайлович увійшов, помацав самовар. Теплий. Пройшовся, тріпнув пару разів по голові Натта, хотів по звичці копнути носком коминка, та стримався. А після, випивши з дванадцять шклянок без цукру міцного чаю, закупив та зафілософувався. Він почасти, як і старий собака Натт, уже знав, що світ змінився... Зло, нахабно раптом змінився, і то зовсім не так розумно, як це здавалось колись у мріях. Уже кинувши поглядом по цій їдальні, видно, що сталося щось незрозуміле. Що це? Іронія? Нахабство? Де ділись ті меблі, м'які, зручні, тихі якісь? Отам у куті й до цього часу видно місце, де висіла чудесна картина в золочених рамах... Під нею столик був із кавказького горіха, колюмна. Далі стояв величезний, маєстатний фортепіан, якого руїни у курнику до цього часу снять про давні дні. До чого ж усе це йде? Куди? Невже вертаємось ми знов до варварства, понищивши оце все, вертаємось до дикої... Ех, що тут, дійсно...

І він перевертав у мізку тяжкі, похмурі, ніби величезні кусні ґраніту, думи. Перевертав поволі, тішачись своєю працею. Вони здавалися йому ядерними, зернистими, якимись особливими, яких тепер не вмів би думати... Він болів тими тяжкими думами за цілий світ і радий би був вирвати це все із себе, щоб здивувати світ. Знайти б стару підойму та владно повернути б світ на ті самі рейки, з яких так раптом збочив він поволі нахабних, невідомих сил.

– Ні, він мусить п'єсу написати. Мусить! Він ще покаже... Він вишпурне перед обличчя цілого людства думку, що здвигне світом і потрясе його в основах. Хіба неясно бачить він в уяві, які чудесні, палкі образи він міг би створити, втілити, вдихнути в них живу, могутню, ґеніяльну душу. Гей, ви блазні, мизерія, хробачня! Коли б ви могли влізти у мій мозок і побачити, що там твориться!

Він встає і обтяжений випитою рідиною, поволі вайлувато бомбає собою по порожній, непривітній їдальні, ніби великий старий годинник тяжким своїм вагальцем.

Два кроки від нього відчинені настіж вікна і там за ними розцвілий яскраво боз, зелена запашна ростинність і легке, старанно вимите вчорашнім дощем небо. Все ж жаріє у гострому світлі зверненого на захід сонця, яке ніби вкопалося та вперто і грізно атакує світ теплом та радістю. Повітря – океан безбарвного, пареного молока... Густе від запахів та м'ярко-тепле. Пити лише повними грудьми, душею, нервами... Та голосно, химерно вигукнутись... Пустить луну від радості під саме небо, у відповідь атакам соняшним.

Ігор Михайлович якось уперто боїться тих вікон, уперто уникає сусідства з ними. Так само, як ті валисті думи не хочуть втілитись самі від себе в живий та дійсний світ, так само й тіло його, валисте та розплиле, ніби начинений багном мішок, боїться доторкнутися до вмітої, всміхненої природи, яка у все закохана й яку кохає все.

І нагло галас якийсь під вікнами зчинився. Вигуки, регіт, дзвінкий та безтурботний, ніби співали там якісь великі безтурботні птахи. Це вдаряє розгонно по нервах Ігоря Михайловича, кришить на порох його тяжко гранітові думи... Він твердо, пружисто робить кілька ледачих кроків, від чого аж дошки помосту глухо скрикнули, його фігура з'являється в рямі вікна. Спорошені думи миттю зникають, швидше химерного сну. Звучна синява неба та бозу нагально хлинула в очі, на місце пустоти по думках.

Він обережно, пробуєчи, чи не брудна лутка, спирається на неї ліктями і бачить: на майданчику, зарослому рівною, ніби стриженою муравою, між двома рядами молодих груш, за бозовою загорожею, гурт хлопців грає копаного м'яча. Легкі та пружливі, гарячі, із спітнілими обличчями спортсменів вчепились до шматка надутої в кулю шкіри і з запалом, наперебій, гатять у неї ногами, взутими у важкі буци. Хлопці з села. Широкоплечі все, м'язисті. Обличчя худорляві, обгорілі, блищать від поту та сонця. А між ними не хто інший, як його молодший брат, кругляк

Гліб та льокайчук Яків... Той самий чортів Яків, через якого на голову Ігоря Михайловича спадає стільки лиха. Гатять ногами, гасають, вигукують. М'яч зручно, сковзко звивається між гуртом, шмагає понад головами грачів, гучно буцає об землю, щоб миттю знов злетіти у простір.

– От... От воно! – думає Ігор Михайлович. – От вони, квітоньки варварської доби! І він болюче-жовчно морщить ґранчасте чоло, гне дужками чорні густі брови та напинає їх на очі.

Раптом м'яч стрибнув високо у повітря, закреслив велику дугу і, криснувши патли цвітучого бозу, з размаху бомцнув перед самими вікнами їдальні. І це вже вдруге. За м'ячем вискочив із-за кущів довгоногий, патлатий, незгірший від м'яча стрибун Панас. У віці Ігоря Михайловича сунулась півгола спітніла фігура молодого людини, з м'язистими, оброслими шерстю ногами. Сунулася, як скажений звір. Люто копнула вона невинну шкіряну кулю в напрямі гурту хлопців і з поважною міною пустилася навітікача від вікна, тріпочучи мокрими патлами.

Ледача думка Ігоря Михайловича не встигла повернутись, язик не встиг видати звуку, як кущі бозу знов любовно проковтнули патлача.

Він хотів власне здавна бачити Панаса. У нього шибнула щаслива думка, чоло розгладилось, уста потягнулись в усмішку.

– Панасе! – заспівав він півтонно, носово, а по короткій павзі на півтон піднісши голос додав: "Панасе, ходи сюди! Ану, ходи сюди!" Гра спинилася, вигуки втихли.

– Іко! – заспівав такий саме півтонно-химерний носовий голос Гліба у відповідь Ігореві Михайловичу. – Нащо тобі Панас? Не бачиш, тренуємо?!

– Панасе! Ходи сюди! – вперто гукнув Ігор Михайлович, уже нервово та натягнуто. А сам підвівсь, пенсне відняв, протер випнуті каламутні очі, знов насадив пенсне та потягнувся.

Він певний, що Панас прийде, тому напустив на себе вираз очікувача, і то такого, який ніби цим робить комусь велику ласку. Навіть присів та ноги у шпичастих капцях, схрестивши, витягнув та рукою руку помняв. Будь ласка, мовляв, до ваших послуг.

Великий старий Натт устав, обтрусився, понюхав повітря і повільно підійшов до свого пана, щільно коло нього вмовстився, положив свою тяжку клаповуху голову йому на коліна та тонким м'яким теплим язиком лизнув його руку. Ігор Михайлович прийняв ті пестоші, тріпнув його пару разів по тімені між вухами, і в той самий мент рвучко відчинилися двері й рівним розмашистим кроком увійшов стрункий Панас. Він іще пахнув потом та сонцем. Натт перший відчув щось для себе чуже, стороннє, вдарив міцно по помості грубим своїм хвостом, шарпнувся і пару разів хрипло, глухо бовхнув, ніби обухом об дупляву липу.

– Натт – сволоч! Марш, чорт, на місце! – різко, ніби хтось сікнув застиле повітря тонким прутом, крикнув Ігор Михайлович.

– А-а-а, Панас Кирилович. Зробили шану вас бачити. Мило, мило. Сідай... А зрештою, ні... Ми перемандруємо до мене... Гаразд? – говорив Ігор Михайлович, дивлячись короткозоро на Панаса та якимось під кутом подаючи йому свою холодну, пухку руку. Лід і огонь торкнулись, щось кольнуло того і другого, і відштовхнулися. Звертався Ігор Михайлович до Панаса або на "ти", або на "ви", залежно від гутірки і потреби. Здебільшого виходило на "ти". Панас тріпнув мокрими патлами, присів напроти Ігоря Михайловича, випнувши замащені оброслі волоссям коліна. Натт слухняно відійшов на своє звичайне місце в засічку і приліг до мерви животом та головою. Ігор Михайлович устав, підійшов до вікна і співно загукав:

– Я-яків! Яків, а марш до мене! Миттю! – а після цього відвернувся і, понизивши та зм'ягчивши голос, забалакав:

– Ми от, знаєш що, Панасе? Час ти, звичайно, маєш? Кинь ти ту дурну вульгарну гру. Ми прочитаєм мою п'єсу. Гаразд? Ну, отже...

Панас кивком голови згодивсь і нехотя встав, зробивши пару кроків до дверей. Ігор Михайлович любив Панаса та був до нього доброзичливий. Це був чудесний його слухач, який умів якось особливо талановито слухати, якось спокійно, чутко, терпеливо. Говорив він мало, а знав багато, багато читав, сягаючи й до самого Ібсена. Крім того, він мав, як часто висловлювався Ігор Михайлович, властиве селяхам "здорове мужицьке відчуття". Відчуття в'їдливе, яке з усього вміло вилити найспоживніші соки. Ми от спокійні, бач, – казала його твердом'яза постать. Вали на нас. Більше вали. Витримаєм... цупкі ми. Все перепремо, мов тури.

І вони перемандрували темними, ніби підземними проходами, до Ігоря Михайловича. Тут мов гураган недавно промчав. Ігор Михайлович скривив їдко уста, а права брова його смішно задригала. Панас так само, як і в їдальні, байдуже й покірно присів на що попало, спершись долонями об голі коліна.

Ігор Михайлович розмашисто сунув собою по кімнаті, і чути було, що все багно, яке вмщав у собі, починає буритись, ніби туди підбавлено дріжджей. Непорядок, недокурки по помості, брудний черевик, розкидані шахи, книжки, рукописи, збиті бебехи, ніби величезні тарани гатили по ньому та розхвильовували. Тримав себе, заціпивши німічні зуби. Тримав, боючись, щоб не виблунути потік лайок, вереску та гидоти...

– Яків... Яків усе! Помилився я у ньому. Гірко помиливсь! Малим на льокая скидався. Підріс, тьху, чорт... футбол, забави, книжки... от народ!

Він неголосно помуркував, шукав на столі рукопису та примощувався знов до ліжка, щоб, прилігши, там читати. Панас бачив, як страждала ця вирвана якимись силами з землі людина. Спокійно ніби йому. Тільки живи. Ні, коріння під собою не чув. Сковзає по землі, ніби вона чужа йому. Забув його, нещасного, старий добрий світ. Забув, залишив, утік. Новий, цілою тяжечою масою наповз і розплягущив його.

Він уже вмостився, закурив, кашлянув. "Там, – каже, – цигарки на столі, закури, Панасе." А сам усе вмощувався, як курка, що має знестись.

В ту мить, як вихор, улетів, різко тріснувши обома дверима, засапаний, спітнілий Яків. Підбіг аж до постелі, весело усміхнувся, ніби збирався копнути м'яч. Це збурило Ігоря Михайловича. Ніби його розгонно, хльостко вдарили в лице. Він курчить решту своїх розплилих м'язів, зіскакує, хильнувши раптом кров в обличчя, заливши нею геть усе... Очі, вуха, навіть волосся збурилось та зажарілося.

– Геть! Мерзотнику! Самовар! Самовар сюди! Забув, скотино, де ти є! Геть!

І він потащив з кута у кут розбурханий свій, начинений багном мішок, виплюскуючи із нього купу лайок, що, як жаби болотяні, плигали скрізь та клейко липнули Панасові до лица. Він аж морщився, але терпів "здоровим мужицьким терпінням". Цигарка і рукопис шпурнулись у куток; шаркнуло, скочила іскорка. Шпичасті шеврові черевики, не попадаючи в болюче місце, щиро топтались по підлозі, що аж вгиналися старі її трюхляві дошки.

– Працюй, отут! Між цими хамами! У цій норі, працюй! Ха-ха-ха! Творчість! От вона, от вона! Знай! Знай! От вона моя творчість... Яків! Яків, собачий сину! Сюди, скотино! Морду тобі хоча роз'юшу, – і він топтався, ніби під ним палав поміст, ніби пекло його, ніби в ньому закипіло і рвалося на кусні його багно.

Та рукопис був живучий. Ноги незручно тупцялись по нім. Ігор Михайлович схопив його, шарпнув розмашисто, раз, другий, розставив руки, ніби хотів злетіти геть звідсіль, та злобно, гірко реготавсь і лаявся. Увесь червоний, якийсь ніби величний у люті своїй. І раптом відчув він, ніби хто вкусив йому вказівний палець лівої руки. Він цукнув до себе руку. Різко та швидко, але по пальцеві з помітною швидкістю, паралізуючи розбурхані приливи крові, лилась нагально льодово-холодна хвиля по тілі, лилась безупинно й жорстоко.

Ігор Михайлович крикнув, витріщив очі, кров з обличчя змінилась на брудно-крейдянну пудру. Він увесь затремтів, хитнувся і глухо шелепнув на поміст, буцнувши головою об трухляву дошку. На устах збилась піна, мабуть, збурене багно нарешті вихлинуло через уста лютя свою. Панас рвучко схватився, заглянув в обличчя тремтячого в корчах Ігоря Михайловича і заревів на ціле обійстя.

– Рятуйте! Гей! Ігор Михайлович!... – і він не знав, що з ним. Він кинувся прожогом у двері, наскочив на Якова з самоваром, збив його з ніг і блискавкою розніс грізну вістку. – Гей, усе живе на допомогу!

На репет Панаса першою прибігла кухарка Пріська. Побачивши пана на помості і в корчах, з піною на устах, вона заломила гладкі руки, а кругле її обличчя задубіло в якусь невиразну пляму. Побіч порався переляканий Яків. Йому, бідняці, найбільше дісталось. Розлив самовар, убив пана. Він стояв і якось розгублено лупав очима, нахилився над паном та ніяково смикав його за одіж. Звести, видно, хотів. Очі Ігоря Михайловича великі, випнуті, каламутні.

Яків бачив у них безодню якогось не то жаху, не то болю. Скорше це було страждання знищеної людини... і то знищеної чимсь іншим, чимось страшнішим, ніж звичайними якимись жорстокими тортурами. Яків не знав, чим і як. Він думав, що от, мовляв, увігнався, дихнув на нього гострим запахом поту та сонця, кинув зорові його всміхнене радісне своє обличчя – і все, і катастрофа. Але випнуті, залиті мукою якоїсь ображеної звірини очі Ігоря Михайловича казали щось інше. Придубала стара, сива,

вся тремтюча мати, схилилася над Ігорем Михайловичем, стала навколішки і не плакала, а якось розгублено стогнала. Вихором влетів Гліб, а за ним купа хлопців. Мов табун здорових, ситих, гарячих огирів, вони внесли в кімнату життя, рух. Гліб та Панас, та ще пара хлопців, зняли обережно тяжече, скорчене тіло Ігоря Михайловича, зложили на постіль.

– Вийдіть. Вийдіть. Зачиніть вікно. Опустіть штору, – шепнув Гліб, витискаючи юрбу пик, що витягали шиї, тиснулися до переду, щоб бути свідками останнього акту безплатної трагікомедії.

– Спокою йому... Тиші... Лікаря... При, Яків, по лікаря... Раз-два!...

А лікар далеко, далеко. У місті. Кільометрів двадцять.

Всі виходили юрбою, з опалими поважними обличчями.

Витискалися з тісних дверей кімнати, де на їх місце влилась глибока, мертва пітьма від спущеної штори та гробова тиша. На помості валявся опльований, пошарпаний рукопис "Останнього Могикана". Він сам розчавлений, пошарпаний подіями, так само, як і рукопис, уже спокійно, обезобличений, ледве дихаючи, лежав на постелі.

Над ним тільки глухо постогнувала стара, сива мати. Плакати вона не могла через старість свою. Пасмо сивого волосся звисилось з нахиленої її голови і замість сліз торкалось спокійно півмертвого обличчя завчасно померлого сина. Коло дверей у темноті, жалкуючи за сонцем та свободою, сидів Гліб.

Решта хлопців, гуторячи, йшли цвітучими городами та садом у поле до села. Один з них розфілософувався було, щось там про життя торочив, щось мовляв от... відгнили сучки, самі відпадуть, мовляв...

– Кинь ти там до біса свою філософію! Жити, не філософувати!...
Пісню!

Палаючий золотий цвях сонця вганявся в далеку чорну смугу лісу.
Направо долина і луна широкої пісні, як швидкі хвилі безмежного моря,
котилась по ній, добігала до протилежної гори і з тихим рокотом
відбивалася.

Віднайдений рай

Улас Самчук

Відвідини мого найкращого друга, якого не бачив я шістнадцять
років, залишили після себе щось незбагнуте. Вони вирвали мене з
химерних витівок щоденного розбещеного буття.

Ми зблизилися до страшного 1915/16 року. У вогні війни гартувалася
наша приязнь.

Коли ми, сірі, брудні, скорше викопирсані з землі камінюки, ніж люди,
сиділи у глибоких звірячих норах, коли над нами і під нами гасала
смерть, десь глибоко у нутрі наших сердець купчилася і випиналася
назверх непомірна у своїй урочистій величності любов.

Звідсіля родилося пречудове та спровоановане слово "товариш". Тут
смертю кувалося побратимство, кров'ю писалися вічні союзи. Тут тисячі
людських сердець билися одним пульсом крові, одним диханням
всепогутнього бажання жити.

Досі бачу його таким, як був тоді. Червоне, заялозене, вперте
обличчя. В зубах проста коротенька, набита міцним і смердючим
тютюном люлька. Сірі, ніби литі з олова очі, густо скупчували свою увагу в
непомітний якийсь спогад минулого. Він сидів тоді непорушно, дуже
подібний до своїх велетенських вкованих залізом чобіт. Дуже рідко

випинається його тверде, густо заросле морогом рудуватої щетини, підборіддя з глибокою ямкою.

Ми носили тоді по 30-40 кільо на плечах. Тижнями не спали, по три дні не їли, робили шістдесят-сімдесят кілометрів денно пішки... Спали на снігу, сиділи в багні, у воді, пеклися в огні... І ми не кашляли, не хворіли. Серце билось чітко. М'язи пружисто гнулися, мов литі з найкращої криці. Нерви з суворою послідовністю виконували свою невдячну службу.

Таким був мій приятель, якого останній раз бачив, коли наш відділ темної, ніби гробове підземелля, ночі кинуто на ворожі окопи, густо оплутані павутинням кільчастих дротів.

Була глибока осінь. Злорадісно скавулів західній вітер. У чорній далині жахкотіла пожежа.

Під самими ворожими дротами нас зустрів скорострільний вогонь. А коли на світанку якимсь чудом я віднайшов себе знов у наших роздовбаних окопах, мого приятеля не було з нами. Разом з безліччю інших лишився він там...

* * *

Минуло шістнадцять років. Одного разу в маленькому часописі провінціального містечка вичитую: "Д-р-юр. Семен Плужник, адвокат у справах і т. д., число телефону..."

Вам ці слова абсолютно нічого не кажуть, але для мене... Якби найбільший поет світа написав найгеніальніший твір, він не викликав би в моїй душі більшого буревію захоплення, ніж це звичайне оголошення.

Блискавично використовую число телефону, і по короткому часі зчинився у слухальці такий гураган радості, від якого ледве не тріснуло

моє ухо. Ми через сотні кілометрів подавали собі братні обійми, уявляючи себе такими самими червонопикими, брудносірими і кам'янотвердими. А висновок розмови – обов'язкова, тричі підкреслена зустріч.

День мого від'їзду до К., де жив приятель, видався препоганим. Іржава пляма сонця ледве проривалася назверх. Повітря жовтня, мов каламутна содовка, осоружно шипіло. Обрій погрожував купами розпатланої і брудної бавовни, а яскраві пузачі клени горіли незгораємою купиною, відтинаючи час від часу восково-жовті долоні, що поволі вертко спадали додолу та густо обмацували холодіючі груди землі.

Через поспіх спізнився я до автобусу, який мав відвезти мене на двірець. Вилаявшись останніми словами, жену геть горбатого візняка з його рудими кінськими кістками. На щастя, трапилася якась таксівка і, злупивши з мене неймовірну ціну, щасливо довезла мене на двірець три хвилини перед від'їздом поспішного поїзду.

Нарешті бачу його перед собою.

Плужник? Мабуть, він, але подвійні в золоті очі, лисина, що делікатно глянула з-під твердяка, надуте, ніби перебільшене обличчя, – все це здавалося мені чужим. Щоки, що горіли, як горить кухоль свіжого пива, та заковане у твердий пребілий комір підборіддя й такаж потилиця злорадно сплюгавили той колись клясично чудовий образ.

Обіймались, ніби двигали бахматі кулі. Сяючі його окуляри, пара золотих зубів, краватка, а особливо ядерна перлина в ній, кричали бажанням подобатись. На череві хвилювався золотий брелок годинника (серце, пронизане зернятком рубіну). Гармонію доповнила солідна пані зі здоровезним псом на плетеному шнурочку. А на ній леопардова шкіра...

"Моя дружина", – це лише просте речення аж надто личило тій пані. Мої уста тріпотливо й побожно торкнулися її рукавиці. Не менше уваги

уділив я також і псові, що носив горду назву – Тиран і так вимахував своїм хвостиськом, що викликав справжнє зворушення не лише у "моєї дружини", а також у товстющої перекупки у чорному одязі, що стояла біля нас з плетеним кошиком на руці.

По знайомству з панею і Тираном, мій приятель вказав на чепурну зелену лімузину. Вона ледве вмістила наше товариство, з якого виділявся гордий Тиран... Сонце тим часом сповзло за стару, оброслу мохом, стріху жидівської синагоги. Осінь нічого, крім холоднечі, не обіцяла, а тому, опинившись у сальоні мого приятеля, я відчув і достойно оцінив усі здобутки сучасної цивілізації.

Перш усього – освітлення. П'ять, матового скла, куль зливою електрики стлумили остаточно кволість згасаючого осіннього дня. Фотелі, піяніно, тяжкі малюнки, запах кольонської води, воску свіжонатертого паркету, пса – все це творило особливий настрій "благоденствія", ситости.

Я не дивився на ніщо, але бачив усе. Наше товариство розсілося у фотелях, задиміло, загомоніло. Центром загальної уваги був Тиран, який виразно співчував нашому захопленню. Довідався я швидко і коротко всю його біографію та про сварку між подружжям за його назву. Вона бажала охрестити його іменем одного з найсильніших диктаторів Євразії, але він рішуче спротивився. Назвали Тиран, і справа покінчена. Довідався я також докладно про стан його здоров'я. Показується, що часто хворіє нежитом, а тому доводиться витратити на ліки, "лікаря", а тепер же ж криза. Ну, але вже, слава Богу, йому легше. Три дні тримали бідолаху в кімнаті з обв'язаною шиєю. "Ти! ти! ти!" – і пані приятеля не витримала, щоб не кинутися до Тирана і не зчавити його шиї так, що той аж зойкнув.

Уважно і достойно, наповнений гарячим співчуттям, вислухав я болі і скорботи вельмишановної господині. А тим часом у сусідній кімнаті забілів стіл, вкрився порцеляною та кришталем, постала і заблищала верхівкою пляшка з виразним мадярським значком.

Почався урочистий похід. Моя непоказна постать оздобила почесне місце при столі, і запрацювали ножі та вилки. Рідина у пляшці чудесно освітила наші натовлені думи, і вони випурхували з уст метеликами. Смажені курчата, бараболяна салата – все це давало безліч розкішних невичерпаних тем... І коли нараз, притишуючи криштальний звук чарок, увірвався до їдальні буревій увертюри з "Кармен", я аж тоді помітив його величність радіо "Тітан", що досить скромно примістилося на дубовому, заставленому кришталем комоді.

Розмова ущухла. Кров сіпала скронями. З серця динамітом рвались все нові і нові спогади. Вони росли і розростались до надзвичайної величі. Коло ніг господині дому розтягнувся, припавши черевом до килиму, Тиран. Великі його чорні, подібні на засмалені головні, лапи, далеко витягнуті вперед. Над ним падькалася його ласкава пані і рабиня, подаючи йому час від часу кращі кусники зі стола.

У моїх очах замигали різнобарвні – чорні, червоні, сині круги, які, мов на воді, з'являлися і швидко розбігалися до стін. У нутрі щось бунтувалося, але музика, що виривалася з уст безустого мертвого предмету, гнобила мій бунт, затопляла і обезвладнювала ворохобні, повні нервів і живої крові, почуття.

Мимохіть погляд спинився на лисині похиленої голови товариша. Вона нагадала мені череп, бачений у якомусь музеї. Світло електрики відбивалося від її лискучої поверхні. Ледве помітні синяві жилки, ніби сітка дрогованого посуду, витримували її цілість.

Все те, що пошкодували мільйони смертей, що може бути знищене одним непомітним дотиком мікроскопічної істоти, все, що викликає подив незбагнутої мудрости величнього творця – знаходиться у тій посудині. Час оголив її. До і як розсипалися ті буйні, вихрясті кучері? Зате родилися кришталь, порцеляна, фотелі, килими, дружина і Тиран. Воістину дивовижний у своїй ґеніяльності той химерник, що одночасно відкриває браму найстрашнішого пекла, а після цього вершить наш тихий райок, – картину дійсної казки зі змієм і левом.

Ну, розуміється... Не маю права тепер викликати спогадів із часів, коли подібні черепа лускали, мов горіхи, розбризкуючи по землі таку безліч недовершених райків. На те родилися творці "Карменів", щоби глушити запахи розбеханої людської утроби і стирати слід барви, що символізує страждання. Привіт і шана вам, величні! Навіть Тиран, помахуючи тяжезним хвостиськом, більш ніж проречисто заявляє собачим поглядом своє душевне вдовілля! Широко, ніби бажаючи її роздерти, роззявляє він зрідка свою пащеку, лютуючи, що з неї, крім безглузлого скавуління, не вирветься ні одне слово.

Зате мені аж надто кортіло влізти в душу мого товариша, щоб покопирсатися там у тім залежанім архівнім матеріалі, який накопичив довгий час нашої розлуки. Хотілося знати, чи лишилися там хоч сліди того, чим жили тоді, коли над нами сів і реготався сам Сатана у своїй пекельній величі. Але не міг. Чув ніяковість, недоладність подібного сентименту.

Ми перейшли назад у сальон, пірнули в животи фотелів і, озброєні бронзовими цигарами, вибухали клубами диму, що наповнив нас і кімнату. Опісля почали уривану, незмістову розмову. Пес і дружина зникли. Радіо втихло. Але мені здавалося, що сидимо в затишному переділі океанського пароплаву, який, повільно хитаючись, несе нас по гребенях прудких хвиль до невідомих екзотичних берегів. Чув, як тяжко підіймалася і опускалась під нами безодня, бачив, як у глибині чорно-синього склепіння горіли прудкі бриліантові зорі, як з'являлися то зникали чорні обриси далеких обтиканих патлатими пальмами берегів.

Відчув навіть дихання розжареної атмосфери, що натискала на океан, підіймала отари хмар і гнала їх, мов ворохобні думи ґенія, навколо земної кулі.

Ми розмовляли так до пів одинацятої... Увійшла господиня і заявила, що в білих горах перин на мене давно вже чекає спокійний і солодкий сон.

Прощаюся на добраніч. Кімната, призначена для мене на спальню, ніщо інше, як робітня мого приятеля. Тяжкий до писання стіл. Телефон і машинка. Збоку велика, брунатної барви шафа, набита книжками.

Стоси паперу і грубі томи державних законів розложені на поличках. Вікна завішені важкими ґардинами.

Моє леговисько нагадувало буйно розбиту снігово-білу колесницю, що має відвезти мене в країну чудових мрій. Приятель, який привів мене до місця відпочинку, на мою заувагу, що йому досить всміхнулося щастя, яке ми колись вважали щербатим, махнув байдуже рукою... "Ет, мовляв, усе те пусте!"

– Але ж ти всім задоволений?... – сказав я, дивлячись у його налите обличчя.

– Безперечно. Одначе...

– Одначе бракує тобі знаєш чого?...

– Ну?

– Спадкоємців...

Усмішка його не казала нічого доброго. Заявив, що при сучасній "кон'юктурі" це великий люксус, на який рідко хто собі дозволить...

– Як то? Ти ж, здається...

– Так. Здається... Це все лише здається. Але все те непостійне... Все те на піску. Маленька зміна повітря, і все к чорту...

– Ти песиміст... Кому, як не тобі...

– Що ж, – перебив він і розвів руками. – Життя каже... Усе тут, що бачиш, це і є щось постійне. Меблі, бібліотечка...

– Так. Бібліотечка твоя дійсно... Признатися, здивувала. При сучасній кон'юктурі психо-наставлення... Ти, видно, не цураєшся розмови з музами...

– Ну. Не так особливо. Не маю часу. Занятий. Ну, але добраніч. Завтра рано їду до бюро, і ти можеш собі преспокійно відпочивати досхочу. Почувай себе як дома.

Розпрощалися. Залишившись на самоті, не хотів я відразу в постіль. Підійшов до вмивальника, глянув у велике дзеркало, звідки визвірилося на мене футуристичне обличчя, оздоблене червоними плямами. Усе випите та з'їджене впливало на нерви. Помив я зуби, підійшов до шафи з бібліотечкою. Через шкляні двері дивилися купи неоправлених книг і брошур, а за ними лавами, мов вояки, струнко стояли елегантні томики в чорних шкіряних оправах. Тиснені золотом імена Ґете, Шекспіра і їм подібних дивилися на мене і спокушали. Взяти в руку, зважитись і прочитати хоч один рядок.

Проклятий злісний біс, нікчемний і злочинний, підбив мене відхилити дверцята шафи, які, як на то те, не були замкнені. Перебравши стоси брошур, знайшов між ними лише ілюстровані "маґазіни" та невибагливі романчики, які купують на залізничних двірцях. – Ну, думаю. Це жіноче... Сягнув рукою за новеньким томиком, що стояв у глибині...

І тут... Мене охопив страх і ніяковість... Бібліотечка та... була лиш... деревляна!

І тоді для мене ясно стало все. Песимізм мого товариша не був безпідставний. Закривши швидко шафу деревляних манекенів, здавалось, що я попав між мертвяків. Миттю зник усей настрій, яскравість... Дихання мертвої доби відчувалося на кожному предметі. А

коли я поклався і гойдався на поверхні кружливих хвиль моєї постелі, то переді мною виразно сторчала препогана беззуба маска іронії.

Вночі у мене виникла невідложна необхідність залагодити у себе дома важні справи, і на другий день, у вісім годин ранку, я від'їхав.

Розбита богиня

Улас Самчук

Ви пам'ятаєте, мабуть, у своєму житті не одну весну чи осінь, коли душа ваша починала вагітніти, ширитися, мучити вас великим неспокоєм, готова щохвилини вирватися із своїх берегів та обернутися в небувало-могутню повінь.

І ви ставали тоді химерити. Ви прагнули визволитися з тісних обіймів чотирьох запліснявілих стін вашої обридливої кімнати та вирватися на широкий простір, щоб зухвало, з цигаркою в зубах, ступати через ліси, гори, степи і моря.

Боже, яке там п'янке повітря! А барви, а небо! А які хмари!

Таку осінь, признатися, пережив і я. Пережив не одну і не дві. Пережив їх кільканадцять але одна з них відрізняється від решти особливим виразом синіх очей, стрункістю постави і звинним плястичним танцем легких, в сандалах, ніг, по шелестливих відтінках калинового листу.

Калина тоді завчасу налилася. Вітри патлали золочені кучері садів закохано. Каштани розсипали своє насіння щиро, а дикий виноград на ґанках і стріхах домів нагадував полум'ясту пожежу.

Все, що говорили про мене мої знайомі – брехня. Я ніколи не був ненависником жінок. Я ніколи не глузував з них. Як також ніколи не нехтував їх гамірним сорокатим товариством.

А те, що відзивався про них не досить чемно, що уникав (а це не значить нехтувати) їх зустрічі, що відразу, замість цигарки, почав курити коротку англійську люлечку і що нарешті не радо зустрічався з деякими примірниками зухвалих бельбасів на подобу Гриця Чорного, – це ж, Боже мій, так природно і так зрозуміло.

Бо ж ви лишень уявіть: усі жінки, що заслуговують на цю ефімерну (даруйте за дикий вислів) назву, володіють переважно надто вишуканим погруддям, надто соковитими устами, переборщено п'янкими очима з поглядом, від котрого зароджується і зріє у вас кохання із швидкістю тропічної епідемії. До того всі вони подібні то на крикливо цвітучу весну, то на жагуче пристрасне літо з чорними ягідьми і жовтим тяжким колосом, то знов на осінь з очима, де тонуть і переливаються в луну тони жалібної скрипки, а у фалдах золотої її габи шелестить тирса і зірваний лист діброви. Вони химерні, мов діти, вибагливі, мов кокаїніст, і жорстокі, мов звірі. Вони люблять гамір солодких слів, ляск оваційних оплесків, вирву музичних дисонансів, легіт таємничого обарвленого світла, полиск лякового взуття і дотик дбайливо голеної щоки.

Заграє лиш танго, – вони звиваються зміями, гнуться дикими лозами, в'ються п'янким хмелем. Коли люблять – вони кусають, мов пантери, жорстоко тиранять свою жертву і ллють при тому ріки пекучих сліз. І як?... Як ненавидіти їх? Тих котят, пантерок, тигриць? Як не бажати їх вибагливо-вишуканих тортур? Як не впитись міцним запахом грудей, чадом уст, музикою очей і волосся.

А мій приятель Гриць Чорний, власник величньої, майже урочистої, постави і такого самого баритону, іншої від мене думки про них. Назви, якими я оздобив тут прекрасну половину, замінені у нього на "бабе, дівчаточок, матеріал на коханок". І він має на це право. Його всі знають як завзятушого женофіла. Через його м'язисті руки за одну тільки весну

проходить їх кілька, і то тільки гнучких і чорнооких. Коли він виступає на сцені повітового театру, стіни і вікна тремтять в унісон серцям красунь. Його опанцирені пребілою маніжкою груди родять так само легко громи, як жіночі уста поцілунки. І він сміливо збирає заслужене дорідне жниво, повний віри і безпосереднього внутрішнього переконання у свою непереможну правоту.

Товариство? Так. Для нього воно самим Господом Богом створене. Риба у воді не відчуває більшої насолоди, як мій шановний приятель у товаристві. Його всі кличуть зменшеними іменами. Його прізвище на програмах усіх забав повітового містечка. Його світлини переходять з рук до рук, і тільки ледь помітні плямки на них могли б відхилити краєчок таємниці жагучих, ніким непідглянутих відчужень, що разом з гарячими, мов пунш, устами, переносяться легким подихом на безчутливий папір.

І після того спробуйте, будь ласка, виставити щось рівнозначне від себе. Спробуйте, наприклад, захопити когось вашою скромною, надто екзотизованою особою, з нікчемним голосом, із носом, який може хіба конкурувати з клясичним носом шимпанза. Товариство для вас забобон, купа наолієних льовелєсів, що виставляють себе на показ разом з ляковими шлапаками і наймодернішими краватками. Вас мало цікавлять біжучі сплітки. Ви не встигаєте вчас підхоплювати останні дотепи пана "Сатирикона". Ви настовбурчено, мов кактус, поважні, і кожний порожній фотель цілком пристойно відіграє вашу роль – члена блискучого товариства.

Однак підкреслюю, все це не значить, що я ненавиджу жінок. О, далеко ні! Моя коротка англійська люлечка найкращий тому доказ. Ви не раз помічали, як задавакувато і цупко стирчить і підшкварує вона в моїх бездоганних зубах. А голова моя... О, ні. Вона й не думає хилитися долі. Вона на надто добрих в'язах для того, щоб хилитися. Навіть мої черевики і потертий ґумак зовсім достойно доповнюють цілість образу пензля модерного маляра, що не страждає на вибагливість сюжету.

Ви глибоко помиляєтесь теж, коли вважаєте, що я "не люблю виступати", що тичу себе у всяку діру, аби лиш з очей, що на забавах лізу в найбільший натовп, топчу людей по ногах, а опісля з глибокого темного кута люблюся лебединими грудьми Гриця Чорного та впиваюся вібруванням його демонічного голосу.

Ні. Сто раз ні! Ви, мабуть, не мали нагоди бачити мене в часі мого найбільшого піднесення, а тому звідки вам знати, які думи шугають в моїй, назверх скромній голові, які лілеї квітнуть у моїх яскинях душі і що за кров обмиває моє маленьке, але пружне серце? Я теж і славу люблю. Люблю її пристрасно, свято, і дарма недоріки Гриці так вперто намагаються своїми баритонами закричати мою любов до неї.

Правда, я ніколи не мав на собі білої твердої макітки, але це є найкращим показником мого безмежного нахабства вступати в бій з крохмальними традиціями добрих прачок та сальонових панів... Це мій мінус, розумію... Зате варто мені піднятися з міста на гори, пройти схилом попід березовим гайком, минути каштанову алею до великого зрубу та зупинитися на пам'ятній скелі, як з мене у всій своїй всемогутній красі виступає великий артист. Мені тоді байдуже, хто мене слухає. Я чую в собі стільки сміливості, що готов хоч перед цілою Європою виступати. Я навіть не червонію. Хай слухають! Хай слухають всі моїх безплатних пісень. Хай слухають пні, дерева, онта оббита громами сосна, настовбурчені камені. Я їм співаю від найщирішої душі і почуваюсь рівним богам пісні.

А скінчивши свою пісню пісень, я досить довго слухаю буревійні оплески і з гордо піднятим чолом, розсилаючи всім довкола безліч усмішок, вертаюся до себе.

Хай тоді свobodно заходить до мене Гриць Чорний. Я можу поблажливо поляскати його рам'я, не дивлячись на всі його барвлені і небарвлені приятельки.

Тієї золотої осені, яка відрізняється від решти синьою глибиною іскристих очей, мені трапилося побувати в одному селі. Воно було віддалене від нашого містечка десятьома кілометрами. Саме допіли ядерні сині сливи і лущилися волоські горіхи. Вони надто коштовно здобили непоказні хатки села. Повні чарин налитих по вінця соняшних соків вливалися безплатно в мої груди. Вагітні плодами яблуні рожевілися, мов дівочі розціловані щоки.

Серед тих слив і яблунь зустрів я Ліду. Це міщанське ім'я не можна замінити псевдонімом. Воно звучало б інакше, підроблено. Називаю її так, як почув я його того дня, коли "вона", обтяжена кошем синіх, повних і соковитих слив, підійшла і запропонувала "спробувати".

Відчув, що зі мною говорить богиня. Богиня саду, соняшного проміння і молодости. Її непідроблено сині очі, – синіші неба і зрілих слив, – горіли бажанням, сміхом і пристрастю. Стан її... – такий буває лиш у лілей та конвалій. Спочатку страшно було дивитися. Хотілося тікати, сховатися під гілля яблуні. Хотілося крикнути, прохаючи рятунку.

Але в той саме час в мені виразно прокинувся мій другий "я" – артист. Ах, треба було вам послухати його!

Мало того, що він не злякався, що не згорнувся, як то зі мною бува, равликом, що скоштував слив. Ні. Він ще й усміхнувся. Він до чорта зручно підхопив кілька зовсім дотепних речень, в яких плястично й вип'ято можна було відчути важенький доказ справжнього захоплення. Вона хлинула на нього всю глибину своїх синіх віч, і з уст її метнувся такий дзвінкий регіт, що аж яблуні моторно похитнулися.

Артист мій не почувався надхнено, свobodно. Він увесь нап'явсь, ніби тятива, і з уст його виривалися буревії сонат. Він бачив її вже наскрізь, і серденько, – те свавільне і дикувате, затріпотіло перший раз у ледь помітних срібних тенетах, накинених вправною і зручною рукою.

А вечором, мов раб у кайданах, відчув неймовірний тягар розлуки. Поніс з собою в густу темноту ночі гарячі дотики долоні і невиразні зариси її грудей та обличчя. Крок за кроком здобував віддалення, обертаючи в напруженій уяві божевільно хороший сюжет небувалого ще твору. Нервові пальці мої торкалися шорсткої поверхні найдорожчого мармуру... Любовно, майже в екстазі, розпочав я різьбу свого кольоса, якому місце дав у власному серці. Твір мій родився в жорстоких муках. Я викидав від себе свій розжарений мозок і вкладав його в холодний твердий мармур... В його жили я щиро перелив свою кров, не жаліючи ні одної її краплі. Нащо мені мої нерви? На! Візьми їх – ти, моя жорстока і болюча богине. І я віддав їх. Віддав, бо мусів, бо хотів, бо треба було.

А коли перемиг десятикільметровий простір і опинився в своїй мушлі — сірій і кам'янотяжкій, я вже не був сам. Зі мною, в мені, коло мене невідступно стояла вирізьблена моя богиня – величчя у своїй неувяній красі і силі.

Після того не раз вечорами доводилося мені йти до села, але гадаєте, що воно знаходилося для мене у віддалі десяти кілометрів? Думаєте, що не було це для мене віддалення рівне вашій щоденній вечірній прогульці? Думаєте, що ноги мої не були вдячні небові, що мають таку непомірну ласку носити мене, мого артиста і мою богиню, ніби на крилах туди й назад за одну ніч, шкодуючи, що це страшенно близько, що вони не роблять замість десяти сто, тисячі кілометрів.

Треба бути наївним і недотепою, щоб щось подібне допустити. Кожна така дорога була для мого артиста лиш вправою, а для мене часом, в який я все ще удосконалював різні деталі мого божеського твору. Вона стала для мене цілим світом. Мій артист співав їй свої великі пісні, а вона зачаровано слухала їх. З кожним днем, з кожною мандрівкою моя богиня з яблуневого саду все більше і більше опановувала моїм всесвітом із усіма його сузір'ями, планетами. Вона стала для мене найціннішою частиною мене самого, і я вже не в силі був уявити собі свого існування, якби вона не займала місця на престолі мого великого царства.

Але я допустився одного великого гріха. Допустився його в розгарі моєї страшної любови, яка зжерла і зотлила мої думки, волю і гнучкість м'язів. Дуже часто обличчя моє уявляло якусь огидну маску кирпатого сатира, з баранячими очима, ноги злочинно підгиналися, руки опадали, тремтіли, і треба було надзвичайних зусиль, щоб я міг здвигнути їх багатокільові розжарені долоні. Вони боялися піднятися. Вони могли б задушити і спалити в обіймах навіть камінь, якби лише відважився обняти його.

І все-таки гріх стався. Одного разу, в перших днях жовтня, коли вечори ще були досить теплі і досить пахучі, коли на полях лежали ще вродисті жовті гарбузи, в садах облітали яблука і особливо пахнув привабою тонкий серпик молодика-місяця, – ми пішли на прохід.

Ми йшли поволі і довго. Село, городи, поля – все це тьмяною панорамою проплило повз нас, а перед нами широко розп'яв обійми величний простір. Молодик горів. Зорі сипалися пригоршнями. Язик мій і її німів, слів бракнуло, і стало між нами тяжке, болюче, повне приваб напруження, яке боролось з двома рівнозначними силами.

Я виразно чув у собі тремтіння кожного нерву. Я був увесь бренючим, струнним інструментом, по котрому в безладді гатили, його силуючи весь час дико бреніти. Ми бажали одне одного, бажали зазнати солодощів першого цілунку і разом боялися цього. Особливо боявся я. Але я прагнув цього, прагнув усім єством.

Навіть зайшла розмова за молодий місяць. Побачивши його вперше, треба цілуватися. Це, уявіть, виговорила вона, сама... Виговорила боязко, ніяково, але я відчув великий страх, страх дикого мужчини, якого ловлять, щоб закувати в кайдани неволі.

І гріх стався. Я її... не поцілував. Прощаючись тієї ночі, вона не ховала свого незадоволення.

Я глибоко відчував свою вину, але Боже! Як? Скажіть, як я міг поцілувати її? Я розумію, що я зле зробив. Розумію до болю нервів під нігтями пальців, але ж, уявіть, як міг її цілувати? Пригадайте мої невдячні ноги. Пригадайте стокільові, гарячі, мов розжарені чавуни, долоні. Уявіть, що сталося би з моїм диким, повним пекучих випарів, серцем. Повірте мені, і даруйте! Я не міг, їй-Богу, не міг. Не міг, бо я задушив би її там на тому місці. Земля під нами напевно провалилась би, і пекельний огонь зжер би нас обох.

Осінь минула непомітно. Вражіння моєї ганьби дещо стерлося, і я далі носив у серці свою богиню. Дійшло до того, що вона навідала мене... Раз, другий. Пригадую один м'який, мов вата, день, коли перший раз стелився сніжок.

Вона прийшла до мене несподівано, надвечір. Я читав якісь безглузді вірші, показував дикі малюнки незнаних авторів. Мій артист входив саме в ролю, як у двері хтось застукав.

На моє "прошу" з'явився Гриць Чорний. Він приніс мені програмку нової вечірки. Його ім'я значилося на ній грубими літерами. Присутність моєї гості дещо зніяковіла його. Вона говорила сміливо і безпосередньо, і вже по короткому часі мій артист почав награвати трагікомічну ролю. Дивно, як стало повно в моїй кімнаті від Гриця Чорного. Моя гостя, я, мій артист і навіть мої непоказні меблі звернулися обличчями до нього. Його голос звучав лунко. Він вникав у все певно, сміливо, неухильно.

Гриць дав також Ліді свою програмку. Я власним пальцем, з підкресленою увагою вказав їй те знамените ім'я, обдарувавши одночасно його безліччю компліментів. Вона прочитала і заявила:

– Ну, прийду...

Проводячи її десь коло одинадцятої на двірець, мій артист догравав свою трагічну ролю. Вели її я і Гриць. Я справа, він зліва. Йдучи досить

швидким кроком, я помічав, що теплота її тіла з мого боку зменшується. Її голова, яку я бачив увесь час у профіль, тягнулася все вліво, і мені доводилося говорити тільки з її щокою. Вертаючись з Грицем назад, він не без вдовolenня зазначував:

– Та-ак. У тебе смак незлий. Де ти її таку підчепив?

У мене бракнуло слів для відповіді. Якби він знав, як божевільно прагнув я розбити його вперте випнуте підборіддя і м'які тонкі вуста! Але хіба я був зроджений для того, щоб розбивати? Я волів лише творити, різьбити, будувати замки навіть з мрій і то в таких висотах, куди не сягнути Грицеві Чорному з його нахабно випнутим підборіддям.

Після знаного балю-вечора вернувся я сам додому. Чи була вона? О, розуміється. Була. Така вся рожева, прозора, легка, як це завжди бувають провінційні красуні на перших баях. Я навіть не сподівався, що вона так розкішно витанцьовуватиме танго. Здавалося, вона родилась для нього. Сам Гриць Чорний, зійшовши зі сцени, повів її в танець, а мій артист трагічно радів, сміявся, і після кожного закінчення танцю, коли вони теплі, зарожевлені верталися до мене, я розпливався у вдячності перед своїм приятелем. Мої ноги ніколи не змогли б танцювати танго. Вони не чули ритму. Вони були самі ритмом.

Нарешті, після одного танцю, вони не вернулися до мене. Я оглядався на всі боки, бентежився. Цілу довгу перерву провів я, перевіряючи себе, а коли заграла музика, вони знов виринули на хвилях її згуків. Вглядівши її, у мені щось ніби урвалося. Я виразно відчув біль, спричинений моєю мармуровою богинею, якій дав місце у серці. До цього часу я чув лиш тягар, але болю – ні. Тепер же вона стирчала у нім, мов скалка ґранати, а коли випадково я помітив їх тіні у півтемному сальоні, відчув неймовірну втому.

Захотілося вийти, а зробивши лиш кілька кроків до виходу, мимохіть опинився коло ґардероби, механічно напнув плащ і, описуючи вісімки,

поплив. Морозне повітря досить довго втримувало в мені мою свідомість. Дорога підо мною гнулася, мов з кертин. Будинки все ще витанцьовували танго і хилились один до одного. Дерева гнулися, ніби з гуми. У мені один по одному, з болючим зойком, рвалися нерви, а як і коли вернувся я додому, не пам'ятаю.

Дівчино моя, далека, незабута! Дівчино з яблуневого саду, зрум'яніла від сонця, з глибиною синього неба в очах! Тиняючись далекими світам, змагаючись зі свавільним, мов куртизана, життям, оплачуючи кожний крок вперед надмірною впертістю, я круто зі скреготом зубів трошив у собі всі рештки юнацьких сентиментів. Але один з них – найбільший і найболючіший, свято хороню перед навалами хвиль часу. Цей сентимент – ти! Ти далека, завжди чужа, завжди загадкова, завжди бажана! Ти, що родилась під покрівлею могутнього неба моєї найкращої із країн. Ти, що в'яжеш мене спомином про неї, що ніколи не любила ні мене, ні її – не любила так, як любить Бог і ненавидить Сатана. Але я люблю тебе, люблю через неї – мою країну, вкрадену у мене, зґвалтовану і оплюгавлену.

Може, тебе вже нема. Може, лиця твої зчорніли, вилились очі, сміх навек розсипався й завмер у просторах. Але я глибоко вірю, що країна моя родила ще таку, як ти, таку рожевоощоку і синьооку. І коли вона де-небудь є, коли цвіте і співає пісні, коли любить весну, плете вінки і зриває сині сливи, я не хочу, щоб вона думала про мене зле. Все, що казали про мене мої знайомі – брехня. Я ніколи не був женоненависним.

Де ж Ліда? Ліда? Моя Богиня, яку вимріяв, вирізьбив з найкращого мармуру, влив їй душу і помістив у серці своїм?

Після першого балю, на якому вона танцювала танго, довго, аж до весни, не бачив я її. Чи сердився на неї? За що? За те, що вона впилася баритоном Гриця, хвилями танго і блиском його очей?

Треба бути підлим, щоб сердитися за це. Ні. Я не сердився. Навпаки. Вона стала для мене ще більш бажаною. Святість її зросла, а серце моє коли й боліло, то що значить цей біль в порівнанні з величиною її святости.

Та одного весняного дня... Саме сонце так гріло. Напередодні я вже через вікно своєї кімнати бачив молодика і безліч зір. Я дивився на них і чув у серці богиню. Рано встав і, переслідуваний неспокоєм, гасав по обновленому весною містечку.

І дерева гнулися тонами, і хрести золоті горіли в блакиті, і голуби білі, срібні і чорні воркотали та купалися в соняшнім промінні.

Згадав Гриця і думаю: чому я ненавиджу Гриця? Чому я лютую на Гриця? Невже тільки за те, що у нього дужий голос і вип'яте підборіддя? Хіба ж я не більший, не сильніший від нього? Хіба ж він – Гриць Чорний, мій приятель, вміє так розкішно курити люлечку, так талановито мовчати в товаристві і так тішитися голубами? За що ж я на нього серджуся?

Звернув за ріг і покопирсаним хідничком попід довгим рядом каштанів із щойно розвинутими, ще липкими листочками, весело пішов до Гриця. Прийду, стисну руку, ввіллю йому поглядом любов, попрошу:

– Даруй, Грицю! Любий, дорогий Товаришу! Давай знов спільно читатимемо Тичину.

А він широко засміється, поблажливо (він завжди краще від мене розумів Тичину) подивиться на мене, витягне "Соняшні кларнети".

І сонце, і голуби, і отруби фанфар. На деякий час, поки Гриць Чорний урочисто тримає у своїй білій, з довгими тонкими пальцями руці цю книжечку, я не слухаю ні Тичини, ні фанфар. Мій погляд лізе по довгих його пальцях, обмазує кожну шпоньку його чохла, любується станом, чолом, носом. Волосся чорне, хвилясте, хильнулося назад і застигло. Чоло рівне, високе підтяте бровами дбайливо і розраховано. Як приємно,

як дуже приємно, що Гриць мій товариш... мій приятель. Коли б я був Грицем, я ніколи не був би моїм товаришем. Хіба ж він мені рівня?

Йшов і думав. Хідник, побиті камені під ногами, каштани. Сюдою не їздили ні авто, ні трамваї. Це велике місто. А все-таки тут і хідники, і числа на будинках, і тонка панночка з парасолькою. Не тільки він, але й я був здивований. У нього застав Ліду. Вона сиділа на канапі блідувата, спокійна, дещо вилиняла. Коли подавав я їй обидві руки, вона встала. Я почувався навіженим, ніби щойно з потягу, який привіз мене з далекого краю на Україну. Хто б не вчитав у моїх очах радості, щастя, захоплення? Кожний предмет викликав буревій бажання обняти його. Лідині, порвані на пальчиках, рукавички, і ці розцілювати хочеться.

Гриць узяв мою гарячу руку, тріпнув нею. Він був, видно, збентежений, бо зараз відняв її і заховав у кишеню, так саме, як і ліву. Він ані не сміявся зі мною. Чоло хмуре, ніздрі носа нервуються.

– Чого ти не сядеш, – майже крикнув він Ліді. Вона якось крадькома, нето всміхалася, не то збиралася заплакати, і стояла...

– Сядь! Чуєш?... Раз, два, три – ступив до неї такими впертими кроками, ніби вона мала втекти. Але вона лише відступила від канапи і стала під стіною. Тоді він, суворий і рівний, не виймаючи з кишень рук і не вважаючи на мене, підійшов щільно до неї і припер її своїм животом до стіни.

Я остовпів. Моя Ліда, та, яку я боявся навіть поцілювати, та, якої різьблену богиню свято ношу в серці, та сама горда, свавільна Ліда, вона навіть не думала робити якийсь спротив. Вона не вирвалася, не розсердилася; не крикнула голосом, повним жагучого гніву: "Нахабо! Геть! Геть від мене з твоїм осоружним животом! Не смій торкатися!"

Ні. Цього не сталося. Більше того. Замість того він ще кричав на неї. Вона за щось винна була. Вона майже залякано дивилася на нього, а

опісля (хай тріснуть мої очі) я помітив, що з її колись небесно-синіх глибин зненацька викотилися і розсипалися по лицях великі сльозини. Вони котилися поквапом і, вирвавшись, падали. Падали скрізь: на груди, на живіт Гриця, бо рук він так і не видобув з кишені.

Я ж усе ще лиш дивився. Груді твердніли прикрим бажанням. Очі все більшали, і в них зажарили вовчі огники. Зрошений дівочими слізьми, Гриць дещо видно, розм'як. Він зволив дістати з кишені одну свою ліву руку і незграбно лівшуном ляснув її злегка кілька разів по засльозеній щоці.

– Стій! – вереснув я, згрибнувши в кулак карк приятеля. Передня шпонька його комірця відразу тріснула. Він сіпнувся назад і розкрячився.

В той час друга моя долоня зі зручністю акробата цяпнула і зім'яла в кулаці все його причиндалля спереду, починаючи від шовкової кравати до білої шкіри грудей виключно.

– За що ти її?! – труснув я ним.

Він запручався. Він протестував. Я не смію втручатися в його "особисті справи". Чорт бери всі особисті справи. Мій кулак, який ніколи не відзначався скромністю моєї душі, майже любовно торкнувся його щелепів. Він крикнув і досить швидко клякнув додолу. Я ніколи й не сподівався, що він ані не спробує борикатися зі мною.

Перед моїм розжареним, лютим, осатанілим обличчям мигнула Ліда. Вона, видно, кинулася боронити нас. Я глянув на неї, глянув мигцем, побіжно. Глянув, як дивляться на ображених, на калік, на жебраків. Жаль пронизав моє серце і раптом з болем і зойком розбив, знищив там мою виплекану, горду богиню.

Пригадую, вирвався я з цієї хати, як вириваються заспані посеред несподіваної пожежі. Весна линула на мене хвилю свого сильного життя,

і я відчув неймовірну міць. Хотілося зупинитися і полюбуватися собою. Очайдушні зойки мого порваного сентименту ревіли ще в ухах, але назустріч перлася буревійна симфонія величньої, зоряної ночі. Твердо, кам'яно дудніла під ногами земля і, відбігши далеко, під розлогі соковиті каштани, перший раз по довгому і болючому часі, з насолодою закурив я свою задавакувату люлечку.

Авс-фін

Улас Самчук

Всі дні свого життя професор занятий, професор метушиться, професор нервується й лютує. Його покопирсане негодами обличчя кричить широтою простору, безцільністю думки, сарказмом горбуна, якому здається, що він тільки й на те створений, щоб приймати та вилучати їдкі дотепи, словесну боротьбу, плітки найріжноманітнішого роду, властивостей і значінь.

Але його сьогоднішній спокій навіть йому самому видавався підозрілим і турботним. Кімната, стіл. На столі череватий із фосфоричними цифрами годинник з одчаєм достукує одинадцятку. Значить, ніч, сон, значить, ліхтарі на вулиці.

Але професор не спить. Сидить, перед ним стіл, під столом ноги, на столі "Вітер з України", стоси брошур, паперів. Зверху, з силою двадцяти свічок, ллється на лисину електрика.

Читав. Змерзли коліна. Змерзли тонкі сухі пальці ніг і рук. "Дощова сила в липах, перед пероном у чорній клубковатій пільмі, ковтала"... Тьху! Бий тебе сила Божа! Теж пише! – І відложив на купу вже відложених і недочитаних паперів, навіть не закривши книжки.

Перед очима "Вітер з України" – купа тушованого степу і бузова, подібна на сонного кота, хмара, пробита трьома мечами тонких зігнутих

топіль. "Хвотуризм", безглуздя, але думка клубом вирує під черепом, виринається й летить, летить дикою хмарою, гнана футуризмом вітру. Взяв у руку самопис.

Слинить і плює чорнилом. На тонкому перебивному куснику паперу кладуться, наперекір усьому, завзяті рядки задавакуватих літер. Стареча волохата рука виводить втому очей, зморшки широкого чола. Спомини ринуть із глибин, спомини рожеві, зелені, прозорі, мов дощові баньки, легкі й свавільні. Дитинство. Спомини-базьки, мов степові огері, жовті, згарані й червоні. Юнацтво. Спомини – кусні граніту, піраміди, сфінкси – йдуть, йдуть взад у вічність, у безвість, пахнуть згаром, потом, димом вибухлого ґранату...

Пише: дитинство, степ, білий кінь. Хутір, окутаний ватою вишневого цвіту, на обрію сталева смуга діброви, і місяць зноситься на співах нічліжан соловіїв та іржанню степового коня. Сонце давно, великою краплею крові, сплило по мармурі склепіння і всякнуло у товстий чорнозем.

Він ще стрибун-хлопчина – прудкі ноги і синій прозорий погляд. Із степу котиться пісня. Драпався на спину коня, прилипав до гриви і пер навзаводи куряною дорогою, між стінами зеленої пшениці. Йдуть і співають дівки – смажені, гартовані, литі з кращого дзвінкого металю.

Вітер сипле в обличчя мушню, на обрію вигулькують верхи топіль, тушованих на тлі барви червоного вина. Там захід. Дзвінкий, тонкий і гострий. Лани вигинають котячі спini і плигають лінивими стрибками. Сяйво місяця лудить міддю лани, дівчат, вершника.

І ще згадував босі ноги у репинах, очкувату гадючку, яку бачив, боявся і бив до смерти вербовим сухим дрюком. Гади́на звивалася, підстибувала, врешті зів'яла... Чув вдовolenня, нерви опадали, відходив у степ, вертівся, довго шукаючи кращого місця, і бухнув на м'яку тирсу межі, лежав догори, сопів, як ситий звір.

Наганялась велетенська хмара. З-поза діброви виривалися патлаті чорні коні, мчались по небі й розливалися. І ставало воно сірою грифлевою дошкою, на якій хтось сердитий блискавично креслив і стирав огненні знаки. Зривався дикою фантастичною твариною і гупотів босими п'ятами по нерівній стежці.

І так ріс, наливався, кричав силою. З уст виривався баритон, під носом яріла чорна ростинність. Київ, студент, вишита сорочка. Дома знов увечорі: співи дівчат і пристрасть Домки.

Звучне розкішне ім'я. Грудата з очима терну, пружні, гарячі стегна. Йде – стугонить планета. Коли горнув – не шкодував і витискав стрільні регати, будив на десять верстов навколо нічліжан.

Приходить, гарчить кудлатий собарно. Здається, литий він з чугуну з прізвищем Гад. – Гад! Геть! Пішов геть!

Ховає їкли, спускає тяжкий хвіст і волочить за собою копичку місячної тіні.

А Домка вела у степ. Все далі і далі... Жита, пшениці, п'яна ніч, палюче дихання, коли виминали кубла в зеленому житі. Небо! Дзвони зорями! Струсни на землю свою Венеру і скажи їй закрити грудьми китайське обличчя місяця.

І далі професор пригадує пом'яту постать. Звали його Костя Арапнік з Адєс. Звався також Джон. Панама, шляпаки на ґумах. Перед старим талмудом демонстрував кусень українського сала. Троцький? Ні, не він, але йому подібний. Джон. Костя Арапнік. На немитому животі проклямації нового талмуду. Розносив і кормив хахлят, намазаних пестощами теплих матірних рук і свіжим медом. Брали, їли, кашляли і блювали, але терпіли й іншим раями. Професор квапився напакувати свою Домку, яка дивилася палкими очима на збожеволілого панича – Сотика.

– Ех, сину, сину! – квоктала пані Платоніда Аполонівна, накладаючи в чай запашної малинової конфітури. – Тни, тни гилку, на якій сидиш. Дивися, щоб сам не полетів.

Пили чай, їли коржики з медом, валялися догори черевом на м'яких канапах. Сотик обливається потом серед невблаганної спеки степу. Платоніда Аполонівна куняє над панchoхою і вислухує докорів за міщанство. От він, Сотик... Він позбудеться міщанства. Він ожениється з Домкою (Платоніда робить великі очі), оберне її в якусь Мусю-Дусю, якогось котика чи щось маленьке, кругленьке, волохатеньке. Він заборонить їй варити обід, розмовляти про господарські справи, латати панchoхи. Він зробить її рівною. Вона вродить йому якогось Вовчика, той буде революціонер, скине царя, зробить рівність, селяни прийдуть, впадуть перед ним навколішки і дякуватимуть, без кінця дякуватимуть. І буде комуна, буде рай, буде щастя. Люди видумують соняшну машину, яка позбавить їх необхідности варити та латати панchoхи, а дасть змогу жерти, валятися на канапах та облизуватись на подобу кімнатних песиків.

І тут спомини обриваються. Дума тяжчає, наливається оловом. Встають зіркаті сфінкси, пузаті піраміди. Рука лежить на цераті стола і виводить байдуже: авс-фін... авс-фін... авс-фін. Дивиться в одну точку в стіні, і звідти виринають дикі образи. Ось він їде кудись. Довжелезний степовий поїзд. На стрісі, на виступах, на буферах люди. Раптом поїзд зупиняється. Свистить вітер, стрекоче скоростріл, рветься лайка. Професор чув, як гупоніли степом чоботи, як хтось на ціле горло ревів, як увірвалися до його переділу кам'яні люди і забрали все, що там було разом із професором і Мусьо-Дусею. І не стало тоді Мусі, зник і не вернувся Вовчик, а професор зупинився в центрі гнилої Європи...

– Авс-фін, авс-фін, авс-фін, – виводить рука. Отямився. І що таке авс-фін? Проклятуще авс-фін... фін, фін... Чорт його знає, що за фін! Лізе на думку і толочить спомини. Фін? Не від фініс? Не кінець?

Нічого так сердечно не ненавидів професор, як нового середовища. Прокляті готелі, пікольо, джез-бенди. Раз пішов познайомитися з ними. Сидів коло мармурового столу з обв'язаною шиєю і, не виймаючи із шклянки ложечки, пив чорну каву. З усіх боків лле світло. На скранях горять сивини великої революції. Очі погрузли, ніби забиті слимаки.

На ляковому паркеті шурають ляковані шлапаки, по блискучих дубових зразках топчуться шпичасті закаблучки, обтягнуті шкірою хамелеона. Шовкові коліна виграють такт фокстрота. Професор сп'янів, згадав степ, згадав минуле. Опісля встав і, застрягши у коловоротних дверях, ледве вирвався на вулицю.

Ішов штрасою, де перли і ревіли самоходи, де гриміли трамваї, де стогнав від тупоту асфальт, відбиваючи синю зупинку трамваю, червону рекляму кіно "Паляс". Біг і репетував ґазетяр, під ногами плуталась пелехата собачка Тасо, чи Міні. Наступивши на її випещену лапу, професор всунувся в обнизаний рекламами трамвай, де при вході помітив напис: "авс" – з одного боку, "фін" – з другого. Що це значить, професор не поцікавився. Головне, що цей трамвай завезе його до себе на квартиру. І професор затямив собі "авс-фін". Трамвай "авс-фін". Минали роки, а професор все "авс-фіном" їздив.

Поволі відходив, оживав, збирав розсипані думки, зникав до гуркоту самоходів. Бігли дні, хотілося зриватися, летіти кудись, бунтувати велике місто, державу, Європу. Хотілося крикнути всім: дивіться! Там твориться насильство! Там ґвалтують невинність величезного народу! Соціялісти всього світа! Розум і сумління! Дивіться і жахайтеся!

Але ніхто не дивився, ніхто не жахався. І професор не міг зрозуміти байдужности Європи. Йшов і бачив, як пухкенька пані цілувала необачно поранену лапку песика і плакала. Читав про державні закони, які забороняють різати телят, наказуючи їх стріляти, щоб звірина не мучилась. Бачив, як юрба напала на бородатого польського жида, який невідомо як попав сюди і ніс за ноги три живі півні, і якби не розборонила поліція, були б збили жидка.

І дивно. Як же та сердобольна вразлива юрба може байдуже щодня вислухувати про звірства червоних катів, які там, у його батьківщині, щодня нищать, морять голодом, морозять в снігах півночі не собачок, не телят і півників, а живих людей. Як же так? Де ж тут лєогіка? Йшов до редакції соціалістичної газети, ніс довгі статті, але редактор ввічливо вислухував "товариша", посумував тихенько над долею нещасних, і, посилаючись на кон'юнктуру, з сумом повертав назад написану серцем і кров'ю професорську статтю.

Професор не ходив тоді, а гасав. Безсердечні! Купці прокляті! Ні, ні! Він не помилявся... Не він помилявся... Одного разу зробив прилюдний відчит і як два рази два, за самим Марксом, доказував, що не ідея, а ті, що проводять її в життя, винні. Він ще не зневірився. Говорив про силу характеру і твердість волі, говорив, що прийде час, який внесе поправки в сьогоднішню жорстоку дійсність.

Тоді десь у куті вигулькнула голова розчервонілого молодика, який, екаючи і збиваючись, почав говорити. Говорив, що професор має рацію. Не ідея, а люди, тому він обвинувачує і пана професора. Має рацію також, що прийде час, який внесе поправки, і добавив, що такий час уже прийшов і вже вносить поправки, лише професор їх не в силі бачити.

Молодик говорив коротко, йому бракувало слів, не знав куди дивитися, де подіти руки. Професор задоволено сидів, слухав, мовляв, хай поговорить, а коли промовець скінчив, нахилився до свого поплечника і вголос спитав, хто то був. Йому відповіли: "Студент Ікс", і від того часу професор зненавидів усі "ікси" на світі. Йому здавалося, що в них сидять усі біси людського роду, що це молоде, зелене кодро треба негайно виполоти, знищити, спалити огнем. Не раз сідав, писав доноси до чужих часописів, турбувався кризою, гримав на демагогію, і це сакраментальне слово стало основною заповіддю його дикої бо Auslander ротьби.

І коли молоді Ікси читали професорські писання, не могли зрозуміти їх, і непорозуміння поглиблювалося. Професор метушився далі. Писав

меморандуми до Ліги Націй, трактати вільної спілки, писав про пасічництво, церковні справи, теорію якогось походження, про те, як вибирати коня. Вся ця вакханалія протиріч легко вкладалася в думки, йому здавалося, що це зветься працювати.

Минали роки. З вітром України летіли відгомони наслідків професорського "вірую". Країну роз'їдала жахлива зараза, Голод. Гомін цього слова розлігся по цілій планеті. І тоді приятелі та друзі професора сходилися на протест. Виходив професор на підвищення, доказував: "Там голод! Ось цифри. Ось два рази два. Там дійсно голод. Там гинуть сотнями тисяч, там матері з'їдають своїх дітей. Там шлунок запанував над душею, голодний висушений шлунок".

– Биймо на сполох! Гукаймо до культурного світу, де ще лишилася хоч частка справедливості, бо там її немає більше. Там вона вмерла...

І читав тремтячим голосом резолюції. Голос плутався, рвався і на словах: "Докажемо цілому культур..." переходив у рев дитини. Сльози лилися і капали на резолюцію. Сльози любові, слези безсилля, безпорадності. За ним плакала вся саля. Разом з жінками плакали генерали, плакали страшні отамани. Не плакали лиш амури на розмальованих стінах та кількох безсердечних молодиків, які похмуро сиділи по кутах і здивовано дивилися на протестуючих.

Додому професор не їхав, а йшов пішки. Йому здавалося гріхом роз'їжджати собі тут, коли там гинуть люди. І як витримає його м'яке серце весь той жах, який твориться на цій землі?

Он довжелезна вулиця, по якій біжить трамвай 43. З усіх боків до самодурства ревуть самоходи. Два барвлені паперові блазні дикими електричними очима моргають на яскраво-розмальований бар! Бар! Бар!... Било це чортове слово кантатою довбнею по хоробливій свідомості професора. Там обжираються, заливаються вином... Європа! Звертайся до неї, благай! А там... ех!... "Радіон пере сам!" – вигукує

трамвай. Біжить по натягнутих струнах, зупиняється і на зупинках втягає в себе, ніби велетенський пилюгосмок, чоловіків, жінок, молодих і старих, барвлених у звірячих шкірах з блідуватими, як крейда, щоками, з синіми блискучими очима.

Це європейці – горда, сильна, жорстока, вузловата раса. Вони їдуть трамваєм, ситі всі, вичищені, застебнуті на всі ґудзики. Трамвай бамцає – раз, другий, третій, і далі жене по сталевих струнах велетенського музичного інструменту – міста. І байдуже йому якийсь там голод. Його жене електрика, пружні сталеві жили, сині вибухові блискавки на вузлах. "Купіть чоколяду Діяна! Ціна невелика", – круглі нагі коліна, випнуті гострі груди з нап'ятим луком у руках і хортом коло ніг у сандалях.

Це був останній день, що його охоплює сьогоднішній спогад. Сам не розумів гаразд, що з ним твориться. Сидів перед столом, дивився застиглим зором вперед і бачив у клубах туманів минуле життя. "Земля була невлаштована, і дух Божий носився над нею"... Дим, дим, тумани. Почувався створінням диким, недоліпленим, що носилося над туманами, хапало широкою пащекою повітряні згари... Здіймалися заздрощі, злість, розпучливі потвори помилок, недодуманого кольоса – життєвого ідола з жахливим підписом "Маркс".

Любов? Не було любови. Ненависть? Ненависти не було. Була злість, пліснява металевої їді, заздрість, як соляна ропа, вприснута у світле око. Перед ним стоси списаного паперу – "сім праць" правил, невправлених у ніякі правила. А де ж, чорт бери, провідний світоч, полярна зоря?! Де точка, вісь, на якій обертається твоя, людино, планета?

Ні засад, ні принципів, ні вогню, що очищає, гартує чи нищить. Їдь, пліснява, бациля... І от сьогодні, славного незабутнього дня, зазначеного на стіннім календарі цифрою 15, професор близько відчув своє єство. Вглиблявся у себе, у найбільше недосяжні місця, вникав думкою у страшні хащавини велетенського миру і знаходив там скарби, яких ніколи не підозрівав, у собі знайшов душу свою, вкриту грубою верствою накипу... Знайшов, поставив її перед собою, обходив навколо,

придивлявся і стверджував, що вона гарна. І чому він не бачив її раніш? Невже ті, там у царстві Костя Арапніка, – комісаря закордонних справ, дивогляду з написом масонських знаків, смертю своєю пробудили в ньому тугу за новим богом великої Правди, яку він ще недавно звав "зоологічним шовінізмом"? Так! Це було так. І професор обертвся до самого себе, плював у огидне обличчя сатанської маски пелехатого ідола і почувався вільним, чистим, дзвінким.

Тоді захотілося йому зійти вниз, віддатись музиці велетенського космосуміста. Ніч. Чорна критка ніч. Неба нема. Над дереворитом вулиці залитий тушою простір. Мокроватий асфальт, хідник, шолом поліція блищать відблиском розсипаного підземного сонця. Запізнілі постаті вицокують швидкий хід. Жіночий смішок, вирва зіркатої лімузини, що пролетіла повз і вгрузла у глибокий простір, унизаний горючими перлинами. Ще звучно шурають прип'яті гривами трамваї...

Бадьоро ступає професор вперед у напрямку річки. Там широке, куте ґранітом і чугуном, побережжя, рухлива пристань, барвисті саява рефлекторів, рев сирен незґрабних річних пароплавів, що Бог зна чому не сплять, метушаться, ревуть.

Побережжям – простим як ґрафічна лінія – котяться самоходи. Котяться розгонно, стрільно-прудко женуть і вгрузають у чорно-злоту далечінь. І видавався той страшний гін символом. Це Сучасність, професоре! Так. Це вона. Бачиш її? Чуєш її? Зрозумів її!...

І він бачив її, чув її, розумів її. І від цього ставало легко і просто. Але всетаки чогось йому бракувало. Перед ним, за ним, справа, зліва, стояло кілька нерозгаданих знаків, маленьких, простих, але нерозгаданих. І це заважало. Ще, ще думки, теплоти, любови, снаги!...

І професор дивився на самоходи, електричні жарівки, пароплави, на відбитки барвистих ліхтарів у чорній за срібною лускою воді, і робилося йому надто приємно. Відчував пульс, ритм. Хотілося обняти чугунний

стовп, цілувати шклянну жарівку, цілувати у них великого творця, наболілого, перегнаного через огонь негасаючої людської думки.

У ньому клекотіла невимовно чарівна симфонія життя. Чув любов до всього і згадав запеканого, розчервонілого молодика, який несміло натякав йому на це і якого він згриз їддю своєї ненависти. Де він тепер? Ходи, червоний юначе. Дай частину свого жару. Ходи, сядемо разом, будемо дивитися на ґотик, барок, – я розкажу тобі про ґотик і барок, послухаю сьогодні про футуризм. І станемо ми друзі, юначе, станемо зв'язком між учора й завтра.

Повертаючись, професор довго чекав на свого "авс-фіна". Їхав із твердим переконанням віддатись справжньому відпочинкові, і завтра, оновленим і підсиленим, вступити в лаву борців сучасности.

Поява лисо-шпаковатої голівки на відчиті тричі анатемованих задавакуватих чубів викликала подив і сензацію. Сталося це другого дня після незабутньої ночі спокою й примирення з дійсністю. Сидів, уважно слухав, не морщив носа і не користувався маскою іронії.

По відчиті підійшов до молодика, що весь червоний зійшов з помосту на салю, взяв його під руку і попросив зайти з ним до нього та обговорити важніші справи. Молодик погоджується. Вийшли на вулицю, добрий шматок дороги пройшли пішки, та коли підійшли до постійної зупинки професора, останній заявив, що далі поїдуть трамваєм. Тим часом стоять, приязно розмовляють і ждуть на трамвай. По цій лінії проходить тільки одно число трамваю, але професор пропустив уже кілька возів, все на щось чекає. Молодикові здавалося це занадто довгим, і він обережно зазначив: "Пане професоре. Так ми, здається, можемо сорок трійкою?.."

– А-а-а, знаєте!... – махнув професор рукою. – Я на тих сорок трійках не визнаюся гаразд, так от уже кілька років їжджу одним. Це, знаєте, ліпше. Запевняю вас. Повірте моєму досвідові. Дещо почекаєш, але

знаєш, що не завезе тебе під три чорти, що потім і додому не потрапиш. Ми, степовики, ніяк не можемо до того проклятого міста привикнути. І вам раджу притримуватися добрих старих звичок. Тут ось приїде і наш з написом на дверях "авс-фін"...

– Авс-фін? Цікаво, що це таке?

– А Бог його знає... Я не дуже до дрібниць докопуюсь... Авс-фін? Щось з-латинська... Фініс хіба. Кінець. Я це так пояснив би, беручи науково...

Цікаво. Молодика закортіло дочекатися трамваю "авс-фін". Професор оповідає, як він на основі порівняння звукових форм винайшов нову теорію... Але в той час під'їхав і зупинивсь довгоочікуваний віз 43. Професор заметушився: "Наш! Сідаймо! Авс-фін, бачите?" – і підносячи ногу на східне, тикнув пальцем на напис.

Молодик глянув і мимохіть усміхнувся. Доля хотіла, щоб професор піймав злощасну усмішку, і це видалося йому нечуваною зневагою та образою його добрих, щирих почувань, яких той молодик не в силі оцінити. У ньому швидко нарастає і от-от вибухне вулкан нечуваного гніву. Купив листочок, довго видобував тремтячими пальцями з глибокого гаманця гроші і сердито сів. Молодик не запримітив свого промаху. Купив також листочок і, сівши коло професора, як на то те зауважив, що це, мовляв, пане професоре, так і так. Це не авс-фін, а "Aus"-"Ein" – "виходити і входити". Там тільки вищерблена літера E. Що по цій лінії...

Та докінчити своє відкриття молодикові не довелося. Вулкан професорського гніву назрів і вибухнув. Уста його швидко задригали, очі затупцяли на місці. "Пане молодий! – випалює професор. – Ви ще надто молодий, щоб мене повчати. Так, так. Молодий! І ви це собі зятяте. Я, пане, ще у 1900 році скінчив київський університет, у 1885 слухав лекції в Санкт-Петербурзі, я написав дві сотні праць, у 1917, 18, 19 роках виконував важливі державні функції... І ви... ви, ви осмілюєтеся кпити

собі, повчати! Непошаною до старших, безкритичністю, демагогією, молодий пане, далеко не заїдете. Кричите, робите бляшаний патос, відкриваєте Америку, думаєте святого піймати за броду. Це криза... Криза молоді. От що! Нема на вас спину, дисципліни... Анархісти!.."

– Але, пане професоре... – намагався встановити своє слово зніяковілий, майже переляканий молодик. Одначе це йому не вдавалося. Професор уже горів, махав руками, підстрибував, штовхав переполоханих пасажирів, які відсовувалися від дивачного чужинця.

– Даруйте, вибачте, – мимрив молодик. – Я не хотів вас образити. Можливо, я й помилився. Вибачте. Я дійсно не гарно зробив...

Та не такий піддаєний гнів професора. Встав і поклявся, що більше нога його не буде у тих нечемних смаркачів. Коли вискочив з трамваю, не попрощався і швидко-швидко подріботів до дверей будинку, в якому жив.

Молодик не знав, що робити. Постояв, поки сховалась у дверях постать професора, повернувся і пішов хідником здовж безконечної в огнях вулиці, несучи в душі прикрий згар незрозумілого противенства поколінь...

А за пару днів молодик читав: "На днях помер на чужині невтомний борець за правду, великий наш вчений Ікс Зет, який до останньої хвилини не покидав свого відповідального місця на сторожі рідної науки. Вже від років страждав покійник хобою серця, і це було причиною, що невблаганна смерть нагло вирвала його з наших і так малочисленних рядів. Покійник займав одно з найвизначніших місць у нашій науці, і не було ні одної з її галузей, де не позначився би його хист, добра воля і знання. На його похороні дуже численна була заступлена молодь, і це найкращий доказ тої великої симпатії, якою користувався покійник серед покоління нашого майбутнього, для якого горів і якому віддав своє життя"...